

	UVODNIK	
<i>Jože Čar</i>	Kriza ustvarjalnosti in neodmevni prostor?	3
	ČIPKARSKI FESTIVAL	
<i>Mirjam Gnezda</i>	Čipkarski festival v Idriji	7
	RUDNIK V LETU 1977	
<i>Stanko Murovec</i>	Industrializacija idrijske občine	25
<i>Marijan Groff</i>	Ob dvajseti obletnici zapiranja Rudnika živega srebra Idrija	30
<i>Marijan Beričič</i>	Prezaposlitev in prekvalifikacija rudarjev	40
<i>Alfred Kobal</i>	Socialni in zdravstveni problemi rudarjev RŽS leta 1977	49
	LITERATURA	
<i>Olga Kolenc</i>	Pesmi	56
	LIKOVNA PRILOGA	
<i>Rajko Pavlovec</i>	Otroški Ex libris na Idrijskem	68
	IZ ZGODOVINE	
<i>Janez Kavčič</i>	Mestna hiša	84
<i>Ivica Kavčič</i>	O idrijskem cinobru in njegovi izdelavi, 3 del	94
<i>Veronika Rupnik</i>	Začetki kulturnega dogajanja v Črnem Vrhu	102
<i>Rafko Terpin</i>	Marijin vrtec	118
	LJUDJE IN NJIHOV ČAS	
<i>Rafko Terpin</i>	Anton Kos 1943–1945	124
<i>Slavica Pavlič</i>	Godoviški rojaki	134
<i>Stanko Majnik</i>	Hugo Pellis, rudniški ravnatelj	140
	ZANIMIVOSTI	
<i>Marija Bavdaž</i>	Srečanja na Idrijskem	144
<i>Rajko Pavlovec</i>	Zanimivosti okrog Cerkljanskega Vrha	147
	MNENJA	
<i>Ivica Kavčič</i>	Ob 100. obletnici rojstva Božidarja Jakca	150
	PREDSTAVITVE	
<i>Zvonko Perat</i>	Metodika matematike za ljudske šole	151
<i>Branko Marušič</i>	Trilogija dr. Vasje Klavore o prvi svetovni vojni	160
<i>France Šušteršič</i>	Vodno bogastvo Visokega krasa	164
<i>Janez Kavčič</i>	Pričevanje o času in generaciji na razpotju	167

<i>Branko Korošec</i>	Zemljevid Cerkljanske.....	170
<i>Anthony R. Byrne</i>	Idrija as a Natural and Anthropogenic Laboratory	171
<i>Mirjam Gnezda</i>	Firma Franc Lapajne	172

LITERARNA BRANJA

<i>Jože Janež</i>	Tomaž Kosmač, Driska	173
<i>Jožek Štucin</i>	Jože Janež, Pesmi, dvojina, žeja	175
<i>Mia Škvarča</i>	Stojan Črv, Odsevi razuzdanega plesa.....	176
<i>Jože Janež</i>	Andrej Lutman, In redči in zgosti	176
<i>Jože Janež</i>	Metka Tušar, Namesto pravljice	177

ODMEVI

<i>Franc Pavšič</i>	Cerkljanska skozi čas.....	178
---------------------	----------------------------	-----

POROČILA

<i>Jelka Bezeljak</i>	Ex librisci slovenskih knjižnic in knjižničarjev.....	180
<i>Mirjam Gnezda</i>	Poletni etnološki tabor Ledine 98 ali težave in radosti terenskega dela	181
<i>Miran Vončina</i>	40 let Radio kluba Cerkno	183
	Fotografska nagrada Unesco Dušanu Ježu	189

NA NASLOVNICI

PO SLEDEH BENEŠKEGA PREDNIKA
FOTOGRAFIJA IZ CIKLUSA
BENEŠKE MASKE
MARKOV TRG 1997
AVTOR DUŠAN JEŽ

P 489 [43], 1998

67 22.393 / 1998

Kriza ustvarjalnosti in neodmevni prostor?

JOŽE ČAR

Idrija postaja v zadnjih letih ambientalno vedno bolj urejena in zato prijazno mesto. Spomnim naj le na obnovljeno Kosovelovo in Rožno ulico, Šelštev, Švico, grad Gewerkenegg itd., kar je v začetku zahtevalo ambiciozno vizijo posameznikov, veliko mero zgodovinskega posluha, da o denarju sploh ne govorimo. Morda se obeta tudi obnovitev Mestnega trga s spoštljivo oživitvijo spomina na cerkev sv. Barbare po načrtih prof. Podrecca. Kvalitetno obnavljanje mesta je pomembno in se ga resnično lahko srčno veselimo. Sočasno predstavlja to tudi vzpodbudo in obvezo naslednjim generacijam. Toda lepo urejene ulice, trgi in hiše so le okvir, ali če rečemo to z znano prisodobo, »oder s kulisami«. Mesto zaživi in dobi svojo značilno profilirano identiteto šele, ko ga ljudje zapolnijo z vsestransko bogatim in intenzivnim življenjem.

V naslednjih vrsticah se bom omejil le na kulturno-strokovna dogajanja. Pustimo tokrat ob strani množične turistične, spominske, otvoritvene, predstavitvene in posredovane-reproduktivne prireditve, ki zahtevajo v prvi vrsti predvsem sposobne organizatorje. Tovrstnih prireditev je v Idriji iz leta v leto več, kar je nadvse razveseljivo. Poglejmo na nekatera druga področja, kot so kreativna kultura, publicistika, strokovna in znanstvena dejavnost, občolska dejavnost in še kaj, ki pomembno prispevajo k značilni identiteti mesta. V mislih imam torej tiste dogodke, ki zahtevajo aktiviranje naših lastnih ustvarjalnih potencialov. Smo Idrijčani danes pri tem uspešni?

Ozrmo se najprej v preteklost, v šestdeseta, sedemdeseta in začetek osemdesetih let. Spomnimo se Kapelj, slovensko pomembne idrijske revije za kulturo in obča vprašanja, našega uveljavljenega amaterskega gledališča, odmevnih galerijskih razstav (Černigoj, Dovjak, Čopič itd.) in slikarskih kolonij, vseslovenskih mladinskih taborov, imenitnih zborov (šolskih in ostalih) Rijavca in Kumra in Močnikove, številnih slovenskih in tudi mednarodnih strokovnih posvetovanj, zanimivih kulturnih (in drugih) posegov mladih, še posebno gimnazijcev, v mestno življenje in še bi lahko naštevali. Vse to je dajalo Idriji značilen, živ in vsebinsko bogat, splošno znan in priznan *kreativno* kulturno-strokovni profil.

Po kulturno bledih in zaradi usihanja Rudnika strokovno manj odmevnem zadnjem petletju osemdesetih in prvih letih devetdesetih se v zadnjih letih v Idriji kulturna ponudba stalno večja, ponovno pa prijetno presenečajo tudi

mladi z živahno alternativno sceno. Že bežna analiza vsebinske strukture omenjenih dogajanj v zadnjih letih pa pokaže, da se je povečala predvsem ponudba posredovano-reproduktivnih prireditev, ostalega (kreativne-kulturne dejavnosti, strokovne odprtosti v lokalni prostor itd) je precej manj kot nekoč, posegi v širši slovenski prostor pa redki. In še nekaj – odzivnost domače publike je skromna. Zapišemo torej lahko, da Idrija sicer ohranja zanjo značilen kulturno-strokovni profil, kar seveda ni slabo, vendar v precej skromnejši obliki kot pred leti. Po mojem mnenju nam manjka primerne ambicioznosti, prave kreativnosti in seveda zavzete odzivnosti.

Čeprav bi lahko zgornje osebno mnenje podkrepil s kar številnimi dokazi, ostajam le pri dveh primerih. Tako ima opisano stanje posledice tudi na publicističnem področju. Razen zapisov poklicnih novinarjev Idrija že leta v medijih – izjema je lokalni radio in Primorske novice – ni primerno zastopana. Praktično v Idriji nimamo ljudi, ki bi mimo poklicnih novinarjev poročali o dogodkih, pisali komentarje, sodelovali v pismih bralcev, objavljali v različnih revijah itd. Ker se odmevnost sosednjih večjih primorskih krajev veča, je naša »tišina« toliko bolj »glasna«. Zaskrbljujočo neodzivnost prostora pa najbolje čutijo ustanove, ki nas obdarjajo s številnimi zelo kvalitetnimi posredovano-reproduktivnimi dogodki, predvsem Mestni muzej, Mestna knjižnica in Glasbena šola. Analiza kaže, da je obisk prireditev v splošnem glede na število prebivalcev majhen, da med obiskovalci močno prevladujejo starejši občani in da predstavljajo obiskovalci sorazmerno zaprt krog. Tistih, od katerih bi pričakovali obisk zaradi osebnih in strokovnih ambicij ali pa vzgojnih in osebno integrativnih vzrokov, na prireditvah ni.

Vzrokov za tako stanje je gotovo veliko, nekateri so lokalnega, drugi pa splošnega značaja. Ne enim ne drugim se očitno ni bilo mogoče izogniti. Omenjam le tri, po mojem mnenju najpomembnejše vzroke.

- Z zaprtjem Rudnika je konec »velike« idrijske zgodbe. Svetovni pomen rudnika je dokončno prenešen iz vsakdana na polje zgodovine. Bistveno se je zmanjšalo število strokovno in raziskovalno uspešnih pišočih strokovnjakov.
- Globalna sprememba ekonomskih odnosov in splošna sprememba socialnih, družbenih in političnih razmer s številnimi, tudi negativnimi posledicami, kot so socialna negotovost, pretirano večanje potrošniške mentalitete, splošna asocialnost, zamiranje amaterizma itd .
- Nova lokalna zakonodaja ima seveda pozitivne in negativne posledice. Z lažno decentralizacijo, v resnici pa z nerazsodno centralizacijo, je močno okrnila kompetence številnim prejšnjim občinam. Pridobila so območja, ki so se oblikovala v nove občine in večje občine z dovolj veliko intelektualno-strokovno »kritično maso«. V tem pogledu mejne občine – taka je po mojem mnenju idrijska – pa so veliko izgubile in bile potisnjene na rob dogajanja.

Našteti in še vrsta drugih dejavnikov so postopno pripeljali do nevarne samozadostnosti, posledično pa do neustvarjalne klime, premajhnega dotoka novih svežih, predvsem široko razgledanih strokovnjakov in gluhosti prostora.

Toda vsestranski razvoj mesta, tudi na obravnavanih področjih je, tako kot velja nasploh za življenje, podrejen nihajočim zakonitostim. Upamo torej lahko, da se bo iz nekaterih trmasto vztrajajočih, vsebinsko bogatih dogajanj (npr. Muzejski večeri, Grajski večeri, Idrijski razgledi, kvalitetne predstavitve knjig, strokovna srečanja, srednješolski seminarji itd) in novih, tudi alternativnih, vzpodbud (v zadnjem času KIŠ in številni domači publicisti in literarni pisci) postopno le oblikovale nove sveže zamisli, ki naj Idrijo času primerno strokovno in kulturno-kreativno na novo profilirajo. Toda nič se ne dogodi samo po sebi. Idriji je vsekakor potreben miselni preobrat iz zgodovinske, socialne in intelektualne samozadostnosti v kritično presojo razmer, refleksijo, ki je predpogoj za poglobljen uvid v probleme in odpiranje prostora, za zavzeto iskanje možnosti za dopolnitev oziroma izboljšanje razmer ter iskanja novih ustvarjalnih pobud.

Za postopno spreminjanje razmer bi bilo potrebno v naslednji letih po mojem mnenju veliko postoriti. Naslednje opombe naj služijo le kot osnova za poglobljeno razmišljanje o zapleteni in zahtevni problematiki.

- Rudnik bi bilo potrebno nadomestiti z novim ustvarjalcem »velike zgodovine« (to bi lahko bil Kolektor, Rotomatika ali kdo drug s posebnimi kulturnimi in strokovno-znanstvenimi promocijskimi programi, obrnjenimi tudi v lokalni prostor);
- Idrija bi morala postati regijski center z eno ali več državnimi inštitucijami;
- Obstoječe aktivne ustanove, npr. Mestni muzej, Mestna knjižnica, Antonijev rov itd bi morale s kadrovskimi in finančnimi okrepitevami preiti iz reproduktivne dejavnosti v razvijanje novega, razvojno naravnane znanja (npr. organizacija strokovnih srečanj – posvetovanj; študijsko pripravljene predstavitve z domačimi strokovnjaki itd).
- Občina in KS naj finančno podpirata predvsem za mesto zanimive in pomembne, razvojno naravnane (originalni prispevki z novimi spoznanji), kulturne, strokovne, znanstvene in druge programe in dogodke.
- KS in občina morata razmišljati o novih finančnih virih, ko bo rudarska škoda presahnila.
- Želja je, dabi idrijska gimnazija svojo bogato dejavnost čimvečkrat javno predstavila. Dijaki kot tudi profesorji naj podprejo strokovna in kulturna dogajanja v mestu s sodelovanjem in večjim obiskom.

Nekaj je gotovo – navedene premike in oblikovanje novih idej bodo lahko opravili le mlajši in mladi, seveda z izdatno pomočjo in razumevanjem vseh, ki v tem prostoru živimo. Pa je Idrija za mlajše in mlade prijazno mesto? Kaj jim lahko nudimo? Zanesljiva delovna mesta, primerno socialno varnost, stanovanja, ustvarjalno okolje? Morda zgled, kako se da tudi zunaj protežirane Ljubljane zaživeti socialno varno, družbeno in družabno polno in duhovno bogato življenje? Odgovori gotovo niso v vseh pogledih vzpodbudni! Kje so celi razredi srednješolcev? Nenavezani na idrijski prostor, brez zgledov in vzpodbud, morda celo podkrepjeni z občutkom majhnosti vsega, kar nima politične in profitne teže, se le redki vrnejo. Mi, ki tu živimo, bi torej morali na podlagi izjemne zgodovinske ostaline z jasno vizijo in iskreno željo po vsestranskem fizičnem in duhovnem spreminjanju in bogatenju mesta ustvarjati primerno politično klimo in materialne osnove. To je pač nujna podlaga za vsestransko bogato življenje nas, naših otrok in prihodnjih generacij.

Čipkarski festival v Idriji

MIRJAM GNEZDA

VLOGA IN POMEN
ETNOLOŠKO-TURISTIČNE PRIREDITVE
ZA IDRİJO IN ŠIRŠI SLOVENSKI PROSTOR

ČLANEK JE PRIREJENA SEMINARSKA
NALOGA, KI JE BILA NAREJENA
V OKVIRU ŠTUDIJA ETNOLOGIJE
IN KULTURNE ANTROPOLOGIJE
NA FILOZOFSKI FAKULTETI UNIVERZE
V LJUBLJANI LETA 1997
POD MENTORSTVOM
PROF. DR. SLAVKA KREMEŠKA

*Vsem idrijskim klekljaricam
Vsa lepota, nežnost in hrepenenje
tega sveta je zbrano
v eni izmed največjih mojstrov
človeških rok - v čipki.
Brezštevilne ure potrpežljivosti in
natančnosti so ujete v splet tankih,
belih niti.*

*Samo klekljarica - tista drobna,
sključena, sivolasa ženica z očali
na koncu nosu - sliši govorico
klekljev, ki jo vedno znova popelje
v mladost, na »podiček«
pred sosedovo hišo, kjer so se poleti
zbirale in klekljale od jutra do
večera, dan za dnem,
leto za letom...*

*Čipke se usedejo v srce in zlezejo
pod kožo. Ljubezen in obsesija.
Veselje in žalost. Rojstvo in smrt.
Vrnitve nazaj ni...*

SLOVESEN DVIG FESTIVALSKE ZASTAVE
FOTO MIRJAM GNEZDA

Uvod

Tehnika klekljanja mi je dobro poznana, tako kot tradicija izdelovanja klekljanih čipk na Slovenskem v preteklosti, o kateri je bilo že kar nekaj napisanega. Bolj kot preteklost me v tem primeru zanima sedanost – vpetost tradicije v današnji čas in prostor, njena manifestativna aplikativnost. Žene v Idriji še vedno klekljajo, čeprav jim to prinaša le skromen zaslužek. Pravijo, da se ob »buli« (blazini za klekljanje) spočijejo od vsakodnevnih naporov in najdejo čas za razmislek; umaknejo se iz posvetnega sveta v svoj svet, kjer velja pravilo: prekrižat, posukat, prekrižat. Zunanji obiskovalci se čudijo nad spretnostjo in hitrostjo rok, ki »premetujejo« kleklje z ene strani »bule« na drugo, in ne morejo doumeti, kako je lahko izdelek domače obrti, ki na trgu dosega visoko ceno, tako slabo plačan izdelovalcu. Še bolj začudeni so, ko vidijo klekljati otroke. Prenášanje znanja na mlajše je dokaz, da je tradicija živa in da klekljanje s smrtjo starejših ženic ne bo zatonilo v pozabo. Toliko o fascinaciji, ki se zrcali v očeh tujcev. Kaj pa si o tradiciji in njenem ohranjanju mislijo Idrijčani? Za mnoge je samoumevno vpisati hčerko v čipkarsko šolo, ko dopolni šest oziroma sedem let, in obiskati vsakoletni Čipkarski festival. Saj ne, da ne bi cenili lepote klekljanih izdelkov in vložene truda klekljaric, le sam odnos – tista slovenska malomeščanska ravnodušnost – nekako negativno vpliva na funkcioniranje kulturnega in turističnega življenja v mestu. Čipkarski festival – etnološko – turistična prireditve, ki poteka konec avgusta v Idriji – je dobra priložnost za temeljit premislek o odnosu vsakega posameznika (pri tem ne mislim samo Idrijčana!) in celotne družbe do naše (= slovenske) dediščine in tradicije. Seveda je potrebno najprej opredeliti in ovrednotiti sam pomen in namen Čipkarskega festivala za mesto in širši slovenski prostor, pretresti razloge »za« in »proti« ustaljeni prireditvi in kar je najbolj pomembno – ugotoviti, ali je Čipkarski festival Idrijčanom sploh potreben. Slednje je izhodišče raziskave, ki upam ni preveč ambiciozno zastavljena. Moj cilj je namreč osvetliti problem t.i. etnološko – turističnih prireditev na vzorcu Čipkarskega festivala v Idriji. Zanima me, do katere meje je oznaka pravilno uporabljena in od kje naprej gre samo za (kvazi)folkloristično¹ komponento množičnih prireditev. »Dajte nam kruha in iger!« se glasi zahteva ljudstva. Je kruh v tem primeru tradicija? So igre tekmovanja otrok in odraslih v klekljanju ali večerna zabava ob zvokih narodnozabavnega ansambla? Mogoče sem v svojem razmišljanju malce preveč ostra za ušesa domačinov in peščice organizatorjev, ki se vsako leto trudi zunanjemu in domačemu obiskovalcu Čipkarskega festivala pokazati, kako si v Idriji preteklost in sedanost podajata roko. Naj ne bo ton mojega pisanja napak razumljen. Ne prizadevam si za ukinitve omenjene prireditve, ravno nasprotno, hočem oz. želim postaviti koncept Čipkarskega festivala za naslednje tisočletje, ki bo po meri strokovnjakov, zunanjih obiskovalcev in domačinov, katerim je – z mojega osebnega stališča – v prvi vrsti namenjen. Začeti pa je potrebno pri izvoru problema (in ne že pri njegovih posledici-

cah) – t.j. pri odnosu Idriječana do Čipkarskega festivala in ostalih lokalnih prireditev, nadalje pri njegovi pripravljenosti za sodelovanje (aktivno udeležbo) in ne nazadnje pri iskanju skupnih (boljših) rešitev. Mislim, da je pravilno definiranje problema že prva faza v odpravljanju le-tega. Od tu naprej je samo še (velik) korak do končnega uspeha.

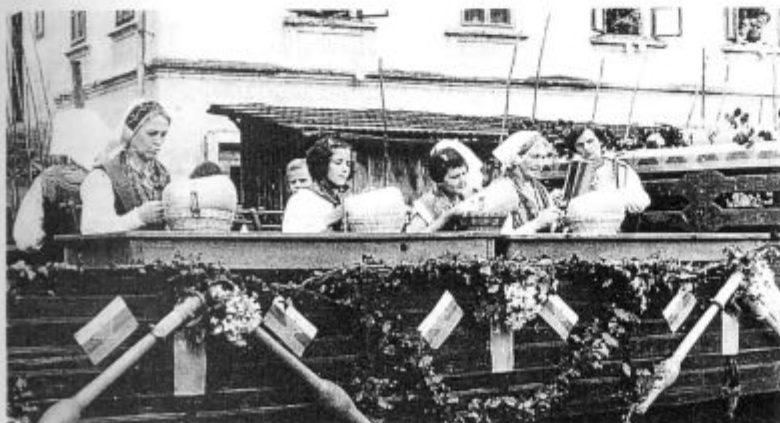
Kronološki pregled Čipkarskih festivalov v Idriji od leta 1953 do leta 1998

Začela bom pri prvi prireditvi, ki se je že uradno imenovala Čipkarski festival in je potekala v nedeljo, 23. avgusta 1953, v okviru Idrijskega tedna. Organizirala jo je Čipkarska zadruga Idrija, program pa je bil razdeljen na tri dele:

- otvoritev razstave čipk in pozdrav gostov v prostorih gimnazije,
- pevski, plesni in gledališki nastopi v rudniški dvorani ter
- prosta zabava s plesom na Dolinci.

V program t.i. Turističnega tedna so 3. julija 1955 vključili tudi idrijske žene – klekljarice. Možje – rudarji so že imeli svoj praznik – dan rudarjev. Tekmovanje klekljaric je potekalo ob 14. uri v Mejci, na zelenici izven mesta, in je bilo razdeljeno na dva dela: na tekmovanje otrok in tekmovanje odraslih. O številu odraslih udeleženk in njihovi uvrstitvi ne zasledimo podatka. Med otroki pa je prav moja informatorka, ga. Andreja Pelhan, prejela 1. nagrado.

Na prireditvi leta 1956 se klekljarice niso predstavile v svojem naravnem okolju, pač pa na odprtem tovor-njaku, ki je imel funkcijo odra, v starem delu mesta (današnja Kosovelova ulica), kjer je potekala prezentacija gospodarskih dosežkov in podjetij. V sprevedu so sodelovale tako deklice kot starejše žene. Njihova oblačila niso bila delovna oz. vsakodnevna, oblečena so bila v narodno nošo, za katero bi težko rekli, da je značilna za določeno slovensko pokrajino (avba in pisana ruta). Oblačilna tendenca za

DEMONSTRACIJA KLEKLJANJA
NA OKRAŠENEM ODRU, 8. JULIJA 1956
FOTOGRAFIJA JE LAST A. PELHAN
IZ IDRJE

posebne priložnosti je kazala na narodnozavedno moralo ljudi ne glede na pokrajinsko različnost ali razmerje vas – mesto. Na tovornjaku lahko vidimo ogromne lesene kleklje, navite z vrvjo. Poleg slednjih naj bi podjetje Čipko predstavljal še ogromen jerbas z blazino (bulo), na kateri je bil pripet vzorec (papirc) z žebliji, ki so simbolizirali bučike. Klekljarice je spremljala ženska, ki je igrala na harmoniko.

O omenjenem Čipkarskem festivalu je na voljo več informacij, saj so leta 1956 začeli izhajati Idrijski razgledi. Njegov pobudnik je bil nedvomno g. Srečko Logar, takratni ravnatelj Mestnega muzeja Idrija in avtor večine prispevkov na temo turizma.

8. julija 1956 dopoldne so se v kinodvorani (današnjem Filmskem gledališču) zbrale klekljarice iz krajev od Trnovske planote do škofjeloške okolice. Zborovanje je otvoril predsednik občine g. Lado Božič, referat o stanju in prihodnosti čipkarstva pa je prebral g. Srečko Logar.

Popoldne je potekalo tekmovanje klekljaric v Mejci, ki se ga je udeležilo daleč največje število klekljaric – 244. V manjši skupini je tekmovalo 30 učenk čipkarske šole, ki so bile razdeljene v tri starostne skupine. Druge klekljarice so se delile na tiste, ki so izbrale zahtevnejši vzorec, in tiste, ki so izbrale nekoliko lažjega. Ocenjevalna komisija je odmerila čas in ocenila kakovost izdelkov. Točke za doseženo kakovost so prinesle dvojno vrednost v primerjavi s prejšnjim letom. Zanimiva je uvrstitev odraslih tekmovalk glede na kraj bivanja. V težji skupini je prvih deset mest pripadlo idrijskim klekljaricam, medtem ko so okoliške tekmovalke večinoma izbrale lažjo skupino in tam dosegle večje uspehe. Moja informatorka ga. Katarina Poljanec, upokojena učiteljica na Čipkarski šoli Idrija, je v skupini starejših otrok zasedla 2. mesto. Med najboljše je bilo razdeljenih preko 50 praktičnih in denarnih nagrad, ki so jih podarila trgovska podjetja.

LADO BOŽIČ IZROČA IVANI JEREB
NAGRADO ZA DOSEŽENO
2. MESTO LETA 1956

FOTOGRAFIJA JE LAST M. JEREB IZ IDRJE

O pomenu Čipkarskega festivala in doseženih ciljih pa g. Srečko Logar poroča takole: »Tekmovanje je bilo posneto tudi na filmski trak za Filmske novice iz Beograda. Če upoštevamo, da je bilo že med tekmovanjem sklenjenih mnogo kupčij, ki so omogočile hitro oddajo čipkarskih izdelkov, lahko ugotovimo, da je letošnji festival popolnoma dosegel svoj cilj.«²

Leta 1957 organizatorjem ni uspelo pripraviti Čipkarskega festivala. Začetni entuziazem je iz neznanih razlogov zamrl. V Idrijskih razgledih ne zasledimo prispevka, ki bi omenjal poletne turistične prireditve oz. turistično ponudbo mesta in okolice.

Turistični teden v Idriji leta 1958 je trajal kar deset dni. Pričel se je z dnevom rudarjev, 3. julija, in končal s Čipkarskim festivalom – 13. julija. »Tekmovanje naših čipkaric pa predstavlja vedno edinstven dogodek, ki ga človek lahko doživi samo v Idriji.«³ Vmesne dneve med 3. in 13. julijem so polnile razne prireditve: velika tombola na Trgu maršala Tita (od tu naprej Mestnem trgu), Pokaži, kaj znaš, Goldonijeva komedija »Mirandolina«, Dan borcev, Dan gostincev, Dan trgovcev in Dan šoferjev.

Čipkarski festival je organizirala Čipkarska zadruga. Tekmovanja v klekljanju se je udeležilo manjše število klekljaric; natančno število ni znano. Uveden je bil enostavnejši sistem točkovanja, ki je olajšal delo ocenjevalni komisiji in zagotovil popolno objektivnost. To so edini dokumentirani podatki o izpeljavi tekmovalnega dela festivala. Poudarek se je očitno presnel na spremljajoče prireditve, kar kaže na to, da je bilo potrebno obiskovalcem ponuditi nekaj novega.

Za epilog pa sledeče: »Kljub lepemu uspehu te letošnje prireditve moramo ugotoviti naslednje: če naj prireditev nosi v bodoče naslov festivala, kakor ga je nosila v preteklosti, se ne bo smela omejevati samo na tekmovanje čipkaric. Prav nič ne bi bilo napačno, če bi tudi letos organizirali zborovanje čipkaric, na katerem bi se pomenili o vseh problemih čipkarstva... Zelo dobro bi bilo, da bi prireditelji dali v prihodnosti prireditvi tudi večji etnografski značaj, morda z narodnimi nošami in podobnim zunanjim obeležjem ter ustvarili s Čipkarskim festivalom res edinstveno prireditev, ki bi pritegnila tudi večje število tujih gostov.«⁴

Pobudnik Čipkarskega festivala je bil v svojem razmišljanju o nadaljnjih smernicah razvoja turizma precej kritičen do zasnove prireditve, ki naj ne bi temeljila samo na vsakoletnem tekmovanju klekljaric, temveč bi morala posebno pozornost posvetiti tudi izobraževanju oz. informiranju klekljaric o tekoči problematiki v čipkarstvu. Opozoril je na »večji etnografski značaj« prireditve, ki naj bi ga dosegli z vnešenimi zunanjimi prviniami ljudske kulture (npr. narodna noša), s tem, kar danes imenujemo folklorizem. Namen tega je bil preprost – pritegniti večje število zunanjih obiskovalcev.

Turistično društvo je na sestanku članstva 16. marca 1965 sklenilo, da v omenjenem letu priredi Turistični teden v skladu s priporočili Turistične zveze Slovenije. Izoblikovali so osrednji prireditveni odbor, ki je reševal skupne probleme, medtem ko so prireditveni odbori posameznih sodelujočih podjetij nosili glavno težo organizacije. Prireditve so se časovno raztegnile na junij in julij, zato so se imenovala »Poletne turistične prireditve 1965«.

Po mnenju poznavalca g. Jurija Bavdaža, prof. zgodovine in dolgoletnega ravnatelja Mestnega muzeja Idrija, je bil to sploh prvi in edini Čipkarski festival v Idriji, ki si je zaslužil to ime. Beseda FESTIVAL (lat. festivus – vesel; slavnosten) pomeni večdnevno prireditev, ki omogoča pregled dosežkov na določenem kulturnem področju (npr. filmski, folklorni, glasbeni, gledališki festival)⁵. V tem primeru bi ime opravičevala predvsem množična udeležba klekljarič.

V nedeljo dopoldne naj bi se v Mejci zbralo preko 2000 klekljarič (= žensk, ki klekljajo, op.a.); z avtobusi naj bi se pripeljale tudi iz oddaljenih krajev. Zborovanje je uradno odprla takratna predsednica Čipkarske zadruge, ga. Marija Medved, o pomenu čipkarstva pa je spregovoril predsednik občinskega odbora SZDL, g. Cveto Šulgaj. V tekmovanju, ki je sledilo zborovanju, se je pomerilo relativno malo klekljarič: okoli 60 članic in nekaj več kot 20 učenk (manj kot 1/20 prispelih klekljarič). Ocenjevali so hitrost dela in kakovost izdelkov. V popoldanskih urah so razglasili uspehe tekmovanja in razdelili denarne nagrade, nakar je sledil zabavni program. Čipkarski festival je bil v organizaciji podjetja Čipka, ki je poslovalo z uspehom. Ga. Nežka Jemec, takratna direktorica podjetja, se spominja, da so imele okoliške tekmovalke več ugodnosti kot idrijske; imele so organiziran prevoz in dobile so krepko malico ter kavo. Podjetje Čipka je bilo namreč odvisno od okolice, kjer se je več klekljalo, zato je hotelo še dodatno motivirati svoje delavke. Zelo »tržno« zamisel je izpeljala Čipkarska zadruga, ki je že pol leta prej razpisala tekmovanje za čim večjo izdelavo čipk. V poštev so prišle članice, ki so zadrugi oddale izdelke v vrednosti nad 50.000 din. V času Čipkarskega festivala so tako nagradili 913 klekljarič; od tega 324 iz Idrije, 209 iz Žirov, 183 iz Cerknega, 69 iz Otlice, 44 iz Škofje Loke, 21 iz Črnega Vrha, 20 s Šentviške Gore, 16 iz Rovt, 14 iz Suhega Dola in 13 iz Čepovana.

Največja novost omenjene prireditve je bila v razširitvi programa in razporeditvi dejavnosti na dva dni. Že v soboto so namreč v osnovni šoli odprli čipkarsko razstavo najlepših izdelkov članic in učenk čipkarskih šol.

23. in 24. julija 1966 naj bi potekal Čipkarski festival s tekmovanjem idrijskih klekljarič in čipkarsko razstavo, toda zataknilo se je pri sami organizaciji. V Idrijskih razgledih 11/1966, št.1, str. 93, beremo: »Še večje razočaranje pa smo doživeli naslednjo nedeljo, ko se je pokazalo, da nismo

sposobni organizirati »čipkarskega dneva«. To prireditve naj bi organiziralo naše turistično društvo; napravilo je tak načrt, ki ne bi bremenil naših čipkaric, brez njihovega sodelovanja pa te prireditve ni bilo mogoče izvesti. Z boleščjo smo se morali ob vsem tem spomniti majhnih Železnikov, kjer to prireditve izvedejo vsako leto in z velikim uspehom! To nam jasno pove, da je v Železnikih mnogo dobre volje, pri nas je pa ni!»

Po letu 1966 je navdušenje za organizacijo čipkarskih festivalov popolnoma ugasnilo. »Poletne turistične prireditve« niso več bogatile turistične ponudbe Idrije, ki je bila omejena na obiske objektov in zbirke Mestnega muzeja Idrija preko celega leta. Turistično društvo je imelo sedež na avtobusni postaji v Idriji, kjer je bil mogoč nakup turističnih spominkov; svoje delovanje pa je usmerjalo predvsem v organizacijo izletov. Da so se zavedali velikih, še neizkoriščenih potencialov Idrije in okolice, pričča članek z naslovom »Trenutno najbolj aktualna turistična problematika« izpod peresa E. K., objavljen v Idrijskih razgledih 14/1969, št. 4, str. 240–241. Leto 1969 naj ne bi bilo preveč tržno donosno s stališča turizma. Društva so zbirala le material in finančna sredstva za nov barvni prospekt, »pozabila« pa so na organiziranje raznih prireditev, ki so »pravi magnet za turiste«. Čipkarski festival je bil tako (dokončno) odstranjen iz poletne turistične ponudbe Idrije.

V soboto, 13. septembra 1986, je delovna organizacija Čipka Idrija – Dom Ljubljana obeležila 40-letnico delovanja. Čipkarska šola v Idriji je istega leta slavila 110-letnico obstoja. Omenjena dogodka sta bila povod za ponovno oživitve čipkarskega festivala po več kot 20 letih. Idejni vodja projekta je bil g. Marijan Beričič, takratni direktor podjetja Čipka. Za izvedbo pa je skrbel Pripravljalni odbor za čipkarski festival, katerega koordinator je bil g. Jurij Bavdaž. Tekmovalna komisija je z oglasom povabila klekljarice k sodelovanju, saj je bilo »ena od spremljajočih prireditev festivala tudi tekmovanje v klekljanju«. Vabilu se je do 15. 6. odzvalo 164 tekmovalcev, kar je sorazmerno visoko število za prvo tovrstno tekmovanje v Idriji v 80. letih. Organizirali so celo avtobusne prevoze za tekmovalke in obiskovalce prireditve iz smeri: Škofja Loka (1 avtobus), Žiri (1 avtobus) in Železniki (2 avtobusa).

Program se je pričel ob 10.30 v novi osnovni šoli, kjer je prof. Jurij Bavdaž predaval o nastanku in razvoju idrijske čipke. Največ obiskovalcev se je zbralo popoldne na »Starem placu« (Trgu sv. Ahacija), kjer se je ob 14.30 začel koncert Pihalnega orkestra rudarjev Idrija in ob 15. uri tekmovanje klekljaric v izdelavi najlepše čipke. Po razglasitvi rezultatov in podelitvi priznanj ob 17.30 je pihalni orkester zaigral še eno koračnico, nakar je sledila prosta zabava.

Za leto 1987 v tisku ne zasledimo informacije o izpeljavi Čipkarskega festivala. Da je ta sploh bil, izvemo iz poročila o obisku razstave, ki sta jo leto

prej pripravila Čipkarska šola Idrija in Mestni muzej Idrija. V juliju in avgustu naj bi si jo ogledalo več kot 2000 ljudi iz Gorenjske, Primorske in sosednje Italije. Na razstavi je bila nezadovoljiva ponudba čipk za prodajo, kar naj bi opravičevalo zahtevno in dolgotrajno, a slabo plačano delo klekljaric. Učenke Čipkarske šole pa so na Čipkarskem festivalu (v soboto, 22. avgusta 1987) »s prodajo drobcenih, a simpatičnih čipkanih izdelkov«⁶ pokazale, da je kritika neutemeljena in da je mogoče sklekljati tudi zanimive turistične spominke. V dokumentaciji Čipkarske šole beremo, da je Izvršni svet občine Idrija na seji 23.7.1987 sprejel pobudo glede pokroviteljstva in sodelovanja na tradicionalni prireditvi Čipkarski festival. Programska zasnova je ostala nespremenjena (vključno s prireditvenim prostorom in časom prireditve), poudarek pa se je s tekmovanja klekljaric prenesel tudi na ogled drugih zgodovinskih in naravnih znamenitosti Idrije in okolice. Domačemu in zunanjemu obiskovalcu je bila namenjena predstavitev domačih in umetnostnih obrti v središču mesta. Na stojnicah so prvič našle svoj prostor tudi idrijske specialitete (žlikrofi), ki so se dotlej uživale le v zaprtih družinskih krogih in gostilniških prostorih.

Čipkarski festival leta 1988 je bil s sobote prestavljen na nedeljo, 28. avgusta, kar je privabilo v Idrijo precej več obiskovalcev kot prejšnja leta – okoli 5000. Znatno je bil delež organiziranih skupin, ki so prišle preko turističnih agencij. Turistično društvo je v ta namen izdalo turistični vodnik po mestu in okolici ter predhodno organiziralo akcijo »Za čisto okolje«. Na festivalski dan so se zvrstile številne izobraževalne, kulturne in družabne prireditve, ki so zapolnjevale čas pred in po osrednjem dogodku – tekmovanju klekljaric. Slednjega se je ob 15. uri na Trgu sv. Ahacija udeležilo 115 tekmovalk in tekmovalcev, največ jih je prišlo iz Žirov.

TEKMOVANJE V KLEKLJANJU JE
POTEKALO NA »STAREM PLACU«
FOTOGRAFIJA JE LAST
MARIJANA BERIČIČA IZ IDRJE

Prvič so se tekmovanja v otroški skupini udeležile učenke Čipkarske šole iz Otlice. Obiskovalci pa so lahko sodelovali v zabavnih nagradnih igrah na temo festivalskega dne – klekljanja in večer zaključili z rajanjem ob zvokih ansambla Agropop.

Na pozitiven odmev med obiskovalci so naletele urejene izložbe trgovin, ki so ponujale idrijsko čipko. Nihče pa ni pogršel stojničarjev s kičem, ki jih organizator tokrat ni povabil k sodelovanju. Več zanimanja so bile deležne stojnice z domačo in umetnostno obrtjo. Zunanji obiskovalci prireditve so bili najbolj kritični do prometne gneče v Idriji in popoldne zaprtega bencinskega servisa.

Od 19. do 27. avgusta 1989 je v hotelu Ydria potekal tečaj klekljanja za vse ljubitelje čipk, ki so se hoteli naučiti zapletene obrti ali pa svoje znanje še izpopolniti v zahtevnejših čipkarskih tehnikah. Tečaj je bil v organizaciji Turističnega društva, Čipkarske šole, podjetja Čipka in gostinskih delavcev Mercatorja – Rudarja Idrija. Spremljale so ga dodatne dejavnosti: ogledi zbirk in objektov Mestnega muzeja Idrija, izleti v Cerkno, Idrijsko Belo, k Divjemu jezeru, na Vojsko ter športne aktivnosti.

V nedeljo, 27. avgusta, je bila Idrija pripravljena na 4. zapovrstni Čipkarski festival. Že dopoldne so obiskovalce na mestnih ulicah pričakale učenke idrijske čipkarske šole s svojimi »bulami« in pokazale, da je tradicija klekljanja še vedno živa. Člani Turističnega društva iz Črnega Vrha in Godoviča so na Mestnem trgu demonstrirali izdelavo suhe robe. Aktiv kmečkih žena iz Cerknega je pripravil pokušno podeželskih kulinarčnih dobrot. Za idrijske kulinarike željne turiste pa so poskrbeli gostinski delavci Mercatorja-Rudarja iz Idrije. Vsebinski del festivalskega dne je dopolnjevalo predavanje prof. Jurija Bavdaža o idrijski čipki. Organizatorji so na tekmovanje v klekljanju povabili tudi klekljarice z Goriškega in Tržaškega. 130 tekmovalk in tekmovalcev je imelo na razpolago uro in pol za dokončanje čipke. Vsi udeleženci so prejeli posebno spominsko priznanje. Zabavni del programa so oblikovali nastopi Pihalnega orkestra rudarjev, folklornih skupin in mažoretk. Gledalci pa so se lahko pomerili v raznih šaljivih igrah.

Leto 1990 je minilo v praznovanju 500-letnice rudnika živega srebra in mesta Idrije. Etnološko-turistična prireditev se je zaradi množice dogodkov razširila na soboto in nedeljo, 25. in 26. avgusta. Mediji so jo označili kot »Čipkarski festival rekordov« zaradi:

- rekordnega števila obiskovalcev
- več kot 1000 prodanih vstopnic za obisk Mestnega muzeja Idrija
- več kot 300 prodanih vstopnic za obisk rudniškega podzemlja
- 135 udeležencev tekmovanja v klekljanju v skupini odraslih, med njimi 22 gostij iz pobratenege Aumetza, ki so se klekljanja naučile na tečaju v Idriji

- 55 udeleženk tekmovanja v klekljanju v skupini otrok
- razstave čipk v Galeriji Idrija
- koncerta Pihalnega orkestra rudarjev iz Idrije, ki je praznoval 325 let delovanja
- večernega koncerta aumeških pevskih zborov na prenovljenem grajskem dvorišču
- prvokrat izpeljane poti v osrčje idrijskih gozdov z ogledom doline Idrijce, klavž in Smrekove drage
- razstave »Management v turizmu« svetovnih založniških hiš v Mestni knjižnici
- srečanja predsedstva Turistične zveze Slovenije, ki je pozornost namenilo stanju in možnostim razvoja turizma na Idrijskem
- izdane spominske poštne ovojnice Filatelističnega društva
- ogromnega števila stojnic na Mestnem trgu
- neposrednega prenosa prireditve po lokalnem Radiu Cerčno.

Idrijčani so si festival zapomnili še po zabavnem programu, ki ga je povezovala televizijska voditeljica Miša Molk in v katerem je vse navdušil rojak – gledališki igralec Silvij Božič v vlogi škafarja. Klekljarice so menile, da je bil vzorec težji v primerjavi s prejšnjimi leti; ocenjevalna komisija je morala celo podaljšati tekmovalni čas. Stojničarji so bili razočarani nad prodajo, nekateri so rekli, da se v Idrijo ne bodo več vračali. »Nič hudega, saj sta bila to dneva čipke in te je bilo tu v izobilju. Na prodajnih pultih, za bulami na več mestih po Idriji, na razstavnih panojih, na oblačilih ... Za srce, oči in denarnice. No ja, te so bile tokrat res bolj plitve«, pravi novinarka Saša Dragoš v Primorskih novicah, 31. avgusta 1990, 69/7.

Mnogo manj odmeva v javnosti je požel Čipkarski festival avgusta 1991. Obisk prireditve v soboto, 24. in predvsem v nedeljo, 25. avgusta, je bil ocenjen na nekaj tisoč ljudi, med njimi naj bi bilo največ Italijanov, kar pa je malo verjeten podatek.⁷ Zavidljivo je bilo število udeleženk in udeležencev tekmovanja v klekljanju – v izdelavi najlepše čipke se jih je pomerilo kar 113. 30 podeljenih nagrad je odšlo po vsej Primorski. Praznih rok naj bi ostali le prodajalci na stojnicah in policisti. V strukturi vsebinskega dela Čipkarskega festivala ni bilo novosti, z izjemo okrogle mize o razvoju idrijske čipke, ki je dopolnila predavanje prof. Jurija Bavdaža. Obisk ministra za turizem g. Inga Paša je ostal nekako v senci že ustaljenih programskih točk. Vzroke za »okostenelost« prireditve so začeli nekateri iskati v sami organizaciji le-te, ki je slonela zgolj na entuziazmu peščice ljudi.

»Čipkarski festival v Idriji, od 24. 8. do 30. 8. 1992. Vabi vas staro rudarsko mesto.«⁸ Prireditev se je razporedila na cel teden od ponedeljka, 24. 8., do nedelje, 30. 8., in nekako opravičila ime, ki ga nosi – »festival«. Težko bi sicer govorili o opravičljivosti oznake »čipkarski«, saj je ta prišla

do izraza šele v nedeljo, ko je bilo na sporedu že tradicionalno predavanje o idrijski čipki in tekmovanje klekljaric na Trgu sv. Ahacija. Priložnostna razstava »Čipke iz babičine skrinje« v Mestnem muzeju Idrija je ostala v senci dogajanja. Čas od ponedeljka do nedelje so namreč zapolnile športno-zabavne prireditve za otroke in odrasle. Poživitev »mrtve« poletne sezone je bila za mnoge domačine pravo doživetje in stopnjevanje napetosti pred osrednjim dnevom festivala. Zadnja nedelja v avgustu se je namreč tako zakoreninila v »glavah« Idrijčanov, da na vprašanje: »Kdaj bo pa letos Čipkarski (festival)?« odgovorijo: »V nedeljo, (tega in tega).« Čipkarski festival torej asociira zgolj na nedeljo, dogodka pred in po tem dnevu za mnoge ne spadajo v isti sklop prireditve.

Konec maja 1993 je Organizacijski odbor čipkarskega festivala pri KS Idrija še vedno čakal posameznike ali organizacije, da se prijavijo na razpis za organizacijo 12. čipkarskega festivala. Plakati po mestu pa so že nekaj tednov vabili na prireditev v mesecu avgustu. Posteljne zmogljivosti so bile razprodane že v začetku julija, iz Nemčije se je namreč za festivalske dni napovedala večja skupina ljubiteljic klekljanja.

Kljub težavam je ljubiteljskemu odboru (brez sodelovanja Turistične zveze) uspelo izpeljati zahteven projekt in vanj vnesti celo nekaj novosti. Posebno so se izkazali mladi člani društva Ad hoc, ki so organizirali mednarodni poletni ekološki tabor in v okviru le-tega očistili strugo hudournika Nikove v Kosovelovi ulici za gostilno Nebesa. Člani skupine Stripcore so nato na steno izdelali stensko poslikavo – grafit velikega formata. Prizorišče je v petek, 27. 8., oživel z nastopi alternativnih domačih in tujih glasbenih skupin.

V soboto, 28. 8. je na svoj račun prišla stroka. V prostorih gimnazije je od 10. do 14. ure potekala čipkarska delavnica, ki so se je udeležile žene iz 8 evropskih držav. Ob 18. uri so v Mestnem muzeju Idrija že drugič odprli razstavo »Čipke iz babičine skrinje« avtorice ge. Ivane Leskovec, dipl. etnologinje in kustosinje Mestnega muzeja Idrija.

Razstava v Galeriji Idrija je bila tokrat plod sodelovanja idrijske čipkarske šole, ljubljanske tekstilne fakultete in podjetja Čipka iz Idrije. V festivalskih dneh je bilo v Idriji ustanovljeno Združenje slovenskih klekljaric in vseh, ki imajo radi čipke, in se kasneje vključilo v Mednarodno organizacijo za klekljane in šivane čipke OIDFA.

Nedeljski program so ob 8. uri otvorili rekreativni kolesarji z gorskim kolesarjenjem po »turistični« magistrali. Od 9. ure dalje je potekala demonstracija klekljanja in prodaja čipk na idrijskih ulicah. Lončarji, suhorobarji, čevljarji, piparji in izdelovalci svitkov so se predstavili na Mestnem trgu. Največ pozornosti je bila deležna ga. Marija Gyurik, izdelovalka romunske šivane čipke, imenovane »pointles«. Krošnjarska

ponudba je bila umaknjena na delno obnovljeno Kosovelovo ulico. O uspešnosti »akcije« turistične kmetije »Pr' Jureč« iz Ledin, ki je turiste z zapravljičkom vozila na krožni ogled mesta, v tisku ne zasledimo informacije. Tekmovanje v klekljanju ob 15. uri na »Starem placu« naj bi pritegnilo več kot 4000 zunanjih obiskovalcev, ki so tokrat plačali parkirmino in osebne avtomobile pustili izven mesta.

Člani Organizacijskega odbora čipkarskega festivala so na tiskovni konferenci povedali, da so zadovoljni s potekom in odmevnostjo minule prireditve, a želijo organizacijo prenesti na profesionalne organizacije.

»Čipkarski festival, že trinajsti po vrsti, se je v nedeljo držal svojega ustaljenega programa in uspel.« beremo v Primorskih Novicah, 30. 8. 1994, 69/1.

OTROCI SO SE POMERILI V KLEKLJANJU
NA TRGU SV. AHACJA
FOTO IVANA LESKOVEC
MESTNI MUZEJ IDRJA

Od torika, 23. 8., do petka, 26. 8. 1994, so žene iz vse Slovenije obiskovale 25-urni tečaj klekljanja na Čipkarski šoli v Idriji. Festival se je uradno začel v petek ob 19. uri na gradu Gewerkenegg s predstavitvijo zavarovanja geografskega porekla idrijske čipke, ki še vedno ostaja sporno za strokovnjake. Nadaljeval se je ob 20.30 na grajskem dvorišču z modno revijo, na kateri so pokazali oblačila z ročno klekljano idrijsko čipko blagovne znamke »Fee«, ki so jih zasnovali in sešili v podjetju Čipka.

V soboto, 27. 8., in v nedeljo, 28. 8., si je bilo mogoče – poleg vsakoletne poletne razstave čipk Čipkarske šole v Galeriji Idrija – prvič ogledati tehniški muzej nad jaškom Frančiške, prenovljeno vodno kolo – kamšt v Mejci in Antonijev rov, ki so ga za javnost odprli pred dvema mesecema.

Na osrednji festivalski dan sta »železni repertoar« popestrila dogodka v Filmskem gledališču :

- zbor članov Združenja slovenskih klekljaric in vseh, ki imajo radi čipke, ob 12. uri
- predvajanje kratkih filmov o čipkarstvu in drugih zanimivostih Idrije ter celotne občine ob 13.30.

69 otrok je bilo prvič razdeljeno v tri težavnostne skupine glede na znanje klekljanja. V skupini odraslih (60 udeležencev) ni bilo sprememb. Največ naj bi jih prišlo iz Primorske in Gorenjske, ostali iz Štajerske in Notranjske. Tekmovanje si je ogledalo okoli 4000 obiskovalcev. Zelo dobro obiskane so bile privatne trgovine s čipko: Galerija idrijske čipke, Čipka (danes Danica), Souvenir pod gradom in Vanda.

V javnem razpisu za prevzem organizacije Čipkarskega festivala 1995 je Turistično društvo Idrija v Uvodu označilo pomen in funkcijo prireditve: »Čipkarski festival je tradicionalna prireditev, ki se odvija vsak zadnji vikend v mesecu avgustu v mestu Idrija. Prireditev je sicer zabavnega značaja, v osnovi pa je vseslovenski praznik čipkarstva. Zato je poudarek na ponudbi kvalitetnega blaga in storitev z izrazito etnološko komponento.« Na javni razpis se očitno ni javil nihče, ki bi ustrezal vsem kriterijem za prevzem organizacije in se strinjal s postavljenimi pogoji, zato je bilo Turistično društvo Idrija (znotraj katerega je deloval Organizacijski odbor za čipkarski festival) prisiljeno izpeljati organizacijo zahtevnega projekta 26. in 27. avgusta 1995. Častno pokroviteljstvo nad festiva-lom je prevzel predsednik republike Slovenije, g. Milan Kučan. Program ni prinesel bistvenih sprememb, saj se organizator ni odločil za koncept komercializacije prireditve, ki bi bil finančno donosnejši, a bi prireditvi odvzel del tradicionalne vsebine. Odločitev je podprlo tudi občinsko vodstvo, ki si prizadeva, da bi Idrija dobila status svetovne zgodovinske dediščine pod okriljem Unesca.

Etnološki značaj sta prireditvi v veliki meri dajali:

- Razstava čipk čipkarskih šol iz Idrije in Gorice, ki je bila odprta od 29. 6. do 27. 8. 1995 v Galeriji Idrija in
- Razstava čipk iz Žirov, Železnikov in Lepoglave, ki je bila na ogled 26. in 27. 8. 1995 v prostorih čipkarske šole.

V soboto, 26. 8., je v Idriji potekalo letno srečanje upokoјencev Primorske. Po končanem uradnem delu programa na Trgu sv. Ahacija v dopoldanskih urah so imeli udeleženci (bilo jih je okoli 2000) možnost ogleda Mestnega muzeja Idrija, Antonijevega rova, razstave čipk in demonstracije klekljanja na mestnih ulicah. Od 13. ure dalje je bila na Trgu sv. Ahacija zabava z ansamblom Laifarji in bogat srečelov.

Nedeljski dopoldanski program se je pričel s tekmovanjem otrok v klekljanju na dvorišču gradu Gewerkenegg. Zbora Združenja slovenskih klekljaric in vseh, ki imajo radi čipke, sta se udeležili celo dve članici iz ZDA. Ob 15. uri je nevihta pregnala 53 odraslih udeležencev tekmovanja v klekljanju iz Slovenije, Italije, Avstrije in Francije v prostore čipkarske šole. Organizatorji so se morali tokrat prvič spopasti s slabim vremenom, kar pa ni bilo zadostno opravičilo za nekatere spodrseljaje. V prihodnje bo potrebno razmišljati o pokritem osrednjem tekmovalnem prostoru.

Občinski svet občine Idrija je na seji 28.3.1996 sprejel Odlok o pripravi in organizaciji Čipkarskega festivala v Idriji. Za pripravo in organizacijo prireditve je bil imenovan Upravni svet Čipkarskega festivala, ki ga je prvi dve leti vodil g. Borut Hvalec, sedaj pa mu načeluje g. Samo Bevk. Pri izvedbi programa sodeluje mnogo strokovnih sodelavcev in institucij. Program jubilej-nega 15. čipkarskega festivala je obeležil dva dogodka:

300-letnico prve pisne omembe klekljanja v Idriji in 120-letnico ustanovitve idrijske čipkarske šole. Osrednji novosti festivala sta bili: otvoritvena slovesnost in postavitve droga s festivalsko zastavo pred poslopjem čipkarske šole. Osnovni namen prireditve pa se tekom let ni spremenil, v ospredju še vedno ostaja idrijska čipka in njena predstavitev v širšem slovenskem prostoru in na tujem.

Na stičišču množičnega okusa in strokovnega pogleda

Čipkarski festival v Idriji je prireditev etnološkega, gospodarskega, izobraževalnega, kulturnega in zabavnega značaja. Ciljne skupine, katerim je prireditev namenjena, so različno strukturirane. Na prvem mestu je prebivalec kulturnega okolja, v katerem se prireditev odvija – domačin oz. Idrijčan. Sledi mu prebivalec bližnje okolice mesta (idrijsko-cerkljanska regija), ki ga ne moremo uvrstiti ne v kategorijo domačina ne v kategorijo turista. Na tretjem mestu, a ne najmanj pomemben (prej nasprotno) je zunanji obiskovalec ali turist (ki ga lahko klasificiramo še naprej na domačega – slovenskega in na tujega). Te tri ciljne skupine pa so tudi notranje različno strukturirane. Če izvzamemo spolno diferenciacijo in se omejimo zgolj na starostno, vidimo, da so obiskovalci prireditve tako otroci kot mladostniki, ljudje srednjih in zrelih let ter starejši. Najpogostejši obiskovalci so notranje različno strukturirane skupine (družine). Večje skupine turistov (npr. organizirani izleti) so večinoma starostno bolj enovite, čeprav se tudi tukaj lahko najdejo izjeme.

Kako torej ustreči množičnemu okusu obiskovalcev? Ponuditi čimveč tematsko različnih prireditev, ki bodo namenjene različnim starostnim skupinam obiskovalcev, ali zgolj eno, ki bo s svojo širino lahko zadovoljila vse okuse? Ohranjati enako strukturo programa iz leta v leto, da bo le-ta postala ustaljena oz. tradicionalna, ali jo stalno spreminjati in s tem pridobiti širši krog domačih obiskovalcev oz. domačinov? Vključiti v organizacijo in izvedbo programa samo domače sodelavce ali dati možnost tudi zunanjim? Turistično promovirati čipko ali celotno naravno in kulturno dediščino širšega območja?

Na našeta vprašanja sem želela dobiti odgovore tistih, ki jim je prireditev namenjena, zato sem po končanem 15. čipkarskem festivalu leta 1996 izvedla anketo med najpogostejšimi, najštevilnejšimi in najbolj kritičnimi obiskovalci prireditev v sklopu Čipkarskega festivala – med domačini. V njej sem zajela mnenje 100 naključno izbranih Idrijčanov. Vzorec sem omejila s spodnjo starostno mejo 10 let. 70% anketiranih je žensk, ker moški mnogokrat niso bili pripravljene sodelovati (izgovor: »Bodo ženske bolj vedele.«), kar pa ne pomeni, da se prireditev udeležujejo v manjšem številu. V nadaljevanju povzemam rezultate ankete.

83% Idrijčanov, ki so sodelovali v anketi, vsako leto obišče prireditve v sklopu Čipkarskega festivala. Največjega zanimanja so deležne (po vrsti): večerna zabava, klekljarice na ulicah, razstava čipk in tekmovanje v klekljanju ter prikaz domačih obrti. Po mnenju večine tekmovanje v klekljanju predstavlja za udeležence(ce) ohranjanje tradicije in družabni dogodek. 84% vprašanih je zadovoljnih z izvedbo tekmovanja v klekljanju. 15% bi jo spremenilo, in sicer tako, da bi:

- se zmanjšal obseg nalog za tekmovalce, vendar ne na račun kvalitete
- uvedli kategoriziranje
- dodali popestritve, nove detajle
- vključili še druge aktivnosti
- omogočili gledalcem bolj neposreden stik s tekmovalkami in tekmovalci
- omogočili gledalcem boljši pregled nad tekmovanjem
- klekljarice bi klekljale preko celega tedna zvečer na prostem, na koncu pa bi izdelek ocenila strokovna žirija
- postala privlačnejša za gledalce.

S ponudbo trgovin in gostiln v času Čipkarskega festivala je zadovoljnih 69% anketiranih. 19% pa se jih pritožuje nad:

- premajhnim številom odprtih trgovin
- kratkim (običajnim) obratovalnim časom trgovin in gostiln
- skromno (običajno) ponudbo.

Nekaj vprašanih (5%) temu ne posveča posebne pozornosti, saj takrat nimajo namena kupovati ali iti v gostilno. Nekdo misli, da v času festivala ljudi zanimajo predvsem čipke. O tem, ali obiskovalec lahko začuti povezanost Idrije s čipko, naj ne bi bilo dvoma (92%), seveda le v času Čipkarskega festivala, kar pa je odločno premalo v primerjavi s celim letom. 84% jih meni, da ima sedanji tip prireditve prihodnost, vendar le ob vsakoletnem spreminjanju in dopolnjevanju programa (kot npr. slavnostna otvoritev 15. čipkarskega festivala), da ne postane le-ta enoličen (nezanimiv) za stalne obiskovalce. Le 4% so že bili na Čipkarskem dnevu v Železnikih. Mnogo bolje so vprašani informirani o Združenju slovenskih klekljaric in vseh, ki imajo radi čipke, za katerega je slišalo 52%, samo 4 pa so tudi člani. V času festivala si je 58% anketiranih ogledalo ostale znamenitosti Idrije, med njimi jih je največ obiskalo Mestni muzej Idrija, rudarsko hišo in Antonijev rov. Ostali (42%) so si jih ogledali že med letom ali pa bodo to storili ob drugi priložnosti. S celovito turistično ponudbo mesta jih je bilo zadovoljnih 68%. 24% pa so najbolj motili:

- prometna ureditev (nezadostno obveščanje o zapori cest, premalo parkirnih prostorov, pobiranje parkirnine na neorganiziranih parkiriščih)
- premalo WC kabin
- skromna ponudba gostincev (premalo idrijskih jedi)

- previsoke cene na stojnicah domače obrti
- premajhno število stojnic
- ponudba različnega kiča, čeprav je bilo tega manj kot prejšnja leta
- nepozornost staršev do majhnih otrok v času glavnih prireditev
- alkoholiziranost mladih na večernih zabavah
- večerni ropot
- izbira glasbenih skupin
- postavitve osrednjega prireditvenega prostora.

Iz analize odgovorov lahko razberemo, da večina Idriččanov vsako leto obišče prireditve v sklopu Čipkarskega festivala. Kot najpogostejši vzrok navajajo, da je to pač edina večja prireditev v mestu. Mladi v njej vidijo predvsem priložnost za večerno zabavo. Za mnoge odrasle predstavlja Čipkarski festival kulturno-družabni dogodek na nedeljo, ko se mesto odpre svetu in postane kozmopolitansko. Takrat je čas za ogled zgodovinskih znamenitosti Idrije, obisk razstave čipk v Galeriji in prisostvovanje na klekljarskem tekmovanju. Enkrat na leto v Idriji napoči čas za kulturo, tradicijo in zabavo. Če torej posplošimo mnenje domačinov: »Čipkarski festival – DA, toda vsako leto bogatejši, pestrejši, a ne skomercializiran.«

Na tem mestu se množični okus sreča s strokovnim pogledom. Razkorak med njima ni tako velik, kot je sprva kazalo. Kakšno je torej stališče domačih strokovnjakov in organizatorjev o Čipkarskem festivalu, njegovem namenu in pomenu ter razvoju v prihodnje?

- ga. Draga Urbas Keravica »Čipkarski festival ima dvojni namen:
- obiskovalcem enkrat letno predstaviti značilnosti kraja ob čipkarskem prazniku
  - skozi tekmovalni postopek se tekmovalke in tekmovalci srečajo z oceeno, ovrednotenjem njihovega dela, ki ga enkrat letno lahko izpostavijo očem strokovne komisije.«
- ga. Ivana Leskovec »Samo tekmovanje – kot borba s časom – ne sodi načelno v kontekst prireditve. Pomembna sta namreč kvaliteta in znanje. Tekmovalke bi bilo potrebno razdeliti na različne težavnostne skupine. Gledalci bi imeli tako možnost videti različne tehnike klekljanja. Prizorišče bi bilo potrebno raztegniti in omogočiti dostop obiskovalcem do vseh sodelujočih.«
- ga. Katarina Poljanec »Festival bi brez te sestavine izgubil na atrakciji, saj osrednja prireditev pritegne največje število obiskovalcev.«
- g. Marijan Beričič »Dopolnitev prireditve je predstavitev čimveč pristnih domačih obrti na Slovenskem. Prodaja trgovskih izdelkov na stojnicah je čisto obrobnega

pomena in je izločena iz osrednjega prostora. Z njo se zadosti »muham« obiskovalcev. Želja prirediteljev je predvsem prodaja najlepših čipk. Teži se k temu, da bi se v dneh festivala obogatila turistična ponudba mesta in okolice.«

»V sklop Čipkarskega festivala spada razstava čipk učenk Čipkarske šole v Galeriji Idrija. Tu se predstavijo najlepši izdelki učenk iz vseh oddelkov. Razstava je odprta za ogled od konca junija pa do zadnje nedelje v avgustu. Na njej se prodajajo čipke – spominki, ki jih učenke med počitnicami prostovoljno, a proti plačilu sklekljajo doma. To je oblika sodelovanja učenk poklicne čipkarske šole v Idriji na samem festivalu.«

ga. Dragica Boškin

»Razvoj prireditve bo potekal v korist demonstracije klekljanja, čeprav je tudi tekmovanje nadaljevanje organizirane oblike zbiranja in druženja klekljaric, ki so se s svojo spretnostjo vedno rade postavljale pred svojimi hišami.«

g. Marijan Beričič

Zaključek

V Uvodu sem zapisala, da je moj cilj osvetliti problem t.i. etnološko-turističnih prireditev na vzorcu Čipkarskega festivala v Idriji. Pri tem sem hotela ugotoviti ustreznost oz. neustreznost oznake prireditve v odnosu do njene vsebine. Predpostavljala sem, da se množični okus obiskovalcev ne sklada s pogledi etnološke stroke, da se nagiba v smer (kvazi)folklorizma in zabave.

Temeljna dilema, ali Idrijčani sploh potrebujejo Čipkarski festival oz. ali bi le-tega lahko zamenjala kakršnakoli prireditve, se je izkazala za nepotrebno. Prve analize ankete so bile pričakovane, na prvem mestu obiska je bila večerna zabava (kot stranski produkt prireditve), a to iz preproste razloga – v Idriji namreč ni dovolj možnosti za zabavo in družabno življenje. Detajlnjši pregled odgovorov je pokazal, da se večina vprašanih zaveda primarne funkcije Čipkarskega festivala – ohranjanje tradicije klekljanja in mesta Idrije. Anketirani se strinjajo, da je potrebno program vsako leto spreminjati in dopolnjevati, toda na strokovnih temeljih, ker le tako bo prireditve obdržala obiskovalce. To pa je hkrati tudi mnenje strokovnjakov in organizatorjev.

Kakšen bo razvoj prireditve v prihodnje, bo pokazal čas. Mislim, da je v Idriji dovolj pripravljenosti za sodelovanje in iskanje skupnih rešitev pri pripravi in izpeljavi Čipkarskega festivala, le ljudi je potrebno motivirati. Kako to storiti, pa ostaja odprto vprašanje...

Mogoče bo naslednja misel 79-letne domačinke pomenila nov izziv tako sedanjim kot bodočim organizatorjem:

Čipkarski festival je velik praznik za Idrijo.

- OPOMBE ¹ FOLKLORIZEM JE DRUŽBENOKULTURNA DEJAVNOST, PRI KATERI SO FOLKLORNE PRVINE (ŠEGE, PLESI, PESMI) VZETE IZ PRVOTNEGA OKOLJA IN PREDSTAVLJENE KOT POSEBNOST, KOT REKONSTRUKCIJA PRETEKLOSTI ALI KOT TURISTIČNA PONUDBA IN ZABAVA. (3. ZVEZEK ENCIKLOPEDIJE SLOVENIJE, ZMK, LJUBLJANA 1989, STR. 130)
- ² LOGAR, SREČKO, ČIPKARSKI FESTIVAL. IDRIJSKI RAZGLEDI 1/1956, ŠT. 1, 155-156
- ³ LOGAR, SREČKO, NAŠ LETOŠNI TURISTIČNI TEDEEN. IDRIJSKI RAZGLEDI 3/1958, ŠT. 1, 85-88
- ⁴ PRAV TAM
- ⁵ SSKJ. DZS, LJUBLJANA 1994, STR. 214 (GESLO FESTIVAL)
- ⁶ DRAGOŠ, SAŠA, RAZSTAVA ČIPK TUDI V SEPTEMBRU. PRIMORSKE NOVICE, 8. 9. 1987, 70/9
- ⁷ KONEC JUNJA IN V ZAČETKU JULIJA 1991 JE POTEKALA 10-DNEVNA VOJNA ZA SLOVENIJO. IZ TEGA RAZLOGA BI PRIČAKOVALI MANJŠI OBISK TUJIH TURISTOV.
- ⁸ OBVESTILO NA VABILIH
- VIRI
- HEMEROTEKA MESTNEGA MUZEJA IDRİJA (OD LETA 1986 DO LETA 1998)
- FOTOTEKA MESTNEGA MUZEJA IDRİJA (ZA LETA 1956, 1958, 1965 IN 1994)
- DOKUMENTACIJA O ČIPKARSKIH FESTIVALIH NA ČIPKARSKI ŠOLI IDRİJA (OD LETA 1986 DO LETA 1998)
- ODLOK O PRIPRAVI IN ORGANIZACIJI ČIPKARKEGA FESTIVALA V IDRİJI (IDRIJA, 28. 3. 1996)
- FOTOGRAFIJE IZ ZASEBNIH ZBIRK: GE. ANDREJE PELHAN, GE. MARIJE JEREB, G. MARIJANA BERIČIČA IN MIRJAM GNEZDA
- LITERATURA
- ARKO, MIHAEL, ZGODOVINA IDRİJE, IDRİJA 1993, 252 STR., IL.
- BERIČIČ, MARIJAN, ČIPKARSKI FESTIVAL. 1990. IDRIJSKI RAZGLEDI 36/1991, ŠT. 1, 116-119, IL.
- BOGATAJ, JANEZ, ČIPKARICE ALI KLEKLJARICE. STO SREČANJ Z DEDIŠČINO NA SLOVENSKEM. LJUBLJANA 1992, 260-264, IL.
- LOGAR, SREČKO, ČIPKARSKI FESTIVAL. IDRIJSKI RAZGLEDI 1/1956, ŠT. 1, 155-156, IL.
- LOGAR, SREČKO, NAŠ LETOŠNI TURISTIČNI TEDEEN. IDRIJSKI RAZGLEDI 3/1958, ŠT. 1, 85-88, IL.
- LOGAR, SREČKO, NAŠE LETOŠNJE TURISTIČNE PRIREDITVE. IDRIJSKI RAZGLEDI 10/1965, ŠT. 1, 4-5, IL.
- LOGAR, SREČKO, POLETNE TURISTIČNE PRIREDITVE. IDRIJSKI RAZGLEDI 10/1965, ŠT. 2, 128-133, IL.
- LOGAR, SREČKO, LETOŠNJE POLETNE TURISTIČNE PRIREDITVE. IDRIJSKI RAZGLEDI 11/1966, ŠT. 1, 17-21, IL.
- LOGAR, SREČKO, OBRAČUN LETOŠNIH TURISTIČNIH PRIREDITEV. IDRIJSKI RAZGLEDI 11/1966, ŠT. 2, 91-93.
- MAKAROVIČ, MARIJA, KLEKLJANE ČIPKE, VODNIK PO RAZSTAVI. LJUBLJANA 1970, B.N.S.

STANKO MUROVEC

Industrializacija idrijske občine

DELO PRI ZAPIHOVALNEM KOTLIČKU PRI
SLEPEM JAŠKU KARBON NA 3. OBZORJU

Pred drugo svetovno vojno je bila Idrija izrazito rudarsko mesto. V njem je deloval rudnik živega srebra (RŽS), druge dejavnosti so predvsem služile rudniku ter rudarskim družinam. Ženske se praviloma niso zaposlovale, ker zanje ni bilo delovnih mest in so le gospodinje po domovih ter dopolnjevale družinski proračun s klekljanjem.

Ker je Idrija sredi gozdov, je v mestu uspešno delovalo državno gozdarsko podjetje, ki je že stoletja oskrbovalo rudnik z lesom, drvimi in ogljem ter trgovalo z viški lesa. Poleg tega je bila v mestu večja žaga venecijanka, na podeželju pa nekaj manjših, ki so žagale hlodovino za lokalne potrebe in za italijanske kupce. Drugih proizvodnih obratov ni bilo.

Prva leta po drugi svetovni vojni so bile vse sile usmerjene v obnovo. Idrija in njena okolica sta bili med vojno zelo prizadeti. Okupatorji so se zaradi neuspehov v bojih s partizani maščevali nad civilnim prebivalstvom. Požigali so vasi in uničevali premoženje. Idrijo pa so večkrat bombardirala zavezniška letala, ker je bila v njej zaradi strateškega rudnika močna okupatorjeva postojanka. Da bi čimprej obnovili porušeno in požgano, je takratna oblast ustanovila Tehnično bazo, ki je pomagala obnovitvenim zadrugam, mestnemu in krajevnim odborom pri obnovi. Skrbela je za razporejanje gradbenih delavcev in orodja, organizirala nabavo, pripravo in proizvodnjo ter prevoz gradbenega materiala. Takrat smo bili Idrijčani zelo iznajdljivi. Za potrebe obnove smo organizirali poljsko opekarno v Spodnji Idriji, nekaj poljskih apnenc na podeželju in delavnici za izdelavo strešnikov in mizarskih izdelkov v Idriji. Kasneje se je Tehnična baza preoblikovala v gradbeno podjetje »Zidgrad«.

Po dokončani obnovi se je začela doba industrializacije. Kljub takratni državni ekonomski politiki smo bili Idrijčani v nasprotju z občani sosednjih občin zelo konzervativni in oklepali smo se le rudarstva. Svoje družine smo že 450 let preživljali z delom v rudniku in že nekaj generacij rudarjev je bilo na starost upokojenih in tako preskrbljenih za vse življenje. Zato smo si Idrijčani prizadevali, da bi se zaposlili v RŽS in nismo razmišljali o drugih gospodarskih možnostih.

Šele nekaj pred letom 1960 so se pojavili ljudje, ki niso bili zadovoljni samo z rudnikom in so se zavzeli za nekaj novega.

Tedaj se je obrtno podjetje Mizarnica preoblikovalo v lesno industrijsko podjetje in nastalo je nekaj novih gospodarskih organizacij: Simplex (kasnejši IMP), konfekcijski obrat podjetja Labod, Tovarna učil, ki je delovala le nekaj let, in leta 1963 smo dobili v Idrijo tovarno kolektorjev. Takrat se je Iskra v Kranju začela specializirati in opuščati stranske obrate. Premestila je obrat za proizvodnjo kolektorjev v Idrijo in ga osamosvojila.

Razvoj je šel dalje in mentaliteta Idrižčanov se je začela spreminjati. Čedalje več ljudi je bilo naklonjenih novim gospodarskim tokovom. Za napredek se je zavzemal zlasti Klub idrijskih študentov, ki je vztrajno zahteval od občinske skupščine in gospodarskih organizacij, da bi začele izvajati konkretne ukrepe za gospodarski razvoj.

Po letu 1967 je prišlo do novega razvojnega vala. Takrat sta ekonomista občinske uprave g. Viki Koler in ga. Gabi Blaj naredila analizo stanja v idrijskem gospodarstvu. Najpomembnejša spoznanja, ki jih je ta analiza nakazala, so bila po mojem preudarku naslednja. Največji del dohodka v občini je nastajal pri RŽS. Ta je bil odvisen od konjunktura in cen živega srebra. Takrat so bile cene zelo visoke in v Idriji je bila visoka življenjska raven. RŽS je imel dovolj sredstev za modernizacijo svojih obratov in primerni so bili tudi dohodki občinskih skladov za pospeševanje razvoja. Toda, če bi prišlo do recesije in padca cen živemu srebru, kot je v zgodovini RŽS pogosto prihajalo, bi bila kriza v Idriji, zaradi dominantnosti rudnika, vsesplošna. Analitiki so se zavedali nevarnosti, vendar takrat še nihče ni mogel slutiti, da bo v kratkem prišlo celo do usodne krize, ko bo RŽS moral prenehati s proizvodnjo.

Rudnik je zaposloval le moške. Delovnih mest za ženske v Idriji skorajda ni bilo. One so klekljale in zaradi skromnega zaslužka si niso mogle zagotoviti samostojnega življenja.

Poleg tega je RŽS moderniziral svoje obrate in začel prehajati od ekstenzivne k intenzivni proizvodnji in zato zmanjševati število zaposlenih. Tako so se številnim ženskam, ki so iskale zaposlitev, začeli pridruževati še moški.

V tem obdobju je tudi ing. Tone Robič v sodelovanju z Inštitutom za kmetijstvo v Ljubljani pripravljala študijo za razvoj gorskih kmetij. Ugotovili so, da je v evropskih razmerah in pogojih tržnega gospodarstva v naših hribih edino donosna živinoreja. Ugotovili so tudi, da je v občini le 20 do 25 kmetij primernih za specializacijo. Vse druge so premajhne in bi se lastniki lahko ukvarjali s kmetijstvom le dopolnilno, glavni vir dohodkov ter zdravstveno in pokojninsko zavarovanje pa bi si morali zagotoviti v drugih dejavnostih. Pričakovati je bilo torej, da bo poleg brezposelnosti v mestu čedalje več iskalcev zaposlitve s podeželja.

Na podlagi navedenih spoznanj in ocene gospodarskih možnosti smo se Idrižčani dogovorili, da bomo pospešeno nadaljevali z industrializacijo občine. Predvsem naj bi se optimalno razvijale obstoječe gospodarske organizacije. Uspešna podjetja naj bi ustanovljala nove proizvodne obrate. Še naprej naj bi si prizadevali, da bi za Idrijo pridobili še kak industrijski obrat. Kmetijska zadruga naj bi specializirala gorske kmetije. Predvsem pa naj bi vsi skrbeli za vzgojo kadrov, sicer ne bo mogoče uresničiti zelenih ciljev.

Prizadevanja so bila uspešna. Simplex (IMP) je organiziral v Idriji obrat za plastifikacijo kovin in v Godoviču obrat za proizvodnjo prezračevalnih naprav. Zidgrad je proučeval možnost za proizvodnjo izolacijskih gradbenih materialov. Vendar zaradi oddaljenosti od tržišča ni prišlo do realizacije programa. RŽS je pripravljala proizvodnjo plinskih gorilnikov, pa dalje od trgovanja s tovrstnim blagom ni prišlo. Toda RŽS je naredil odlično potezo s tem, da je botroval premostitvi obrata za proizvodnjo elektromotorjev iz Železnikov v Spodnjo Idrijo (kasnejša Rotomatika). RŽS je v Goriško banko vložil 200.000.000,00 din za dobo dveh let, da je ta banka lahko posodila Iskri Železniki potreben znesek za delno modernizacijo proizvodnje in premostitev obrata v Sp. Idrijo. Ob likvidaciji RŽS je v mehaničnih delavnicah rudnika nastal obrat goriškega Gostola, ki je izdeloval peči za peko kruha. Krajevna skupnost Črni Vrh pa je ponudila podjetju LIPA Ajdovščina objekte bivše italijanske vojske, da je v njih organiziralo lesarsko proizvodnjo. Kmetijsko pospeševalna služba Kmetijske zadruga Idrija je v sodelovanju z lastnikoma dveh kmetij organizirala poizkusno specializirano živinorejsko proizvodnjo (v Lomeh za proizvodnjo mleka, v takrat prometno odmaknjenih Krnicah pa za prirajo mesa). Poizkusne kmetije naj bi bile zgled in dokaz moderne živinoreje. Ker zgledi vlečejo, je več kmetov začelo preusmerjati svoje kmetije. Da bi proces pospešila, je idrijska občinska skupščina ustanovila sklad za pospeševanje kmetijstva, iz katerega so kmetje, ki so preusmerjali kmetije, dobili ugodna posojila in tudi nepovratna sredstva.

Na začetku industrializacije v Idriji ni bilo industrijskih delavcev in strokovnjakov. V ponazoritev razmer naj navedem primer Iskre. Ta obrat je na začetku zaposloval 60 ali 80 priučenih delavk, nekaj kvalificiranih delavcev in enega tehnika. V takih pogojih se Iskra ne bi mogla osamosvojiti in tudi samostojni razvoj ne bi bil mogoč. Pomanjkanje kadrov je povzročalo organizatorjem industrije veliko skrbi.

Zato so organizirali nekaj tečajev za priučitev in prekvalifikacijo delavcev. Občinska skupščina pa je povečala svoj štipendijski sklad, da je podeljeval iz leta v leto več štipendij in na koncu so jo dodelili vsakemu, ki je zanj zaprosil. Edini pogoj je bil, da je štipendist izpolnjeval študijske obveznosti. Hkrati so štipendirala strokovne delavce za lastne potrebe tudi posamezna podjetja in nekatere ustanove.

V podjetjih, kjer se je zbralo dovolj sposobnih kadrov, ki so znali prilagajati podjetje trgu in poskrbeti za razvoj, uspeh ni izostal. Občinski štipendijski sklad ni štipendiral samo kadrov za gospodarstvo, ampak tudi pravnike, zdravnike, pedagoge in strokovnjake drugih poklicev. Zato se je dvignila splošna raven poslovanja v občini. Pa še eno pomembno dejstvo je treba omeniti. Takrat je republiška ekonomska politika usmerjala slovensko gospodarstvo v mednarodno delitev dela (proizvodnja za izvoz in poslovno ter proizvodno kooperacijo s tujimi partnerji). V Idriji smo to

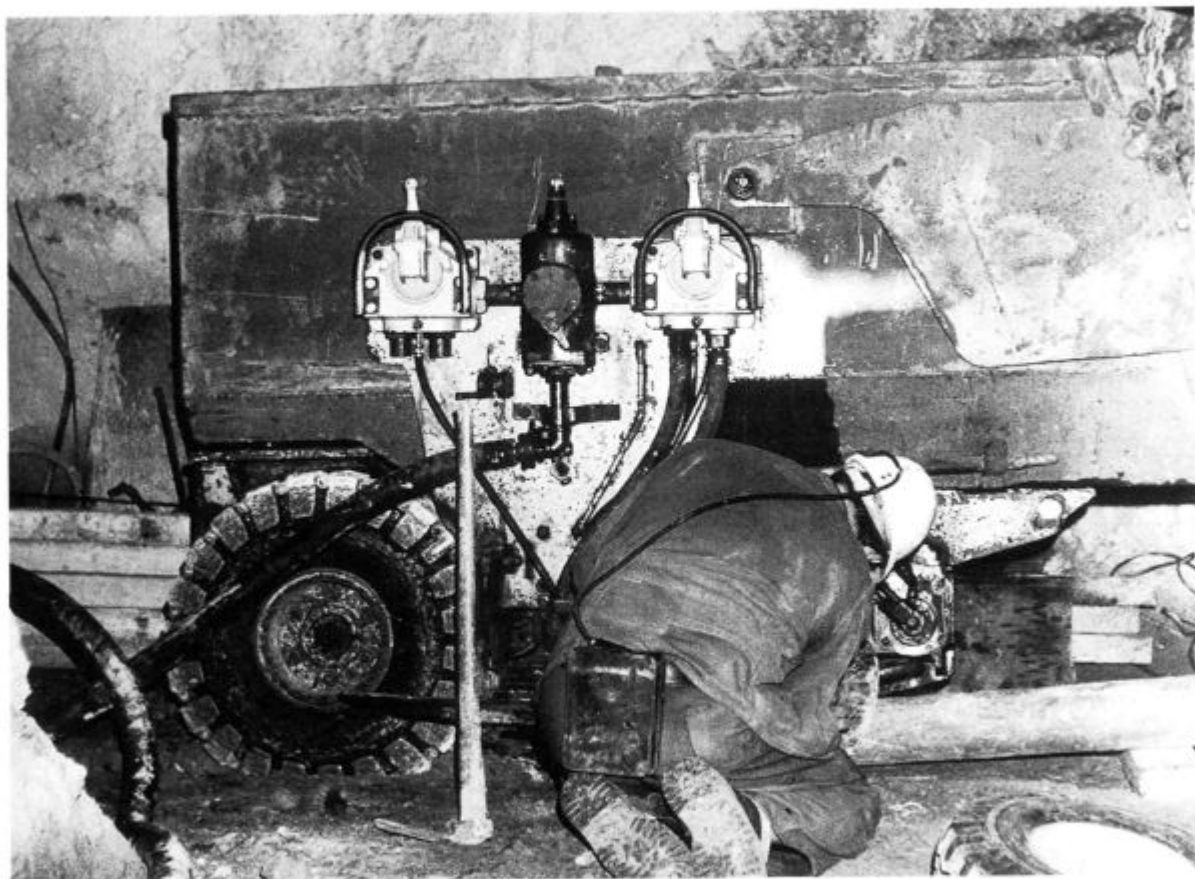
sugestijo vzeli zelo resno. Prva je začela sodelovati z nemško firmo Kautt & Bux iz Stuttgarta tovarna Kolektorjev. Ta tuja firma je dokapitalizirala našo tovarno, jo modernizirala, razširila proizvodni program in poskrbela za trg. Nato je začela sodelovati z nemško firmo EGO tudi cerkljanska ETA (takrat še v sestavu občine Idrija). Iskra Rotomatika pa je ohranila samostojnost in našla drugačne oblike sodelovanja s tujimi firmami. Bolj ali manj uspešno so si utirala pot na tuja tržišča tudi druga, manjša podjetja, vendar često pod težjimi pogoji in manj uspešno.

Kot smo videli, se je rudarska Idrija začela zelo pozno in s težavo preoblikovati v industrijsko mesto, vendar pravočasno in zelo uspešno. To se je izkazalo ob dveh pomembnih zgodovinskih mejnikih:

- Ko je leta 1977 prenehal z delom RŽS, je bilo v Idriji že nekaj industrijskih podjetij in obratov, ki so bili organizacijsko, kadrovsko in tehnološko dovolj razviti, da so s prekvalifikacijo in prezaposlitvijo rudarjev preprečili izseljevanje Idrijčanov.
- Ob razpadu Jugoslavije in osamosvojitvi Slovenije je bilo idrijsko gospodarstvo že usmerjeno v Evropo in klub razpadu jugoslovanskega trga ni utrpelo večjih pretresov.

Ob dvajseti obletnici zapiranja Rudnika živega srebra Idrija

MARIJAN GROFF

POPRAVILO AUTOLOADERJA
NA 3. OBZORJU

Uvod

Ob priložnostni slovesnosti 200-letnice idrijske pihalne godbe, ki se je nekako ujemala z začetkom težav idrijskega rudnika, sem povedal misel, ki me je spremljala do današnjih dni. »Finance v ekonomiji so kot krvni obtok pri človeku!« In res, če pomislim, kaj vse se je dogajalo v zvezi z Rudnikom živega srebra Idrija in kakšno vlogo so pri teh aktivnostih odigrale prav finančno ekonomske rešitve, ne morem mimo dejstva, da so bile prav »finance« in vse, kar se je okrog njih dogajalo, eden ključnih vzvodov uspešne sanacije Rudnika živega srebra Idrija; čeprav smo takrat zapiranje Rudnika doživljali kot hudo travmo in predvsem kot obvezo, kako naprej.

Danes pravzaprav lahko s ponosom govorimo o projektu zapiranja Rudnika živega srebra Idrija, čeprav to nikdar ni bil projekt v pravem pomenu besede, pač pa sklop različnih aktivnosti, tako na tehničnem, socialnem, političnem in ekonomskem področju, z vsemi elementi res pravega, velikega projekta. Imenovali ga bomo kar projekt, da bi se izognili različnim nesporazumom in dodatnim razlagam.

Naj takoj na začetku povem, da tako velik »projekt«, kot je bil projekt zapiranja Rudnika živega srebra, sploh ne more biti izveden brez skupinskega dela mnogih pozitivno mislečih ljudi. Uspeli smo, ker smo preprosto uspeli prepričati mnogo kolegov, politikov in občanov občine Idrija, da je ponujena rešitev najbolj primerna za nadaljnji razvoj Idrije. Uspeli smo z ugotovitvijo, ki je postala parola, da je pač ekonomski položaj Rudnika tak, da vztrajanje na preživelih pozicijah vodi samo v revščino.

Zanimivo je predvsem to, da so najbližji sodelavci in rudarji ter njihove družine in verjetno velik krog naših someščanov razumeli predvsem strokovne razloge za procese, ki smo jih mnogo kasneje poimenovali »Projekt zapiranja rudnika«. Strokovni razlogi so bili predvsem finančne, ekonomske in tehnične narave ter posledično socialne, politične ipd. Ob tej priložnosti bi se rad zahvalil vsem, ki so kakor koli sodelovali v procesu osveščanja in v procesu uresničevanja postavljenih ciljev. Obenem bi rad vsem, ki so že takrat pozitivno razmišljali, izrekel moje skromno priznanje, saj so s svojim pozitivnim odnosom do problema po svoje prispevali k uspešni preusmeritvi dejavnosti Rudnika ali drugače, k uspešni sanaciji ekonomskih in socialnih razmer v Idriji.

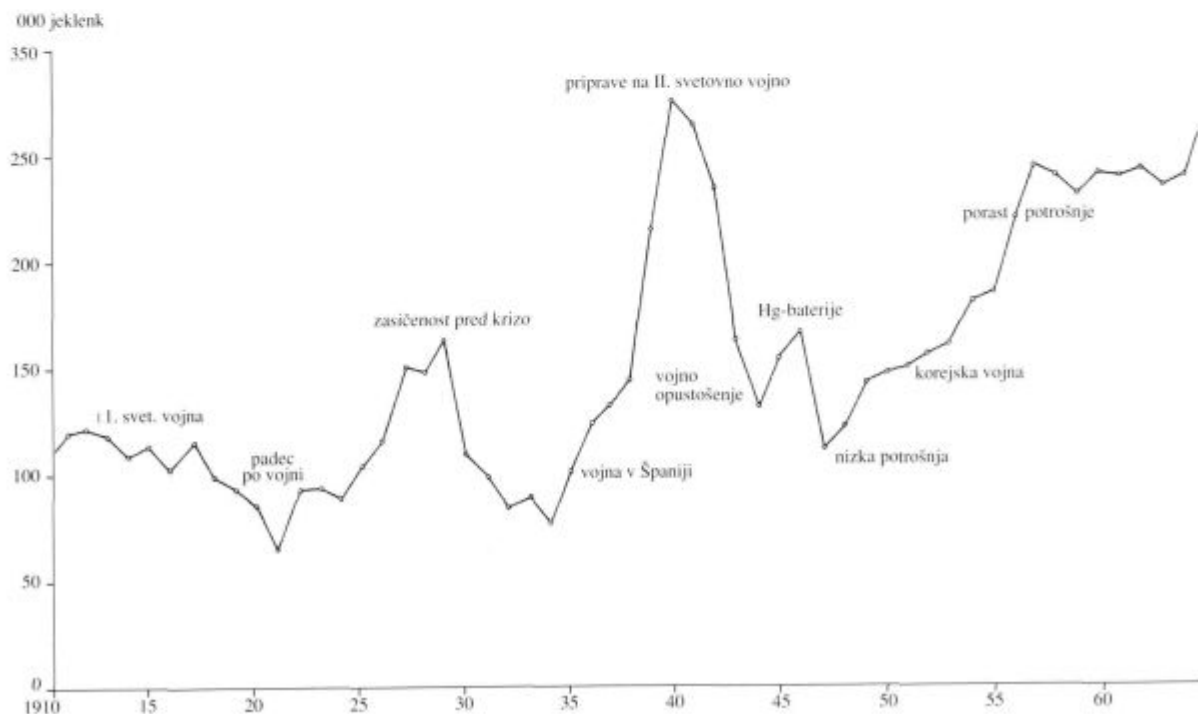
Seveda ima vsakdo, ki je sodeloval v procesu zapiranja Rudnika, svoj pogled na to problematiko in svoje videnje dogodkov. Prav zanimivo bo videti, ko bodo zbrani vsi prispevki, kako danes gledajo nekdanji moji najbližji sodelavci in prijatelji na te dogodke. Povsem dobro se zavedam, da bo šele mozaik, sestavljen iz vseh teh dogodkov, dal nekoliko točnejši odgovor, kaj vse se je takrat, pred dvajsetimi leti sploh dogajalo. Moj

prispevek bo pač dal moja videnja, saj sem bil takrat dokaj visoko v politični hierarhiji, bil sem namreč neprofesionalni predsednik občinskega sindikalnega sveta od leta 1972 do 1974, še prej pa dve leti podpredsednik. V najbolj ključnih obdobjih za razvoj Idrije, to je od leta 1974 pa do leta 1981 sem bil predsednik občinskega izvršnega sveta in po takratnih merilih najbolj odgovoren za ekonomska dogajanja v Idriji. Ves moj opis bo imel nekaj osebne note predvsem zato, ker menim, da je to poizkus izpovedi in opisovanja dogodkov iz različnih zornih kotov. Moj namen je, da se osvetli »zgodovinsko ozadje« nekega dogajanja, ki bo imelo daljnosežne posledice. Mnogi bodo obravnavali dejstva kot taka, kar je normalno, vendar globoke korenine, predvsem pa posledice, ki smo jih v letih od 1974 do 1981 začrtali v razvoj Idrije, bodo ostale.

Obdobje blaginje rudnika živega srebra

Nikoli nisem preverjal krilatice, ki je bila zelo popularna v Idriji v letih 1967-69. Takrat naj bi snažilka v Rudniku prejela višjo plačo kot idrijski župan ali po takratnem predsednik občinske skupščine g. Stane Murovec. Saj ni pomembno, ali je to res ali ne, bilo pa je zagotovo blizu resnice. Sam sem kot naiven pripravnik in dokaj hitro kot referent v izvoznem oddelku Rudnika najprej v Ljubljani, kasneje pa v Idriji prejemal dokaj visoko plačo okrog 130.000 dinarjev. Za primerjavo naj povem,

GIBANJE SVETOVNE PROIZVODNJE ŽIVEGA SREBRA OD LETA 1910 DO 1965

da je moja žena Metka, ki je bila v Slovenjalesu v Spodnji Idriji vodja finančno računovodskega sektorja, prejela vsega 60.000 dinarjev. Torej plače so bile najmanj enkrat višje kot drugod. Vse pa je bila zasluga pridnih in marljivih rudarjev, ki so kopali rudo 300 in več metrov pod zemljo. Zanimivo, da sem v začetku kar sprejemal to parolo.

Rudnik se je kopal v denarju. Iz svoje diplomske naloge »Cene živega srebra« sem črpal informacije, da je blaginja Rudnika in s tem vseh nas, ki smo delali v tem podjetju, bolj odvisna od svetovnih cen kot pa od pridnih rok. Čeprav brez teh tudi ne bi šlo. Ugotovil sem, da so bile cene nedavno tega ne 800 \$ za jeklenko (ena jeklenka je 76 funtov teže ali 34,48 kg – borzna enota), kot je bila tedaj cena živega srebra na londonski borzi, pač pa 130 do 160 \$ za jeklenko. Rudnik je bil eden največjih slovenskih izvoznikov in je že takrat izvažal na osnovi svetovnih borznih cen 70–90% svoje proizvodnje. Ugotovitev, da je blagostanje odvisno predvsem od borznih cen, je bila zame šokantna, čeprav sem vedel, da se ta ideja v kolektivu ne bo prišla, saj bi potem plače in vse zasluge pripisovali drugim dejavnikom.

Drugo, še bolj pomembno »odkritje«, vsaj zame, so bile nekatere zakonitosti, ki sem jih odkrival ob proučevanju cen živega srebra. Ugotovil sem, da se cene gibljejo ciklično, torej sedem debelih in sedem suhih krav, ter da imajo neki trend, to je neko gibanje ali težnjo po porastu. Če sem opazoval obdobje stotih let, je bila tendenca rasti značilna in opazna. Takrat sem tudi ugotovil, da so nekako čudno v sozvočju visoke cene živega srebra in svetovne ekonomske krize in celo vojne. Od tu sem naprej ugotavljal, da so cene v podobni korelaciji s sončnimi pegami. Primerjava teh obdobj me je vodila na misel, da sonce s svojo aktivnostjo vpliva na življenje na zemlji. Ljudje pa tega sploh ne opazimo, pač pa se le nekoliko drugače obnašamo. Ugotovil sem namreč, da so cikli živega srebra, ko se polni na soncu zamenjajo, in sončne pege v povezavi in da ti cikli trajajo 24 let. V obdobju povečane sončne aktivnosti se poveča sevanje ultravijoličastih žarkov na zemljo za 50%. Vemo pa, da so ultravijoličasti žarki ubijalski in da jim ozon preprečuje večji morilski vpliv na zemljo. Vendar 50% večja doza, ki traja 12 let, morda le vpliva na nas, da smo bolj agresivni ali pa bolj ležerni. Vendar je vse ostalo le pri postavljanju bolj ali manj logičnih hipotez in zaključkov, nisem pa se lotil resnih strokovnih raziskav. Ta misel me sicer še vedno spremlja, vendar bo potrebno veliko dobre volje, da te teze dokažemo ali zavrnemo.

Ne glede na te ugotovitve, katerim sem skušal najti ustrezne zakonitosti, so me razmišljanja vodila do sklepa, da se s preteklostjo lahko napoveduje prihodnost. Statistično sem ekstrapoliral (prenesel za naslednjih 12 let) tendence v gibanju cen živega srebra in ugotovil, da se cenam živega srebra slabo piše. Ko so bile cene živega srebra 600–800\$ za jeklenko, sem si upal postaviti trditev, da bodo v kratkem padle na 300\$ in da je ob lastni ceni proizvodnje živega srebra, ki je bila takrat 450\$ za jeklenko, pričakovati

veliko izgubo za vrsto let vnaprej. Moj predlog je bil, in to smo s kolegi ekonomisti, kot so bili Jože Kravanja in Franc Gale, tudi predstavili v elaboratu, da je potrebno v obdobju ugodnega ekonomskega položaja Rudnika začeti varčevati in iskati nadomestne programe za obdobja »suhih krav«.

Seveda ni bilo pričakovati, da bi v trenutku spremenili politiko blagostanja in se začeli ekonomsko obnašati. Zaradi odgovornosti pred zgodovino in stroko sem takrat objavil članek v Idrijskih razgledih in te napovedi tudi opisal.

Glavni poudarki ob moji takratni raziskavi so bili naslednji:

1. cene živemu srebru se gibajo ciklično
2. trend gibanja cen je lahko krivulja druge stopnje, lahko pa tudi tretje, s prevojem prav v letih 75–85
3. posledica takih gibanj je predvideni padec cen na okrog 300\$ za jeklenko
4. ekonomske posledice so lahko katastrofalne, če se ne bomo hitro organizirali in pocenili proizvodnjo ter uvedli nadomestne programe za delavce.

V priloženi skici lahko vidimo nepopravljena razmišljanja izpred trideset let.

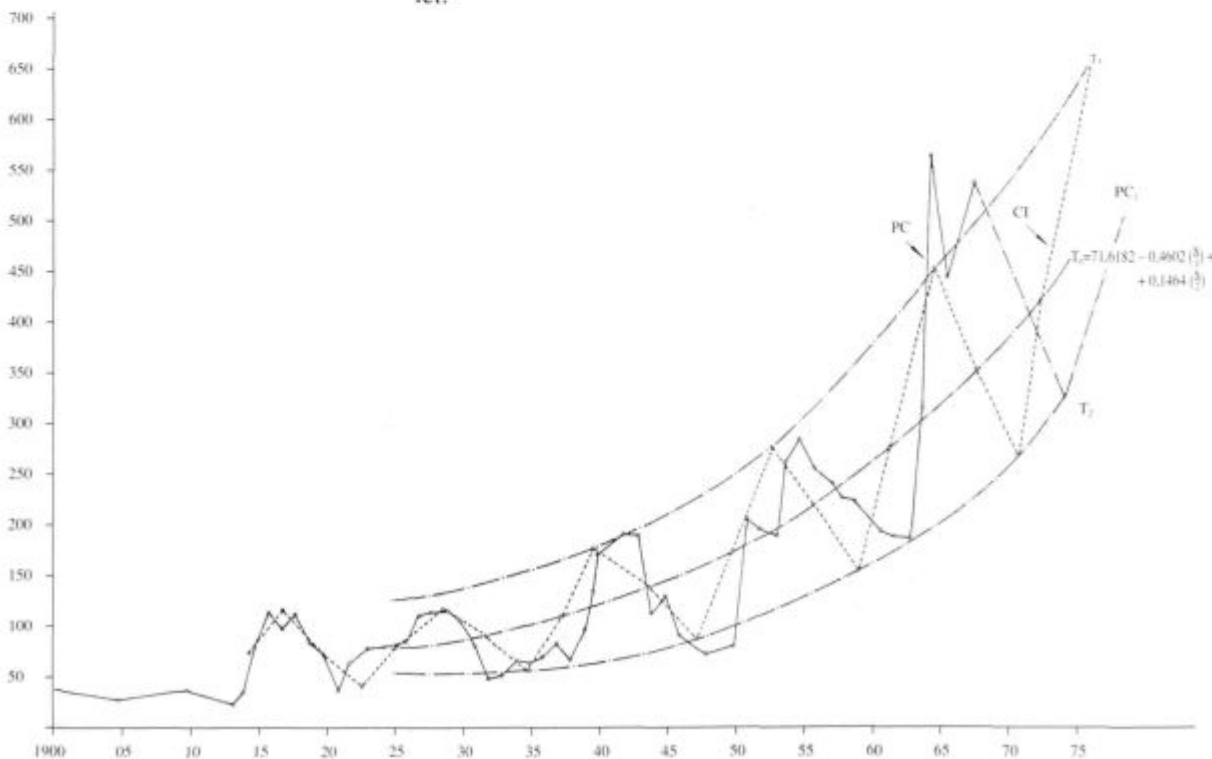
GRAFIČNI PRIKAZ GIBANJA CEN
S TRENDI IN CIKLI
ZA OBDOBJE OD 1900 DO 1968(75)

$$T = 71.6182 - 0.4602 \left(\frac{x}{75}\right) + 0.1464 \left(\frac{x}{75}\right)^2$$

$$T = 71.6182 - 0.5334 x + 0.0732 x^2$$

Izračunani trend pokriva trenda narisana s pomočjo
razlik med najvišjimi in najnižjimi točkami

$T_{0,1,2}$ = trendi
CI = cena po ciklih
PC = dejanska cena
 PC_1 = cene po odlogu

Takrat se še nisem zavedal, da bodo prav ta spoznanja bistveno vplivala na moje politično in ekonomsko obnašanje in usmeritev, saj si pač nisem niti v sanjah upal misliti, da bom zasedel tako odgovorno mesto v bližnji prihodnosti.

Novo občinsko vodstvo

Zagovarjanje tez o potrebnih ukrepih za rešitev idrijskega rudnika ni rodila zelenih ukrepov, zato sem sprejel ponudeno mesto direktorja Elektronskega računalniškega centra v Idriji. Poimenovali smo ga ERCI. Takrat smo nabavili zelo zmogljiv računalnik IBM 360 in začeli s prenosom plač ter materialnega knjigovodstva na računalnik. To je posebna zgodba. Po tem, ko je računalnik že deloval in smo izvajali vse več obdelav, sem bil povabljen, da prevzamem novo funkcijo predsednika Izvršnega sveta občine Idrija. V tedanji Jugoslaviji smo sprejeli novo Ustavo in seveda novo organizacijo občinskih vodstev. Ponudeno mesto predsednika občinskega izvršnega sveta sem sprejel z zelo mešanimi občutki, saj je bila to nova funkcija, lahko bi rekli eksperimentalna, in takrat sem že slutil krizo, saj so se vodstva v Rudniku začela vse pogosteje menjati, ekonomska situacija se je pričela slabšati, kar me ni presenečalo, me je pa skrbelo.

Nekako čutil sem, da so pred mano burni dogodki, saj sem verjel v svojo projekcijo cen živega srebra in se istočasno zavedal, da ne bo lahko. Tudi razmere niso bile lahke, saj je občina v tistem času morala vplačevati v republiški proračun kar znatne denarje, kljub temu da je bila po dohodku na prebivalca na predzadnjem mestu v Sloveniji. Kmalu po tem, ko sem bil imenovan za predsednika, so se začeli kazati večji znaki krize v Rudniku.

Cena živemu srebru ni padla na predvidenih 300 \$ za jeklenko, pač pa na 80\$. Rudnik je še nekaj časa živel od svojih zalog finančnih viškov, vendar se je kriza ne le bližala, ampak tudi poglobljala. V mnogih glavah se je takrat dogodil zasuk. Nenadoma so začeli mnogi zagovarjati tezo, da so cene živemu srebru podvržene ciklom. Vendar so od tu dalje nadaljevali v stilu mojih projekcij, češ, potrpiamo nekaj let in cene bodo ponovno povrnile Rudniku ves svoj sijaj.

Moram priznati, da sem sam odločno nasprotoval takim težnjam, ker je to pomenilo, tako kot prej, ne izvajati kakršnih koli aktivnosti, saj se bo samo vse uredilo. To pa je nevarna teza! Zavedal sem se namreč nevarnosti projekcij, kjer je trend krivulja druge stopnje, torej rahlo vzpenjajoči trend cen. Cene in trend cen, izdelan na osnovi stoletnih podatkov, je kazal značilno možnost, da trend ne bo krivulja druge stopnje, pač pa tretje. To pomeni, da je velika verjetnost, da bodo tendence v razvoju cen, zaradi ekoloških problemov in tudi zaradi zakonitosti kot take, dosegale ravno v

tem obdobju prevoj. To pomeni, da se ne bodo dogajale tendence kot prej, ampak drugačne, da se torej trend obrne navzdol. Sicer zapleteno povedati in razložiti, vendar tako je bilo. To pa je bil ključni razlog, da nisem verjel v porast cen na 1000 \$, kot so kazale moje ekstrapolacije, izdelane na osnovi projekcije tendenc iz zadnjih obdobj, pač pa ravno obratno. Vedel sem, da se še kako hitro lahko prilagodimo na ugodnejše razmere, če do teh pride, vendar se istočasno moramo prilagajati na razmere, če bo drugače. In imel sem prav.

Vso svojo aktivnost sem usmeril v utemeljevanje, da se bo sicer cikel ponovil, vendar ob drugačnih trendih, kar pa ni ugodno za Rudnik, ker je imel preveč visoko ceno proizvodnje živega srebra. Proizvodna cena živega srebra pa je odvisna predvsem od vsebine živega srebra v rudi. Ta pa je padla že pod 0,20%. Primerjajmo jo z vsebnostjo v Almadenu v Španiji, kjer še danes pridobivajo živo srebro iz rude z vsebino 1%, ampak najmanj 5-krat ceneje!

Če se prav spominjam, smo okrog leta 1977 sklicali skupno sejo Delavskega sveta Rudnika in Izvršnega sveta in predlagali sklep, da se začne proces prekvalifikacije rudarjev in da se začne proces ustanavljanja novih delovnih mest in ob tem seveda zbiranja denarja za te namene.

Projekt zapiranja rudnika je zaživel

Seveda je na poti od ideje do uresničitve velika vrzel. Za nameček smo imeli ravno tista leta hudo zimo, ko je žled polomil ogromno gozda. Spominjam se Silvija Blaja, ki je bil takrat direktor Soškega gozdnega gospodarstva za Idrijo, kako je pritiskal, da smo vso zadevo prikazali kot naravno katastrofo širših dimenzij. Uspeli smo in kar nekaj denarja je prišlo iz republiških virov za te namene. Vendar spet se je zgodba sukala okrog financ. Ob veliki podpori Gabriele Blaj smo sestavljali pomemben mozaik naših aktivnosti in jih korak za korakom uresničevali.

Seveda je bil daleč najpomembnejši projekt sanacije Rudnika živega srebra. Že z naročilom študije o ukrepih za sanacijo Rudnika smo imeli veliko težav, predvsem političnih, vendar smo nekako uspeli naročiti in kasneje tudi dobiti študijo o sanaciji Rudnika. Če se prav spominjam, je bil nosilec projekta Boris Škapin, danes predstavnik Slovenije pri Svetovni Banki v Washingtonu.

Naš argument je bil, da 1260 rudarjev ne smemo pustiti na cesti. Kot sem kasneje izvedel, je problematika prišla celo do predsednika države Josipa Broza Tita. Nekako smo uspeli doseči, ob polni podpori vseh političnih struktur in poslancev, da je bil sprejet Zakon o zapiranju Rudnika živega srebra Idrija. Ta je bil med drugim tudi formalna podlaga za samoupravno

zbiranje sredstev pri vseh bankah v Sloveniji, za preusmeritvene projekte. Seveda smo bili negotovi, kakšen projekt naj bo tisti, ki bo nadomestil proizvodnjo živega srebra. Nismo niti vedeli, ali naj bo nadomestilo za celoten obseg ali za delni obseg. Tako smo tavalili od ideje za tovarno izolacijskega materiala na bazi kamene volne do fiberglasa pa jeklene žice ali »corda« za proizvodnjo v gumarski industriji. Vsak projekt je presegal 50 do 100 mio DEM investicij. Obiskali smo že dansko tovarno Rockwool, vendar smo kasneje prišli do spoznanja, da za revitalizacijo idrijskega gospodarstva ni dobro ponovno graditi na enem proizvodu, ampak boljše na disperziji proizvodov, torej na večjem številu manjših projektov, saj je manjša verjetnost, da vsi projekti propadejo.

Iz teh spoznanj se je oblikovala politična odločitev, ki ji je botroval tedanji politični veljak Igor Uršič. Bil je namreč odgovoren za ekonomska vprašanja pri CK ZKS in seveda naš rojak. Iz tako oblikovanih političnih stališč smo mobilizirali vse direktorje, da pripravijo razvojne programe, v katere naj vključijo tudi prekvalifikacijo rudarjev.

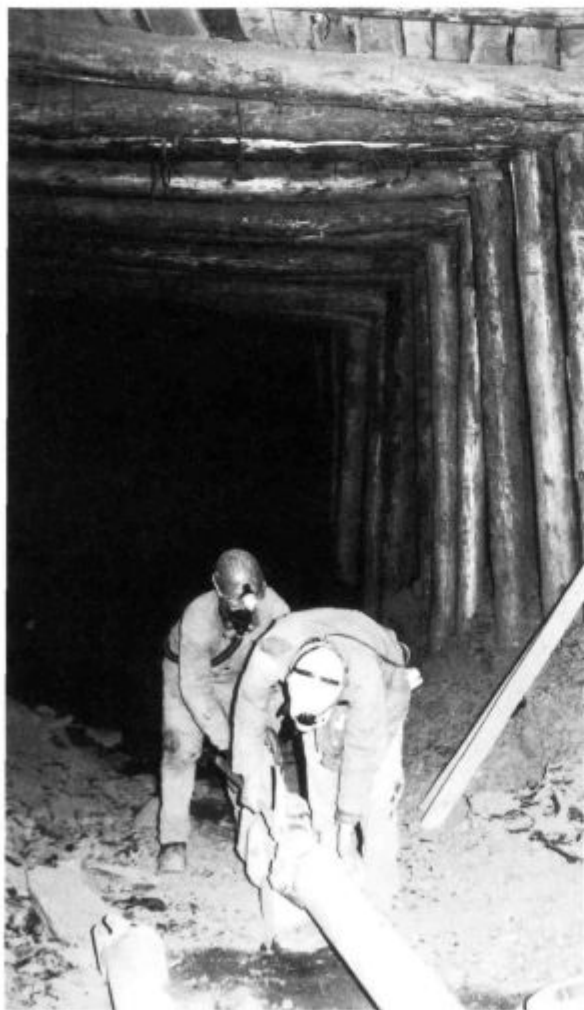
Spominjam se gospoda dr. Erzingerja iz firme Kautt & Bux, ki je sodelovala s Kolektorjem. Skupaj s tedanjim direktorjem Antonom Seljakom sta prišla k meni na razgovor in osnovno vprašanje je bilo, ali bo projekt sanacije Rudnika imel za sabo tudi finančne vire. Seveda, takrat nismo imeli še nič podpisanega. Vse je bilo bolj v rokah političnih odločitev in razmer v Rudniku. Vendar sem jima zagotovil, da denar bo. In res je bil. Kolektor je takrat postavil tovarno vlečenega bakra, ki je pomenila koreniti zasuk v filozofiji Kolektorja. Začele so se postavljati drugačne relacije s solastnikom Kautt & Bux, saj niso bili več življenjsko odvisni od pravočasnosti dobav iz te nemške firme.

Drugi projekt, ki je nastal prav na teh osnovah, je bil projekt elektromotorjev v Spodnji Idriji. Z Iskro Ljubljana in Iskro Široka potrošnja smo se dogovorili, da bodo za ustrezno finančno nadomestilo prenesli del proizvodnje elektromotorjev za kompresorje oz. za hladilno tehniko v Spodnjo Idrijo. Poizkušali smo tudi doseči, da bi slovenska vlada spremenila svoj koncept in prenesla celotno proizvodnjo kompresorjev v Idrijo namesto v Črnomelj. Vendar nismo uspeli, ker je bil belokranjski lobi premočan. Pa vendar, po mnogih pripetljajih, vsak je zgodba zase, smo začeli postavljati tovarno elektromotorjev. Verjetno se bodo kolegi spominjali, da sem že takrat zagotavljal, da bo Iskra Spodnja Idrija drugo največje podjetje v takratni občini. Skoraj kot anekdota zveni dejstvo, ko je takrat mladi inženir Ciril Močnik prišel k meni z načrti za tovarno in rekel, da je zadaj še veliko prostora in je škoda, da ne bi sedaj, ko je priložnost, potegnili objekta do konca. Rekel sem mu, ti kar daj, saj bomo speljali. Pa smo! Žal je kasneje sam plačal ceno, ki je ni zaslužil, toda tudi to je zgodba zase.

Vsako podjetje je moralo dostaviti projekt, ki je vseboval prekvalifikacijo rudarjev in finančno konstrukcijo ter projekcije. Spominjam se Pavleta Trohe, ki je bil direktor IMP TIO Idrija. Bil je kar politično partijska veličina, zato si je najbolj upal zoperstaviti našim pozivom rekoč, da če ga bomo silili pripraviti projekte, bo odstopil. Kasneje je pripravil projekt za izdelavo velikih cistern v Godoviču in vse se je nekako izteklo, čeprav je bilo ob otvoritvi kar malo pelina. Vendar tudi to je zgodba zase.

Morda je najbolj elegantno speljal vso zadevo Rafael Mavri, saj je pripravil projekt, kjer je bilo potrebno veliko denarja in kjer je predvideval, če se prav spominjam, le 34 prekvalificiranih rudarjev. Verjetno si je mislil, da ne bomo speljali. Pa smo, pa tudi on je zadevo speljal, saj je dobil za Eto velik zalogaj ugodnih kreditov.

PRIPRAVA ZAPIHOVALNIH CEVI
NA ETAŽI KARBON 1/3

Takrat so se začele tudi kadrovske spremembe. V Iskro Spodnja Idrija smo spravili Edija Svetlika, ki se je prišel ponuditi s celotno ekipo, v Kolektor smo po dokaj mučnih naprežanjih imenovali po ustreznih postopkih samoupravnega sporazumevanja sedaj že žal pokojnega Petra Rupnika. Zidgrad je pripravil močan projekt selitve k Likarici, ki pa ga je le deloma uresničil.

Ocenjujem, da smo v obdobju teh aktivnosti, ki jih danes imenujemo sanacija Rudnika živega srebra, zbrali 50 milijonov dolarjev ugodnih kreditov, ki so več ali manj vsi dali sadove. Še najmanj je danes sadov teh aktivnosti od takratnega Slovenijalesa iz Spodnje Idrije. Mislim, da je to podjetje dalo preveč kadrov za politične funkcije in ni imelo pravega jedra, okrog katerega bi se nabirali mladi kadri in preoblikovali to podjetje v smerih, kot jih je začel Cveto Šulgaj, ki je bil takrat že predsednik Skupščine občine Idrija in velik zagovornik ideje o prekvalifikaciji rudarjev in sanaciji razmer v Idriji. Ko sem nekoč primerjal številke in rezultate, sem prišel do ugotovitve, da je bilo teh 50 mio dolarjev razdeljenih nekako po 10 mio dolarjev na Eto, Iskro, Slovenijales ter IMP, ostalo pa na Zidgrad, Čipko in Kmetijsko zadrugo Idrija.

Projekt sanacije Rudnika živega srebra se po dvajsetih letih z zapiranjem Rudnika končuje. Bil je velik in uspešen proces, ki ga danes lahko imenujemo projekt, ki je nastal spontano iz razmer in z veliko dobre volje in sreče nas vseh, ki smo v tem procesu sodelovali. Začel in končal se je s finančnimi tokovi, ki so kri

ekonomije. Veliko sta nam pri teh aktivnostih pomagala tudi Slavko Rovtar, direktor Komerzialne banke v Novi Gorici, in Andrej Miklavčič, ki je bil več let Minister za industrijo in rudarstvo Republike Slovenije. Mnogi od omenjenih kolegov so kasneje dobili občinska priznanja. Idrijska občina pa se je povzpela od prej 48. mesta od 54 občin v Sloveniji na 12–18 mesto, merjeno v narodnem dohodku na prebivalca. To pa je tisto, ki kaže, da smo bili uspešni ne samo absolutno, torej s tem, da smo rešili problem zaposlovanja in odpiranja delovnih mest, pač pa tudi v kvaliteti doseženih ciljev.

Kasneje so me kolegi iz Mežice prišli uradno obiskat, da jim povem recept, kako smo uspeli. Že takrat sem jim moral povedati, da je splošni recept samo iskanje najboljših poti v danih razmerah. Vedno se najde pot, če imaš cilj!

Prezaposlitev in prekvalifikacija rudarjev

MARIJAN BERIČIČ

ZA ČLANEK SEM POVZEMAL VIRE IZ
OSEBNIH ZAPISKOV, DOKUMENTOV,
OSEBNIH POGOVOROV IN IZ ZBORNIKA
IDRIJSKI RAZGLEDI ZA LETO 1980.

IZVOZ RUDE NA JAŠKU DELO
(JOŽEFOV JAŠEK)

13. 5. 1997 smo več vidikov tega dogajanja predstavili v širšem krogu na muzejskem večeru, kjer so aktivno sodelovali sedanji direktor rudnika mag. Marko Cigale, dipl. ing. Ivica Kavčič, takratna vršilka dolžnosti direktorja, dipl. ing. Franc Flander, vodja ESO in kasneje Gostolovega TOZD-a, ter Marijan Beričič, takratni vodja kadrovske službe rudnika. Zaradi drugih obveznosti se razgovora ni mogel udeležiti dr. Alfred Kobal, ki je takrat delal v zdravstveni skupini in bil vodja ambulante RŽS.

Pomembnost osvetlitve teh dogodkov je predvsem v spoznanju, da nam je v reševanje socialne problematike rudnika in rudarjev uspelo vključiti vse politične, gospodarske ter vladne in družbene nosilce Slovenije. Druga posebnost je v tem, da nihče ni ostal na cesti in da se je ostalo gospodarstvo občine okrepilo in da je v popolnosti nadomestilo izpad dohodka rudnika. Tretja posebnost je samo dejstvo, da se je po 500 letih mesta in rudnika dokončno prenehala proizvodnja živega srebra in rudarjenje v tej kotlini, tako da bo preteklost vezana le še na ohranjene objekte, muzejske eksponate in pisne dokumente tega časa.

V pripravi na ta muzejski večer smo se zavedali, da ni možno celovito in podrobno obdelati vsega dogajanja tistega usodnega leta 1977, ko se je z 2. marcem začasno prekinila proizvodnja živega srebra, in vseh dogodkov, ki so vezani nanjo. Zato smo se odločili, da spodbudimo tudi druge nosilce takratnih aktivnosti, da s svojimi prispevki v Idrijskih razgledih obogatijo naš spomin na te usodne dogodke.

Ko smo iskali uradne dokumente in podatke, smo žal ugotovili, da so arhivi rudnika zelo siromašni in da niso ohranjeni vsi pomembni podatki tega časa. Tako kot drugi sem se moral tudi sam opirati predvsem na tiste dokumente, ki sem jih slučajno ohranil, in na osebne zapise, ki sem jih dnevno beležil. Nekaj podatkov je bilo le ohranjenih v zborniku Idrijski razgledi iz leta 1980. Pri prebiranju vseh teh zapisov in dokumentov sem prišel do spoznanja, da je potrebno prikazati nekaj pomembnih dogodkov že izpred nekaj let, ko se je kriza rudnika šele nakazovala.

Zanimivo je dejstvo, da je bil zadnja leta (do krize) stalež rudnika okrog 1260 delavcev in uslužbencev. V času pod Italijo je rudnik doživljal krizo in veliko delavcev je bilo odpuščenih (tudi politično). Vsi ti delavci so bili v glavnem iz Idrije, Sp.Idrija in bližnje okolice. Po vojni se dobesedno odpre večja možnost zaposlovanja delavcev tudi s podeželja. Gradili so stanovanjske bloke in nudili kredite za individualno gradnjo. Z razvojem druge industrije in dejavnosti začne upadati dotok novih delavcev, tako da se zaposlujejo ljudje iz širše okolice, uvedejo prevoze. (Glej tabelo gibanja delovne sile za leto 1970.) Kljub temu to ne zadošča za potrebe rudnika, tako da sem kot vodja kadrovske službe dobil nalogo, da začnem pripravljati program za gradnjo samskih domov in možnost kadrovanja rudarjev iz Bosne in Hercegovine. Tako kot so to že delali drugi rudniki in železarne.

Kriza, ki se je nakazala z naglim padcem cen živega srebra in siromašenjem rudnega bogastva, je to nalogo k sreči zadržala. Zaradi posebne aktivnosti sindikata se bom v nadaljevanju zadržal predvsem pri njegovih aktivnostih, ne glede na to, da so bili dejavni tudi drugi. V začetku sedemdesetih let smo v sindikatu kovinske industrije Slovenije in sindikatu delavcev industrije in rudarstva Jugoslavije ugotavljali, da je položaj rudnikov in težke industrije vse težji. Prišlo je do odločitve, da se skliče prva konferenca rudarjev Jugoslavije, zato je bilo potrebno pripraviti podrobne podatke o položaju delavcev v teh panogah in pogojih gospodarjenja. Tako kot za ostale smo tudi za rudnik Idrija pripravili temeljito analizo in jo posredovali Zvezi sindikata rudarstva Jugoslavije. Prva konferenca rudarjev Jugoslavije je bila 13. junija 1973 v Beogradu, kjer smo zahtevali zaščito naše cene na domačem trgu in prepoved uvoza živega srebra, obenem pa priznanje beneficirane dobe tudi za čas dela v rudarski industrijski šoli. Omili naj se davčna politika in omogoči hitrejše reševanje socialne problematike rudarjev. Povečala naj bi se izvozna premija, obenem pa nudilo ugodnejše kredite za vlaganje v produktivnost.

Prva konferenca rudarjev Jugoslavije je bila zelo odmevna in je vplivala tudi na bolj samozavestno vlogo in položaj sindikata nasploh. Sprejeti so bili zaključki na nivoju Jugoslavije, republik, občin in samih delovnih organizacij.

Zaradi vse težjega položaja rudnika sem kot predsednik panožnega odbora sindikata delavcev črne in barvne metalurgije in nemetalov pri sindikatu delavcev industrije in rudarstva Jugoslavije dal pobudo za sklic širšega posvetovanja v Idriji, kjer bi sodelovali vsi odgovorni nosilci izvršnih svetov, sindikata bank in drugih institucij.

Ta posvet smo organizirali 14. 1. 1975 v Idriji, kjer so sodelovali vsi odgovorni nosilci zveznih, republiških in občinskih organov, in sicer predstavniki zveznega in republiškega izvršnega sveta, sekretariata za zunanjo trgovino, sekretariata za finance, komiteja za energetiko in industrijo, gospodarske zbornice, Ljubljanske banke in drugi. Seveda so sodelovali tudi predstavniki sindikata. Rudnik živega srebra je vse navzoče seznanil s temeljito analizo in problematiko rudnika. Zaključki so bili naslednji:

- poveča naj se izvozna stimulacija z uvrstitvijo živega srebra med finalne proizvode
- omeji naj se uvoz živega srebra
- zagotovi naj se pomoč pri financiranju raziskav rudnih zalog in modernizacija tehnološkega procesa pridobivanja in predelave živega srebra
- kreditirajo naj se zaloge živega srebra
- ponovno je bilo poudarjeno, da se dosledno izvršijo sklepi prve konference rudarjev Jugoslavije in aktivno spremlja reševanje položaja rudnika

Ta posvet je bil izrednega pomena, ker so bili tako vsi neposredno seznanjeni s težkim položajem rudnika in je bilo kasneje, ob prenehanju proizvodnje živega srebra, lažje izvesti solidarnostno akcijo zagotovitve socialne varnosti rudarjev. Zlasti je pomembno, da smo imeli veliko oporo v predsedniku Zveze sindikatov Slovenije, ki je vseskozi sodeloval v teh akcijah, ing. Janezu Barboriču, in Srečku Mlinariču, predsedniku sindikata kovinarjev Slovenije.

Prav zaradi našega specifičnega položaja je prišlo do pobude, da se organizira posebna meddejavnostna sindikalna konferenca delavcev rudarstva Slovenije, ki je 30. 9. 1976 sprejela poslovnik o svojem delu. Bil sem izvoljen za prvega predsednika te konference. Lahko povem, da je bila, kljub obilnemu delu in aktivnosti, to dobra osnova za oblikovanje družbenega dogovora o razreševanju socialne varnosti rudarjev RŽS Idrija.

Dobili smo vso potrebno politično podporo, saj so se vsi zavedali, da je tak pristop za reševanje rudarjev Idrije hkrati model tudi za druge, ko bodo prišli v podobno situacijo.

Konferenca rudarjev Slovenije je 13. 7. 1977 obravnavala družbeni dogovor o socialni varnosti rudarjev v Idriji, ga potrdila in sprejela posebne usmeritve, s katerimi naj se čimprej razreši pravni status rudnika, določi sanatorije, sprejme sanacijski program in zagotovi sredstva za njegovo izvajanje. Sprejet je bil tudi posebni dogovor za izplačila osebnih dohodkov. Dogovor so podpisali poleg Zveze sindikatov Slovenije še Izvršni svet SR Slovenije, Skupščina občine Idrija, gospodarska zbornica, sklad skupnih rezerv, banke ter nekatere interesne skupnosti. Predsednik sindikata delavcev kovinarjev Slovenije Srečko Mlinarič je vseskozi neposredno sodeloval z nami in prenašal naloge na skupščino Slovenije, izvršni svet in zbornico ter na Zvezo sindikatov Slovenije.

Samo prenehanje proizvodnje in neurejen pravni status rudnika sta vplivala tudi na počutje delavcev, saj so se zavedali, da bo to pomenilo preusmeritev, prekvalifikacijo in neznan osebni položaj. Te stiske so bile očitne in veliko dela je bilo potrebnega z ljudmi, saj je bila struktura sila neugodna, veliko delovnih invalidov, starih in onemoglih delavcev.

Z odhajanjem kadrov se je stanje le še poslabšalo. Ljudje so zahtevali novo dejavnost, ki bi bila v okviru rudnika, da bi čim manj delavcev moralo drugam. Prišlo je do več možnih rešitev, kot so bili plinski bojlerji, fiberglas in drugo. Končno se je pokazalo, da je le malo primernih dejavnosti. Mešalna mehanizacija je predstavljala kolikor toliko realno osnovo za novo dejavnost.

Pojavljali so se pritiski po prezaposlitvi za vsako ceno ob tem, da ni bilo še oblikovanega programa, kaj bo z rudnikom in kakšno strukturo bo potre-

boval. Vladalo je prepričanje, da bo po slabih (suhih) sedmih letih ponovno prišlo do oživitve proizvodnje, zato naj se v ta namen pri rudniku ohrani zdravo jedro. Sam sem bil zagovornik izdelave kriterijev za prerez-poreditev delavcev in ohranitev jedra pri rudniku, ki jih je treba samoupravno sprejeti. V teh težkih trenutkih za rudnik je zbolel direktor, tako da je bilo potrebno hitro najti rešitev. Na srečo se je z ing. Ivico Kavčič, ki je bila končno le pripravljena začasno prevzeti funkcijo nadomeščanja direktorja, našla prava rešitev. Z vso zagnanostjo in strokovnim delom je uspešno opravila nalogo. Z ureditvijo pravnega statusa podjetja, njegovim financiranjem in izdelavo sanacijskega programa so bile dane osnove za organizirano prezaposlitev in prekvalifikacijo delavcev in določitev jedra, ki ostane pri rudniku. Zanimivo pri tem je, da so se morali delavci na referendumu opredeliti za to, da niso več delavci rudnika, razen tistih, ki ostanejo za konzervacijo in bodoče jedro.

Ob pripravah na sanacijski program je potekalo pogodbeno zaposlovanje delavcev – pri Gozdnem gospodarstvu za gradnjo gozdnih cest, v Jelovici, v Žirovskem Vrhu, Velenju in Trbovljah, v IMP, Gramoznici, v Posočju in na cestah v popotresnih dejavnostih.

Pri kriterijih za ohranitev jedra sem dosegel, da se je opustila zahteva, da so to le zdravi in mlajši delavci, ampak da tudi pri rudniku ostanejo strukturno taki delavci, kot jih nudimo za prezaposlitev.

V dogovoru z republiškimi organi je bilo sklenjeno, da pri prezaposlitvi aktivno sodelujejo Izvršni svet SRS s sekretariatom za delo, skupnostjo za zaposlovanje, delavsko zbornico, Zavodom za medicino dela ob sodelovanju obratne ambulante, skupnost za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, pravniki, občinski organi in DPO ter seveda vse službe rudnika, samoupravni organi in DPO.

zahtevnost delovnega mesta

Opis dela in sistemizacija delovnega mesta.

Strokovna usposobljenost in pridobljene izkušnje (osnova je čim širša usposobljenost za opravljanje različnih del, zagotovitev kroženja).

starost

Zaradi izkušenosti se išče med najmlajšimi in najstarejšimi delavci z upoštevanjem izjem.

zdravje

Upošteva se sorazmerno sposoben delavec, ki lahko opravlja delo na ekspoziaciji rtg. Kjer je možno, vključiti tudi invalide.

prizadevnost

Prednost imajo prizadevni delavci, tako pri delu kot v samoupravnih organih.

socialni položaj

Če izpolnjujejo vse prejšnje kriterije, imajo prednost tisti, ki so v družini sami zaposleni, da imajo večjo nepreskrbljeno družino in da nimajo drugih pogojev za preživljanje. Glede na to, da se je pričakovalo reaktiviranje rudnika po 4 letih, naj bi delavec v tem jedru delal vsaj še 5 let, razen v specifičnih fazah dela, kot je konzervacija. Sprejeto je bilo tudi stališče, da mora delavec, ki ostane pri RŽS, biti pripravljen začasno opravljati dela tudi izven rudnika oz. občine, skladno s potrebami in njegovo usposobljenostjo.

Ocenjeno je bilo, da bi pri rudniku ostalo skupno s konzervacijo okrog 317 delavcev. Po opravljeni konzervaciji se sprostijo tudi ti delavci. Vsi delavci rudnika so bili zdravstveno pregledani, obenem so bili z njimi opravljeni razgovori s psihologi in drugimi delavci.

Poudariti moram, da se je sprejel še en kriterij, ki je upošteval dejstvo, da ostanejo pri rudniku vsi tisti, ki jim manjka le še 5 let do pokojnine, in tisti, ki so toliko stari, da bi težko dobili delo drugod. Kot izjemo moram povedati, da je prišel na spisek za prezaposlitev tudi delavec iz uprave, ki je izpolnjeval te pogoje. Ko smo ugotovili napako, sem ga poklical, se mu opravičil, vendar ni hotel nazaj, ker si je že sam poiskal primerno delo v lesni industriji, seveda tudi iz prizadetosti, da je prišel na spisek.

Z določitvijo delavcev za potrebe rudnika je vzporedno tekla intenzivna akcija za prezaposlitev v drugo OZD. Resnici na ljubo je treba priznati, da je pravi premik nastal šele takrat, ko so bila tem podjetjem zagotovljena sredstva za investicije, ki so bila vezana na število sprejetih delavcev rudnika. Skupnost za zaposlovanje Idrija je s pomočjo strokovnjakov iz Slovenije in zdravnikov analizirala vsa prosta delovna mesta, opravila razgovore z delavci in šele nato je prišlo do prezaposlitve. Tu so se zlasti izkazali obratovodje, delavci skupnosti za zaposlovanje, psihologi, zdravniki in vsi tisti, ki so sodelovali v timu.

Prav gotovo je bila stiska delavcev huda, ko so se iz dotedanjšega dela, ki je slonel na svobodnejšem ritmu, usmerili za trak, torej na vsiljen ritem dela. Tudi kader, ki se je znašel na novih delovnih mestih, kot npr. v Iskri, je bil šokiran, saj so se naenkrat znašli pred popolnoma drugačno proizvodnjo in organizacijo dela. Pri zdravstvenih pregledih delavcev so tiste, ki jih ni bilo mogoče prekvalificirati zaradi invalidnosti in druge delazmožnosti, predlagali za upokožitev. V potrditev, da je bilo to izredno zahtevno in strokovno delo, naj navedem, da je moralo v kratkem času opraviti sistematični pregled okrog 150 delavcev, večina od teh še pred invalidsko komisijo.

Zaradi možnosti nove proizvodnje je prišlo do odločitve, da se večja skupina delavcev prekvalificira v kovinarje. Ponudena je bila izdelava mešalne mahanizacije za gradbeništvo. Na istih osnovah kot za ostala dela je bila pregledana skupina delavcev, ki se je razdelila v tri skupine, skupno okrog 88 delavcev.

Teoretični del prekvalifikacije se je opravil v Šolskem centru v Idriji (gimnaziji), praktični pa na Uncu v »Kovindu«, kamor so se delavci vozili z avtobusi. Obljubljeno je bilo, da bodo delavci po opravljeni prekvalifikaciji prejeli veljavna spričevala. Vso prekvalifikacijo je vodil psiholog Boban iz Celja, kjer je nalogo prevzela delavska univerza.

datum	število delavcev
1. 1. 1976	954
10. 1. 1977	824
1. 3. 1977	761
30. 3. 1977	721
11. 4. 1977	702
19. 5. 1977	589
15. 6. 1977	523
22. 6. 1977	500
28. 6. 1977	494

Prišlo je do zapletov, ker se je med prekvalifikacijo pokazalo, da ne bo možno zadržati skupaj vseh delavcev, saj je nastal problem z mešalno mehanizacijo. Po mučnih in neprijetnih zapletih se je končno le našla primerna rešitev, in sicer je del delavcev sprejel Gostol, ki se je osamosvojil kot bivši Elektrostrojni obrat oz. TOZD pri RŽS, del pa IMP TOZD TIO.

Tudi pri tej prekvalifikaciji je potrebno ugotoviti, da so delavci rudnika postali zelo sposobni kovinarji. Po določenem času, ko sem bil že na Čipki kot direktor, mi je prišla v roke strokovna informacija iz Nemčije, kjer so reševali s prekvalifikacijami rudarje in železarje. Ugotovili so, da so najboljši poklic za prekvalifikacijo v kovinarje prav rudarji, ker so samostojni, z izjemnim občutkom za organizacijo dela, varnost in iznajdljivost.

Tako je šele rezultat prekvalifikacije pokazal, da smo se pravilno odločili. Ko sem se kasneje pogovarjal s posamezniki, so zelo pohvalno ocenili delavce v novem okolju, kjer so se izkazali tako strokovno kot samoupravno.

Od rudniških objektov so se tudi centrale za proizvodnjo električne energije odcepile in priključile elektrarnam v Posočju. Enako se je od RŽS odcepil tudi ERCI in še nekatere druge dejavnosti.

Da bi tudi drugače stimulirali prehode v druga podjetja, smo na delavskem svetu rudnika sprejeli sklep, da se tisti del rudniških stanovanj, v katerih so preusmerjeni delavci, prenese v last teh podjetij. Žal se ta sklep ni izvršil z dopolnilom, da je treba fond stanovanj zadržati za ponovno odprtje rudnika. Pogodbena dela so se še naprej opravljala. Kot zanimivost naj povem, da je sedanjí predsednik Zveze društev upokojencev Slovenije Vinko Gobec, ki je bil takrat kot poslanec strokovno zadolžen za popotresno reševanje Posočja, ugotovil, da bi to delo lahko opravljali idrijski rudarji. Tako je prišlo do pogodbenih del, ki so se razširila celo na sosednjo Italijo.

leto	delavci	invalidi	% invalidov
1971	1163	136	11,69
1972	1117	122	10,92
1973	1054	124	11,76
1974	1010	121	11,98
1975	955	136	14,24
1976	830	139	16,75
1977	315	130	41,27
1978	274	68	24,82
1979	255	55	21,57
1980	238	55	23,11

TABELA STALEŽA RUDNIKA PO LETU 1970
S ŠTEVILOM INVALIDOV IN % INVALIDOV
IDRIJSKI RAZGLEDI, 1980

Prezaposlitev je bila opravljena v podjetja Kolektor, Zidgrad, Slovenija-les, Avtoprevoz, ERCI, Soške elektrarne, IMP, Eta Cerkno, Iskra Sp. Idrija, Gostol in še v nekaj organizacij v manjšem številu. Posamezni delavci, zlasti strokovno usposobljeni, so tudi sami poiskali rešitev. Zanimivo je tudi, kako se je počasi nižal stalež pri RŽS.

V tem obdobju je bilo v skladu s postopkom starostno in invalidsko upokojenih 123 delavcev. Omeniti velja, da so na vseh nivojih v tistem času potekali intenzivni razgovori z vsemi interesnimi skupnostmi, ki so prevzele izpad sredstev v interesnih skupnostih občine Idrija in pomagale z dodatnimi sredstvi investirati nekaj objektov.

Po opravljeni glavni preusmeritvi in prekvalifikaciji delavcev sem se na predlog sindikata usmeril v sindikalno delo kot profesionalni sekretar občinskega sindikalnega sveta. Tudi tu sem nadaljeval s stiki in aktivnostmi posameznih nosilcev prezaposlitev in strokovnimi službami.

Pri Skupnosti za zaposlovanje Ljubljana sem bil izvoljen v upravni odbor kot podpredsednik, da sem lažje sodeloval pri vseh akcijah ter prepričevanju interesnih skupnosti in sofinancerjev.

Poleg že omenjenih sodelavcev ne morem mimo tistih, ki so veliko pripomogli k uspehu prezaposlitve in njihovem strokovnemu delu. Pri rudniku zlasti Emil Vogrič, Mile Maleševič, Marijan Seljak in drugi, pri Skupnosti za zaposlovanje pa Dora Moravec s sodelavko Laharnarjevo, ki sta orali ledino tega zahtevnega dela. Pa psihologi Valentinčič in Kavčič, pa Tomiškova, Bertonecljeva in Brgovljanova. Posebno mesto gre tudi sekretarju za delo Božiču s svojo ekipo, v kateri je bil zlasti opazen Kompare, pa dr. Kobalu z njegovo ekipo ter dr. Modicu z ekipo medicine dela in drugim.

Tudi Marijan Groff se je kot predsednik izvršnega sveta zavzel za intenzivno in strokovno reševanje rudnika in zagotovitev socialne varnosti delavcev. Isto velja tudi za Šolski center in vse, ki so pripomogli pri tej veliki akciji.

Ob neki priliki sva se srečala s strokovnim sodelavcem skupnosti za zaposlovanje Ljubljana tov. Valentinčičem in izmenjala nekaj besed o tej akciji. Zelo mu je bilo žal, da se ni takrat sprejela raziskovalna naloga – spremljanje prezaposlenih delavcev in analiza vplivov novega okolja na delavce in njihove družine. Tudi dr. Kobal je mnenja, da bi morale naše zdravstvo tako kot v Nemčiji omogočiti in zagotoviti specialistične preglede vsem bivšim rudarjem, ki so bili izpostavljeni sevanju, vplivu živega srebra in silikozni. Rudnik živega srebra naj bi bil pobudnik te naloge.

delovne organizacije	prevzeti delavci
Gostol Idrija	116
IMP TOZD TIO Idrija	69
ISKRA Sp. Idrija	50
ETA Cerkno	34
Tovarna kolektorjev Idrija	28
Slovenijales Sp. Idrija	29
Gozdno gospodarstvo Idrija	22
ERCI Idrija	17
Soške elektrarne Nova Gorica	11
Zidgrad Idrija	9
Avtoprevoz Idrija	13
ostali	94
skupaj	492

TABELA PREVZEMA DELAVCEV V DRUGA PODJETJA OD LETA 1977 DO 1980
IDRIJSKI RAZGLEDI, 1980

Kljub vsem težavam, ki so spremljale to akcijo, lahko povsem mirno trdim, da svet še ni doživel tako vsestransko, strokovno in politično opredeljene naloge pri reševanju socialne varnosti prizadetih rudarjev in njihovih družin ter ohranitve ekonomske moči občine na osnovi solidarnostne akcije vse republike.

Rezultati so vidni tudi danes, ko občina ni doživela večjih pretresov z zaposlovanjem in ekonomsko močjo, saj so se podjetja že pred več desetletji v glavnem usmerila v mednarodno delitev dela in sprejela izziv razvitega sveta.

Kljub dokončnemu prenehanju proizvodnje živega srebra in rudarjenja v tej kotlini lahko z zapuščino, ki sloni na bogati dediščini naravoslovja, tehnične kulture, delavske tradicije in kulture nasploh, gradi Idrija, poleg gospodarstva, svojo celovito podobo, ki bo prinašala tudi ekonomske učinke že danes in novim generacijam.

Socialni in zdravstveni problemi rudarjev RŽS leta 1977

ALFRED B. KOBAL

RAZISKÓVALNO VRTANJE V JAMI

Uvod

V Rudniku živega srebra Idrija je bila leta 1977 zaustavljena proizvodnja živega srebra, zato je tedaj nastal velik družbeno-ekonomski problem. Leta 1976 sta bila pri RŽS zaposlena 902 delavca, leta 1978 pa le še 288 delavcev. V letih 1976 in 1977 je bilo tako potrebno rešiti socialno-ekonomski status 614 delavcev. Za reševanje te problematike je vodstvo RŽS pritegnilo k sodelovanju tedanji Republiški komite za zdravstvo in socialno varstvo, Sekretariat za delo s svojimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi (zaposlovanje, pokojninsko invalidsko zavarovanje), zdravstveno službo medicine dela Obratne ambulante (MDOA) RŽS in Inštitut medicine dela, prometa in športa (IMDPŠ). Socialno-ekonomski položaj delavcev se je tedaj poskušal rešiti z upokojevanjem starejših delavcev, poklicno prekvalifikacijo mlajših delavcev, deloma pa tudi z oceno invalidnosti pri invalidskih komisijah.

Reševanje prezaposlitve delavcev, bodisi s poklicno prekvalifikacijo ali oceno preostale delovne zmožnosti in poklicno rehabilitacijo, je bilo glede njihove dotedanje obremenitve in škodljivosti pri delu v jami izredno zahtevno. Delavci Rudnika živega srebra so bili pri svojem delu izpostavljeni ropotu, vibracijam, neugodnemu toplotnemu okolju, živemu srebru, prahu, ionizirnemu sevanju (IS) in drugim obremenitvam. Koncentracije radona in potomcev, ki so bile izmerjene v obdobju od leta 1960 do 1977, so pogosto presegle priporočene mejne vrednosti. Vsebnost hlapov živega srebra je bila predvsem na deloviščih z rudo s samorodnim Hg visoko nad dopustnimi vrednostmi, podobno stanje je bilo tudi v topilnici. Invalidnost zaradi poklicnih bolezni je bila vseskozi zelo visoka. V obdobju od leta 1959 pa do leta 1976 je bilo pri rudarjih odkritih 88 primerov poklicnih obolenj zaradi silikoze pljuč, v letih 1960 pa do leta 1965 je bilo letno v povprečju zastrupljenih z živim srebrrom po 84 delavcev jame in topilnice (Kobal, 1990).

Zaradi specifičnih prizadetosti zdravja delavcev RŽS je bilo potrebno pred poklicno usmeritvijo in poklicno rehabilitacijo pretehtati in oceniti preostalo delovno zmožnost ter zahteve in obremenitve sedanjih in bodočih delovnih mest, na katerih naj bi se rudarji zaposlili. Za tako zastavljeno obravnavo delavcev Rudnika živega srebra je bil potreben transdisciplinaren pristop, v katerem so sodelovali medicina dela, psihologija dela, Služba za varstvo pri delu Rudnika živega srebra in drugih delovnih organizacij, klinična medicina in drugi. Moj prispevek bo usmerjen v prikaz obsega in vsebine aktivnosti medicine dela OA RŽS, IMDPŠ in drugih sodelavcev, ki so sodelovali pri oceni zdravstvenega stanja, preostale delovne zmožnosti delavcev ter okvirnih analizah in zdravstvenih ocenah delovnih mest in predlogih za oceno invalidnosti pri invalidskih komisijah (IK).

Potek dela in sodelavci

Reševanje nakazane problematike se je pričelo že v letu 1976 in nadaljevalo v širšem obsegu leta 1977, deloma pa tudi leta 1978 (Kobal, 1979, Modic, 1977). V letu 1976 je problematika ocene preostale delovne zmožnosti in prezaposlovanja opravila medicina dela OA RŽS Idrija, ki je tudi sicer sodelovala pri načrtovanju reševanja celotne problematike. Nosilec aktivnosti v letu 1977 pa je bil IMDPŠ. Po svoji vsebini in obsegu je delo potekalo v skladu z razvojno uporabnimi študijami, kjer smo najprej opredelili problem z vidika zdravstvenega varstva, opredelili naloge ter program dela za posamezne naloge in sodelavce.

Posamezne naloge

Okvirne analize

in strokovne zdravstvene ocene delovnih mest

Naloge je vodil IMDPŠ. Opravljene so bile skupaj s sodelavci Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani – Oddelek za psihologijo, pri tem pa so sodelovali: MD OA RŽS, delavci strokovnih služb zaposlovanja, delavci RŽS Idrija, delavci SVD proučevanih delovnih organizacij, v katerih so bile pripravljene okvirne analize in zdravstvene ocene delovnih mest.

Okvirna analiza in strokovna zdravstvena ocena je bila opravljena za 41 delovnih mest v naslednjih delovnih organizacijah: Lesna in pohištvena industrija Idrija; ETA Cerkno; Iskra – industrija za široko potrošnjo Idrija in Kartonažna tovarna Ljubljana, TOZD Valkarton Logatec. Za tako delo je bilo potrebno pripraviti nov instrumentarij. Subjektivna ocena dejavnosti, obremenitev, škodljivosti, zahtev, stopnje ogroženosti organskih sistemov je bila od 1–5.

V vseh delovnih organizacijah so imeli opravljene ekološke meritve, ki so bile pri oceni obeležij upoštewane. Potek dela je bil tak, kot je sicer v navadi pri analizi delovnih mest.

Predlogi za oceno invalidnosti v letu 1976 in 1977

Zdravniške preglede, oceno preostale delovne zmožnosti in predloge za oceno pri invalidski komisiji (IK) so opravili delavci medicine dela OA RŽS. Ocena preostale delovne zmožnosti je bila opravljena v sodelovanju s posameznimi specialisti, ortopedi, pnevmologi, internisti, otologi, psihologi in drugimi sodelavci RŽS.

Na osnovi preventivnih zdravstvenih pregledov, ki jih je opravila MD OA RŽS, je bila opravljena ocena preostale delovne zmožnosti in izdelani so bili predlogi za oceno invalidnosti pri IK za 128 delavcev Rudnik živega srebra, od tega 46 delavcev v letu 1976 in 82 delavcev v letu 1977.

Mnenje o preostalih delovnih zmožnosti je bilo podano na osnovi razširjenega preventivnega zdravstvenega pregleda ob upoštevanju dokumentacije posameznih kliničnih specialistov ter zahtev obremenitev in škodljivosti pri delu v jami in topilnici.

Ekspertize komisije specialistov v letu 1977

Nalogo je opravil IMDPŠ v sodelovanju s sodelavci strokovnih služb Republiške skupnosti za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, ob pomoči delavcev OA RŽS in skupaj z delavci naslednjih TOZD Kliničnega centra Ljubljana (KC): vodstvo in DSSS KC, Centralni klinični laboratorij, Rtg inštitut, Ortopedska klinika, Očesna klinika, Interna klinika I – kardiorespiratorni laboratorij in Otološka klinika – avdiometrija. Na skupnem sestanku maja 1977 se je uskladilo merila in opravilo okvirne ocene preostale delovne zmožnosti.

Na IMDPŠ je bilo pregledanih 94 delavcev RŽS Idrija. Pred pričetkom zdravstvenih pregledov smo na skupnem sestanku nosilce strokovnih storitev seznanili s cilji pregledov in s škodljivostmi, ki so jim bili pregledani delavci izpostavljeni pri delu. Okvirno smo opredelili obseg in vsebino pregleda. Obseg in vsebina zdravstvenega pregleda na Centru za poklicne bolezni IMDPŠ sta bila nekoliko manjša, kot sta sicer v uporabi na IMDPŠ za ekspertize komisije specialistov. Zožitev so nam narekovali časovna stiska in naročniki. Obseg in vsebina drugih storitev (specialistični pregledi, rtg, laboratorij, testiranja) sta bila taka, kot so sicer v navadi pri specialističnih pregledih na sodelujočih TOZD KC.

Rezultati in razprava

Analiza in strokovna zdravstvena ocena delovnih mest

Skupno je bilo opravljenih 41 analiz in strokovnih zdravstvenih ocen delovnih mest. Velike razlike v številu analiziranih in ocenjenih delovnih mest po delovnih organizacijah so nastale zaradi tega, ker so v Lesni in pohištveni industriji Idrija, v Iskri – Industrija za široko potrošnjo Idrija in v Kartonažni tovarni Ljubljana TOZD Valkarton Logatec združevali različna delovna mesta v eno delovno mesto. Pri ETI Cerkno pa so šli v nasprotno smer.

Od fizikalnih obremenitev (škodljivosti) so v ospredju neugodno toplotno okolje, ropot in ponekod vibracije. Od kemičnih škodljivosti so najbolj pogosti inertni prah, poredko fibrogeni prah, anestetiki in narkotiki in dražljivci zgornjih dihal.

Kot vir nevarnosti nesreč pri delu so najbolj pogosto navedene mehanske nevarnosti, nevarnost urezov in opeklin ter premikajoči se predmeti, manj

pa utesnjenost in nevarnost eksplozije ter spolzka tla. Od telesnih obremenitev so navedeni najbolj pogosto stoječe delo, vzravnano delo in delo v prisiljeni drži. Od psihosocialnih zahtev je v ospredju monotono delo, vsiljen ritem in tempo dela. Od psiholoških (senzornih) zahtev so najbolj pogosto navedene dobre funkcije vida. Od sposobnosti je najbolj pogosto navedena spretnost prstov rok in rok v celoti.

V skupini ogroženost organskih sistemov so najbolj pogosto navedene ogroženosti sluha, gibal (hrbtenica, zgornje in spodnje okončine), ožilja (arterije, vene), dihal, kože in podkožja, toksični učinki, jetra, teratogeni in kancerogeni učinki (le v nekaterih tovarnah).

V skupini kontraindikacij z zdravstvenega vidika so najbolj pogosto navedene nevrohumoralni sistem s psihonevrozami, vid in sluh, gibala (prsti rok, roke, spodnje okončine, hrbtenica), ožilje (arterije in vene), kronična obolenja spodnjih dihal, manj pa obolenja jeter, hematopoetskega sistema in kože.

Ocena zdravstvenega stanja delovne zmožnosti in predlogi za oceno pri IK v letu 1976 in 1977

V letih 1976 in 1977 je bila pri preventivnih zdravstvenih pregledih ugotovljena zmanjšana delovna zmožnost pri 128 delavcih: pri 15% delavcev zaradi poklicnih bolezni, pri 45% delavcev zaradi bolezni gibal in pri 40% zaradi drugih bolezni, med katerimi je bilo največ bolezni dihal (kronični bronhitis, stanja po TBC pljuč), srca in ožilja, deloma tudi okvar zaradi kroničnega uživanja alkohola.

Vsi ti delavci so bili predstavljeni invalidski komisiji. Pri 38% delavcev je IK podala mnenje o invalidnosti I. kategorije, pri 62% delavcev pa je ugotovila invalidnost III. kategorije. Delavci s priznano invalidnostjo I. kategorije so pridobili pravico do invalidske upokojitve (večina teh delavcev je imela že pred tem status invalida III. kategorije invalidnosti). Delavci III. kategorije invalidnosti pa so pridobili pravico do zaposlitve in pravico razlike OD.

Ekspertiza komisije specialistov pri IMDPŠ leta 1977

Komisija specialistov je pregledala 94 delavcev Rudnika živega srebra, ki so bili težje zaposljivi. Pri pregledanih delavcih je bilo: 92% takih, ki so imeli različne okvare zdravja v zvezi z delom oziroma poklicno boleznijo, čeprav ne tolikšne stopnje, da bi bila samo zaradi nje potrebna ocena pri IK; med njimi je bilo 42% obolelih za hrbtenico. IK je podala mnenje, da je pri 42% pregledanih delavcih nastala invalidnost I. kategorije, pri 94% pa invalidnost III. kategorije (med njimi je bil tudi 1 primer invalidnosti II. kategorije).

Upošteva je dobro poznavanje delovnih pogojev, zahtev dela in zdravstvenih kontraindikacij pri delih v jami RŽS Idrija (Inštitut je v okviru projekta »Vpliv dela v rudnikih na zdravje in delovno zmožnost rudarjev« proučeval ekološke, fiziološke in psihološke obremenitve nekaterih delovnih mest v RŽS Idrija), ocenjujemo, da se delovna mesta v proučevanih delovnih organizacijah močno razlikujejo po prej navedenih kriterijih od delovnih mest rudarjev v jami RŽS Idrija. Rudarji v jami RŽS Idrija so bili pri delu izpostavljeni neustreznemu toplotnemu okolju, ropotu, vibracijam, hlapom in aerosolom živega srebra, fibrogenemu prahu in IS. Delo, ki je bilo telesno zelo naporno, so opravljali ob neustrezni razsvetljavi in v prisiljeni drži. Delo je bilo tako naporno in zdravju škodljivo, da je bila kot varstveni ukrep pri vseh delih v jami potrebna beneficirana zavarovalna doba. Značilnosti del v proučevanih delovnih organizacijah pa so: delo na tekočem traku, monotono delo, vsiljen ritem in tempo dela, majhni telesni napor – zahteva pa se predvsem ročna spretnost.

Glede na vse to je bilo računati, da se bodo nekateri rudarji, predvsem starejši, s pomanjkljivo strokovno izobrazbo (delovne izkušnje ozkega profila) težko prilagodili novim delom, delovnim pogojem in delovnim razmeram.

Ugotovitve in zaključki

Zaradi prenehanja delovanja Rudnika živega srebra leta 1977 je bil celoten presežek delavcev pri RŽS zelo velik, saj je kar 68% delavcev izgubilo delo. Za reševanje socialno ekonomskega položaja teh delavcev je vodstvo RŽS pridobilo k sodelovanju širšo družbo in državo. Problem, ki se je pojavil pred nami, je bil po naravi in obsegu nov za večino tistih, ki so bili pritegnjeni k njegovemu razreševanju. Problem je bil družbeno ekonomsko občutljiv, nad vsemi pa je stalno lebdela časovna stiska.

Medicina dela tako v OA RŽS kot na IMDPŠ na tej stopnji razvoja ni imela razvitih zmogljivosti (kadri, prostori, oprema, strokovna doktrina) za strokovno in učinkovito izvedbo te naloge. Teh zmogljivosti naša družba ni razvila. Pri našem delu je veljalo izhodišče, da za oceno preostale delovne zmožnosti te velike skupine rudarjev ni treba spreminjati zakonskih predpisov, niti strokovnih izhodišč, pač pa je treba oceno preostale delovne zmožnosti graditi na upoštevanju vseh relevantnih dejavnikov, ki vplivajo na to oceno, predvsem pa enakovredno ovrednotiti prizadetost zdravja in funkcijske zmogljivosti delavcev ter jih primerjati z zahtevami, obremenitvami in škodljivostmi pri delu.

V tem procesu sta medicina dela OA RŽS Idrija in IMDPŠ v sodelovanju z zaposlovanjem in pokojninsko invalidskim zavarovanjem proučila zdravstveno stanje in podala oceno preostale delovne zmožnosti za presežne delavcev Rudnika živega srebra ter podala mnenje, kateri od teh

delavcev se še nadalje lahko vključijo v proizvodni proces pri drugih delovnih organizacijah in kateri delavci, zaradi težjih prizadetosti zdravja, starosti in dolge delovne dobe, niso več sposobni, da bi še nadalje opravljali kakršnokoli pridobitno organizirano delo. Delež delavcev RŽS, ki so bili zajeti v to obravnavo, je bil relativno velik; kar za 33% delavcev iz celotnega presežka delovne sile je bila na ta način zagotovljena socialno-ekonomska varnost.

Pri izvedbi celotne naloge je sodelovalo skupaj več kot 50 strokovnjakov različnih strok in profilov. Strokovno delo, ki so ga opravili razni strokovnjaki IMDPS, OA RŽS, drugi delavci KC, strokovni delavci samoupravnih interesnih skupnosti, sodelavci RŽS in drugi, je bilo v okviru celotnega sanacijskega programa RŽS na videz in z ekonomskega gledišča sicer majhno, strokovno pa zelo raznoliko in zahtevno, družbeno pa zelo občutljivo. Hkrati s tem je prav poglobljeno spoznavanje obremenitev, škodljivosti in zahtev pri delu v ostali industriji omogočilo pospešen razvoj varnosti in zdravja pri delu v celotni občini. Tako je naprimer medicina dela v sodelovanju s toksikološkim laboratorijem RŽS pričela opravljati usmerjene analize določenih toksičnih snovi v biološkem materialu izpostavljenih delavcev Kolektorja in ETE v Cerknem. To je omogočilo izboljšanje pogojev pri delu in bolj zdravo delo. Prav v ta namen je bil kasneje ustanovljen tudi dispanzer medicine dela za potrebe celotne aktivne populacije v občini Idrija.

Ocenjujem, da so bili strategija in postopki, ki so bili uporabljeni pri reševanju presežkov delavcev pri zapiranju Rudnika živega srebra, zelo uspešni, zato menim, da bi tedanje naše izkušnje (vsaj strokovne) še danes lahko uporabili kot model reševanja podobne problematike presežnih delavcev v Sloveniji.

VIRI

MODIC, S.: POROČILO O »AKCII RUDNIK ŽIVEGA SREBRA IDRJA«, 1977 (NEOBJAVLJENI PODATKI).

KOBAL, A. B.: POROČILO O BOLNIŠKEM STALEŽU PRI RŽS TER O DEJAVNOSTI OBRATNE AMBULANTE ZA LETO 1977 IN 1978 (NEOBJAVLJENI PODATKI).

KOBAL, A. B.: VARSTVO PRI DELU IN ZDRAVSTVENO VARSTVO DELAVCEV, IZPOSTAVLJENIH SILIKOGENEMU PRAHU IN ŽIVEMU SREBRU PRI RŽS PO LETU 1945. VII. JUGOSLOVANSKI SIMPOZIJUM O PODZEMNOJ EKSPLOATACIJI 1990.

OLGA KOLENC

Pesmi

*Potujem k sebi.
Ta pot je dolga,
ta pot je najtežja.*

Pregovor pravi, da se pesnik rodi.

Rojena sem dan pred kresno nočjo. To je čas skrivnostne, magične moči. Čas, ko na moji rodni vojskarski planoti narava in kozmos prekipevata od življenja. Mogoče so bile prav zato vile rojenice toliko bolj radodarne in so mi v zibelko položile tudi pesem.

Kako veliko je bilo to obzorje, očetova hiša, peč in ognjišče. Zunaj se je dogajalo toliko zanimivih stvari in vedno sem se bala, da česa ne bi zamudila. Z zanosom in strahom prvega raziskovalca sem širila svoj teritorij čez travnike v gozd, med grape, k potokom. Tam so nastajale moje prve pesmi. Nikoli nisem prišla do konca, zato vse to počnem še danes. Protiutež so bili dolgi, zimski večeri. S prvim mrakom se je ustavil čas, čeprav se je slišalo le tiktakanje stenske ure. Na majhni bajtarski peči smo se zbrali ob očetu in do onemoglosti poslušali pravljice. Vlogo pravljicarja so si kasneje delile tudi starejše sestre in brata, vendar so le s težavo krotili mojo radovednost.

Življenjska pot me je peljala preko obzorja, razpetega nad vojskarsko planoto. Pristala sem v Novi Gorici. Bilo mi je kot gorski cvetlici, vsajeni pod žgoče goriško nebo. Preživela sem in pognala v to zemljo tanke korenine. Ugotovitev, da je lepota tega planeta povsod pravično razdeljena, me silí, da raziskujem naprej. Narava je moj azil, iz njega se napajam. Kamen in cvet sta mi enakovredna, z njima se istovetim. Kontrast je nujen za preživetje.

Pesem mi je dana, zato jo dajem naprej. Moja pesem ni samo moja, je tudi tvoja, je naša. Odvisno je le, v kateri se bolje najdeš. Dolga leta sem jih sramežljivo skrivala. Pred leti sem se prvič opogumila in jih predstavila na eni izmed samostojnih razstav. Navdušenje in vzpodbuda sta botrovali, da sem trikrat zapovrstjo sodelovala na natečaju mladih pesnikov in pisateljev, ki ga organizira ZKO Slovenije in se vsakokrat uvrstila v ožji izbor primorske regije. Začela sem objavljati, na povabilo pa pesmi tudi sama interpretiram.

S pesmijo se razgališ. Tega se ne sramujem. Sem to, kar sem. Sem nič in hkrati božansko bitje, ki kdo ve po kateri zakonitosti ali zgolj naključju mora skozi ta prostor in čas.

LJUBEZEN MOJA Vse življenje sem te iskala,
ljubezen moja,
v vrvežu mest,
na samotnih gorskih poteh.
Plezala sem na goro,
jezdila oblake,
jezdila iluzije,
ti pa si bila tako blizu
ljubezen moja.

AVGUST 97 *Polna luna.*
Šla sva jo gledat,
z zanosom,
kot da bi jo prvič videla.
Morda si,
z njeno magično močjo,
zmogel odvaliti kamen,
pod katerim si skrival
vedno živo hrepenenje.

Iznana iz raja
se nisva bala boga.

RADOST BIVANJA Veseli se jutra,
 ki je podarjeno,
 meni in tebi
 nam vsem.
 Včeraj,
 danes,
 morda tudi jutri.
 Veseli se jutra
 ob misli,
 da včeraj
 in danes,
 morda tudi jutri,
 bom s teboj iskala
 bisere v pesku.

Veseli se jutra
 in ne žaluj,
 da včerajšnje
 je le še kaplja na kapljo
 na poti do morja.

Veseli se jutra,
 za moj,
 za tvoj mozaik,
 za solze in radost.
 Za dni,
 ko boš sam,
 ko bom sama
 na poti do morja.

IZ REBIRTHINGA Ujeto,
v škrlatni oklep
me je zbudil prastrah.

Onkraj proseva svetloba.

*Jokam,
pa me nihče ne sliši
in zakaj,
zakaj,
zakaj
odmeva v posmeh.*

*Odvržena,
čeprav v cvetoče trave,
bi umrla,
brez tebe,
angel DEMILIS.
Tvoj smaragdno zeleni sij me je ovil
in prah metuljevih kril
pada name.*

BREZPOGOJNA LJUBEZEN *Brezpogojno te ljubim.*
To mi je dano.
Brezpogojno te ljubim
s poslanstvom ženskega principa,
na razpotju časa,
z nasprotnega brega,
z mojih vrhov,
iz reke mojih izvirov.
Pa saj je vendar vse ista voda,
ista gora,
isti planet,
ista svetloba sleherni dan.
Le čas ni več isti,
je nova razsežnost,
pot sonca je samo še kot igra,
je samo še simbol.
Da, vidim,
kam na mojih poteh,
sam,
kot da sem pravkar shodila.
Puščaš me,
ker me brezpogojno ljubiš
in jaz tebe,
ker ni več razdalj,
ker je trenutek še vedno trenutek,
tukaj in zdaj in v njem vse,
kar si želiva.

MOJA PLANINA
In memoriam za Julija

»Pridi,
tja na Ogalce!
Brala bova pesmi,
moje in tvoje,«
si rekel prejšnjo pomlad.
»Da, prijatelj,
brala bova pesmi,
saj pesem ni cvet,
pesem z zimo ne umre!«

Tu, na naši planini,
kjer se obzorje dotika neba,
je toliko tišine,
da moraš pisati pesmi.
Tu, na naši planini
je kontrast med dnevom in nočjo tako velik,
da moraš hrepeneti po jutru.
Ko umira jesen,
skozi bele, snežne sipine sanjaš pomlad.
Čisto tiho, sam,
da ti kdo ne izniči tega svetega hrepenenja,
tavaš po okopnelih obronkih
in čakaš na vonj po življenju.
Molčiš tudi takrat,
ko se iz kresne noči rodi nov dan
in bi rad odšel preko cvetoče livade,
pa ne veš kako,
da ne pohodiš tega razkošja.
Molčiš, da ti tega kdo ne izniči.

»Da, prijatelj,
prihajam,
brala bova pesmi,
moje in tvoje,
saj pesem ni cvet,
pesem z zimo ne umre!«

*TEBI Ta pesem
je samo podaljšan trenutek,
nekega lepega trenutka -
trenutka neomejene svobode,
ki jo spoštujem,
kot senca, ki se izmika -
kot vse, ki je tukaj in zdaj
in je nedosegljivo.
Je svoje.*

*Ta pesem,
je samo podaljšan trenutek trenutka,
ko se na nekem razpotju,
na čisto navaden dan,
srečajo oči in začutim,
da moram prebresti globino v njih.*

*Ta pesem,
je samo podaljšan trenutek trenutka,
ki bi ga zadržala zato,
da bi videla skrivnost.
Pa vendar,
moram že isti trenutek oditi.
Zato,
ker bi ga rada podaljšala v večnost -
ker je tako preprosto lepo,
tako človeško,
ko začutim žensko v sebi.*

*Nekega dne
bom ta trenutek ustavila.
V tem prostoru in času
se je vedno treba ustaviti,
se soočiti
in potem oditi,
ne glede na to, v katero smer.*

BLIŽE KATEREMU SONCU *V travi ležim
in občudujem
let svobodne ptice.*

*Malce sebična se sama sebi zazdim
ob misli,
deliti s teboj to razkošje.
Jaz pa moram sama na goro.
Čustvo bi skrila pod kamen,
a ne vem,
katera črta ju loči.
Kajti tudi kamen je živ,
če mu znaš prisluhniti.
Kakor topla roka prijatelja je,
ki se je okleneš, ko plezaš navzgor
in ne vprašaš,
bliže kateremu soncu!'*

ISKANJA *Gora,*
pusti mi blizu!

Vedno znova se moram povzpeti,
visoko,
do sonca.
Iz tvojih cvetov pijem med
in iz tvojih izvirov se napajam.

Gora,
pusti mi blizu
in pozabi, da sem ženska.
Pozabi,
da sem ženska.

Strah me je,
vendar moram čez tvoje pasti,
da preglasim svoje viharje,
svoja hrepenenja,
ki se zožijo
v eno samo pot.
V eno samo celoto bivanja.
V popolnost.
Da se znova zavem,
kako zelo ljubim življenje.
Da,
življenje,
življenje,
združeno v eno samo pot,
ne pot – stopinje.

Gora,
pusti mi blizu!
Na to, tvojo edino pot.
Edino,
ki se začne in konča
in konča in začne.
Edino,
ki vodi nazaj do ljudi, ki jih ljubim.

RAZSEŽNOSTI *Ponesem te s seboj,
 na tisto goro.
 V srcu.
 Pokažem ti razsežnost svoje duše.
 Daljave,
 kakor da jih ni.
 Je le neskončnost misli in želja,
 razpetih v večnost.
 Zakaj?
 Ne vem, zakaj.*

*Ponesem te s seboj na tisto goro.
 Zato,
 ker ti z zelenih brajd
 ne hodiš sem med moje mrtve skale.
 Pa vendar dobro veš, da TU
 in TAM
 igrajo vile isto simfonijo,
 razpeto v večnost.*

*Ponesem te s seboj na tisto goro.
 Razkažem ti porušeno svetišče.
 Verjemi mi,
 da tudi tu, v kamnu,
 prestopa barva mejo sladke bolečine.*

KAMNITO SRCE V strugi tvojega studenca
sem našla kamnito srce.
Morda je tvoje.
Dolga leta je okamenelo čakalo,
da se spotaknem ob njem,
večna popotnica,
in ga poberem.

RAJKO PAVLOVEC

Otroški
ekslibris
na
Idrijskem

INOREZ 3/5, KLEKELJNI, JURE BENČINA

Grafične tehnike so med otroci zelo priljubljene, saj vrezujejo v linolej, les ali druge materiale svoje izdelke, pri čemer lahko razvijajo svojo fantazijo. Tudi odiskovanje na papir je zanje zanimivo, saj se pokaže izdelek z vsemi podrobnostmi, tudi morebiti narobe obrnjenimi črkami. Ekslibris ali knjižni znak je za mlade zanimiv že zaradi grafike, v teh tehnikah je ekslibrisov tudi največ, obenem pa je uporaben, ima svoj namen in pomen.

Bistvo knjižnega znaka je označitev lastništva knjige. Zato mora biti na njem ime in priimek lastnika, včasih samo začetnici, kar pa ni najbolj priporočljivo. V tem pomenu je ekslibris lahko tudi pečat ali celo podpis. Vendar je v današnjem smislu ekslibris listek, ki ga nalepimo na notranjo stran sprednjih knjižnih platnic. Začetnik sodobnega ekslibrisa je slavni Albrecht Dürer, ki je ekslibrise tudi okrasil z lepimi motivi. To delajo umetniki še danes in prav v različni motiviki je čar knjižnih znakov. Lep ekslibris knjigo celo polepša, oplemeniti, medtem ko navaden podpis ali pečat v njej tega ne doseže.

Grafično tehniko in motiv navadno izbere umetnik – izdelovalec ekslibrisa. Za najboljše knjižne znake pa veljajo tisti, ki z motivom nekaj povedo o lastniku. Lahko je upodobljen domač kraj, rojstna hiša, nekaj v zvezi s poklicem, lahko tudi portret in še marsikaj. Seveda so zelo kvalitetni tudi ekslibrisi, na katerih je motiv samo okras, recimo cvetje, gore, ornamentika in še kaj.

Obvezen je latinski napis »ex libris«, kar pomeni ena od knjig tistega, katerega ime je na knjižnem znaku. Nekateri naši umetniki, npr. Miha Maleš, so slovenili »iz moje knjižnice«, »iz mojih knjig« in podobno.

Lepe knjižne znake želijo imeti predvsem veliki ljubitelji knjig. Na ta način se stke nevidna vez med umetnikom – izdelovalcem ekslibrisa in lastnikom oziroma med grafično umetnostjo in ljubeznijo do knjig. V srednjem veku so škofje, vladarji, grofje in drugi mogočniki uporabili za motive svoj grb. Pri tem ni bilo niti nujno napisati imena, saj so poznavalci grbov vedeli, čigava je knjiga s takšnim ekslibrisom. Kolikor je znano, je prvi Slovenec, čigar ekslibris poznamo, Jurij Slatkonja. Bil je glasbeni vodja na dvoru cesarja Maksimilijana I. Knjižni znak je dobil v prvem desetletju 16. stoletja. Pozneje je postal prvi škof dunajske škofije, vendar na ekslibrisu še ni škofovskih znakov. Zelo preprosti so knjižni znaki slovenskih operozov. Poleg imena so na robovih samo skromne vinjete. Seveda je še veliko drugih Slovencev imelo ali ima svoje ekslibrise. Med vidnejšimi umetniki, izdelovalci knjižnih znakov, je po številu izdelkov na prvem mestu Miha Maleš. Božidar Jakac je delal prefinjeno nežne motive. Narodno motiviko je v številnih ekslibrisih uporabil Ivo Razboršek. Precej domačih motivov je v linorezu in lesorezu prikazal Ervin Kralj, predsednik Društva Exlibris Sloveniae.

Vmimo se k otroškemu ekslibrisu. Pred več kot 20 leti so se pri Društvu Exlibris Sloveniae odločili, da razpišejo natečaj za otroški ekslibris, torej za osnovnošolce do 15 let starosti. Pri prvem natečaju leta 1974 je poleg društ-

va sodelovala revija Pionir, ki je tem akcijam ostala zvesta zelo dolgo. Kmalu se je priključila Osnovna šola Komenda Moste, ki je še danes središče otroškega ekslibrisa, sedaj kar v mednarodnem obsegu, prej v nekdanji Jugoslaviji. Že prva akcija leta 1974 je pokazala, da je med mladimi res veliko zanimanje za to vrsto grafike. Izbor najboljših knjižnih znakov so pokazali udeležencem mednarodnega ekslibris kongresa, ki je bil tistega leta na Bledu. Čudili so se, kako imenitne izdelke so sposobni narediti otroci. Zaradi uspeha je društvo nadaljevalo s podobnimi akcijami in še danes je Slovenija edina dežela, ki goji otroški ekslibris. Izven natečajev pogosto delajo po šolah ekslibrise, vendar nad temi izdelki nimamo pregleda.

Leta 1974 je šel razpis za otroški ekslibris po slovenskih šolah. Izdelke je poslalo 52 šol, sodelovalo je 670 otrok, ki so naredili 806 ekslibrisov. Žirija je izbrala 235 knjižnih znakov, ki so bili razstavljeni najprej na šoli Komenda Moste, potem so potovali po mnogih slovenskih krajih. Že takrat sta sodelovali osnovni šoli iz Idrije in Cerknega.

Leta 1978 je potekala akcija po takratnih jugoslovanskih šolah. Prišlo je kar 1300 ekslibrisov iz 61 šol, razstavljenih je bilo 370 izdelkov. Sodelovale so tudi slovenske šole iz Trsta in Gorice, z idrijskega področja pa ni bilo udeležbe. Opogumljeni nad uspehi so leta 1981 pripravili mednarodno akcijo. Sodelovalo je 10 držav s 104 šolami, od koder je prišlo skoraj 3000 ekslibrisov. Razstavljenih je bilo 460, tudi iz idrijske šole.

Leta 1984 je bila razstava najboljših izdelkov z dotedanjih razstav. Izbrali so tudi ekslibrise iz šol v Idriji in Cerknem. Leta 1985 je sledil nov krog po slovenskih šolah. Priporočen je bil ekslibris za šolsko knjižnico, medtem ko so pri prejšnjih akcijah motiviko prosto izbirali. Iz 55 šol je prišlo 770 ekslibrisov, razstavljenih je bilo 190. Pri tem nista manjkali idrijska in cerkljanska šola. Leta 1987 je šel razpis po takratni Jugoslaviji in iz 110 šol so poslali 1906 knjižnih znakov, na razstavi jih je bilo 261. Zopet sta bili zraven Idrija in Cerkno.

Leta 1990 je med 106 šolami iz sedmih držav sodelovala Idrija. Prišlo je 2047 ekslibrisov, razstavljenih je bilo 212. Naslednje akcije so bile mednarodne. Leta 1993 je poslalo 82 šol iz devetih držav 1450 ekslibrisov. Iz Idrije je delalo knjižne znake 15 učencev in vsi so bili razstavljeni. Na razstavi je bilo 314 izdelkov, kot motiv je bil priporočen domač kraj. Zanimanje za otroški ekslibris je postalo tolikšno, da so se razstave preselile iz Osnovne šole Komenda Moste v lepo galerijo Veronika v Kamniku. Pokrovitelj razstave leta 1993 je bil predsednik Milan Kučan, ki se je otvoritve tudi udeležil. Leta 1995 je prišlo iz sedmih držav 1354 ekslibrisov, in to iz 90 šol, tudi iz Idrije.

Če potegnemo črto pod otroški ekslibris, ugotovimo, da mladi zelo radi delajo knjižne znake. Ne samo to, ekslibris tudi pravilno razumejo, saj ga marsikdo nalepi v svoje knjige. Tudi po motiviki so otroški ekslibrisi izredno

zanimivi. Mentorji sicer pomagajo pri delu in včasih se tudi čuti njegov vpliv. Na splošno pa so mladi dokaj samostojni, tako pri uporabi grafične tehnike kot pri izbiri motiva. Nekateri ekslibrisi so kar drobno umetniško delo.

Šoli v Idriji in Cerknem sta med najbolj zvestimi udeleženci razpisov. Tudi kvaliteta je na visoki ravni, saj so stroge žirije vedno izbrale njihove ekslibrise za razstave. Vsako razstavo spremlja katalog, v katerem so objavljeni najboljši izdelki. Tudi tu sta omenjeni šoli med najpogosteje zastopanimi. Leta 1974 so bili med 20 ekslibrisi v katalogu objavljeni dva iz Cerknega in eden iz Idrije. Leta 1984 je bila na idrijskem knjižnem znaku čipka, leta 1985 znan idrijski škaf. Leta 1990 je bil ekslibris iz Idrije celo na ovitku kataloga, prav tako leta 1993. Takrat je bil na naslovnici imeniten, grafično izvrstno oblikovan motiv idrijskih grabelj. V katalogu je bil tudi idrijski ekslibris leta 1995. Ugledna likovna pedagoginja Jolanda Pibernik je v enem od katalogov ocenila za najboljše otroške ekslibrise tiste iz Slovaške, Litve in Idrije. »Ekslibrisi njihovih učencev po likovni vrednosti in tehnični dovršenosti izstopajo«, je ugotovila. Vse to kaže na visoko raven likovne vzgoje v Idriji in Cerknem.

LINOREZ 1/5. REALKA. KLEMEN PETRIČ

LINOREZ 3/5, SMUKAVC, MILENA BOŽIČ

LINOREZ 1/5. IDRISKI ŽLIKROFI.
URŠKA PIRC

LINOREZ 3/4, NEBESA, ANJA BOLKO

LINOREZ 4/9. IDRIJSKI ŠKAFAR,
KATARINA RUPNIK

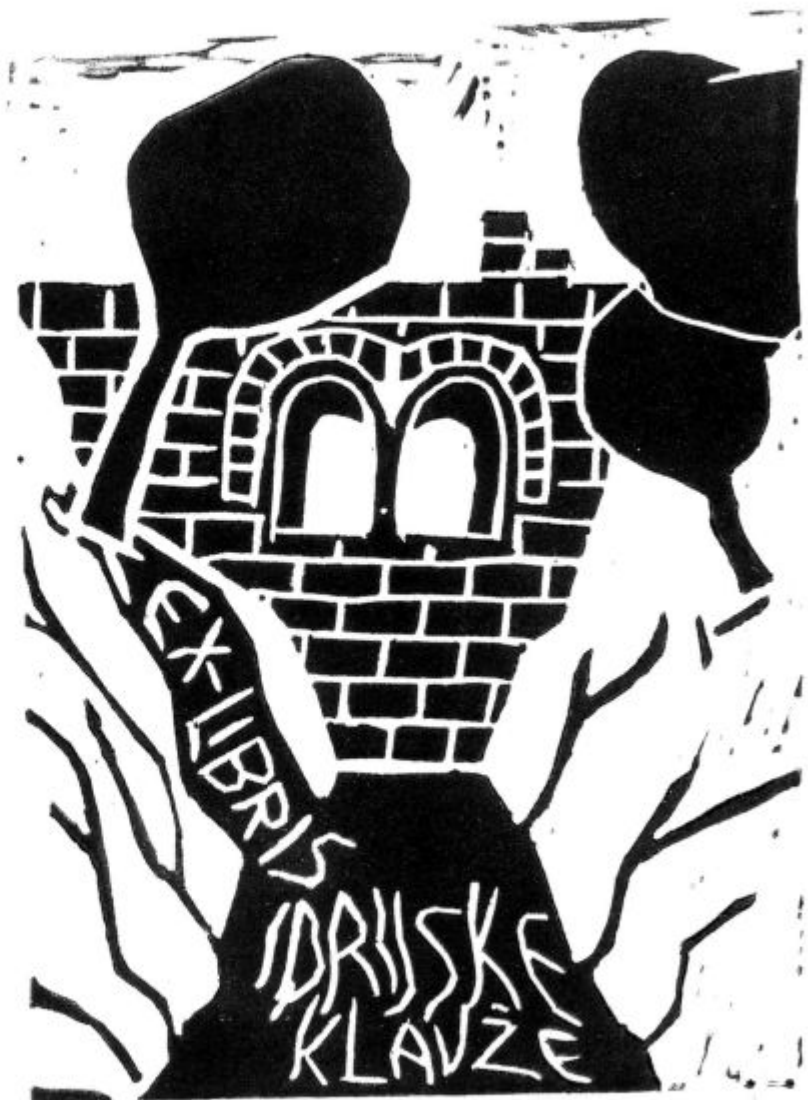
LINOREZ 6/7. RUDNIŠKI STROJ.
BLAŽ MEDVED

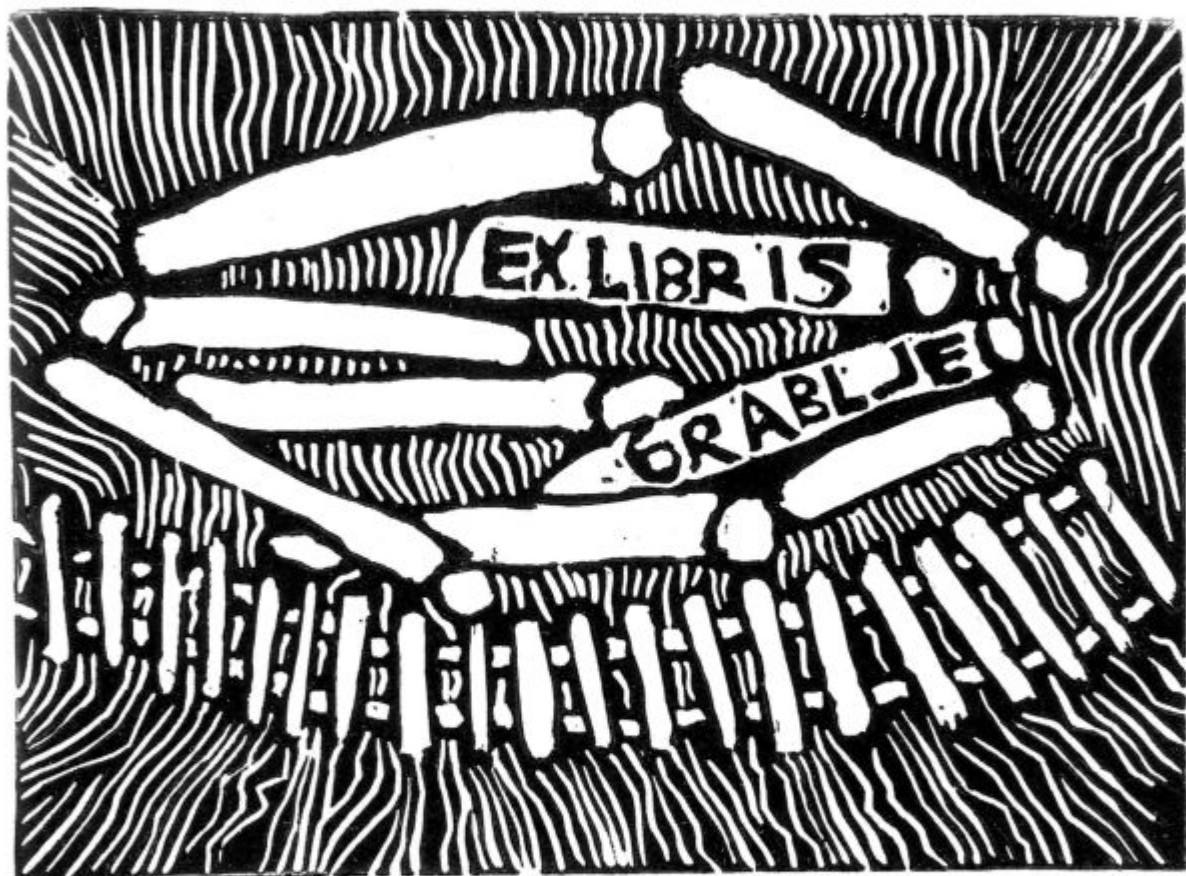

LINOREZ 7/8, IDRIJA, SIMONA OGRIC

LINOREZ 1/7, KLAVŽE, DAMJAN MAKUC

LINOREZ 3/5. GRABLJE, NINA HVALA

EX

LIBRIS

LINOREZ 1/3, SAŠA GNEZDA

LINOREZ 4/6, GEWERKENEGG,
NINA BOLKO

LINOREZ 7/7. RUDARSKA HIŠA.
ŠPELA KOGEJ

LINOREZ 3/6, KLEKELNI
DANIJELA JEREB

Mestna hiša

JANEZ KAVČIČ

Naša mestna hiša, ki praznuje letos 100-letni jubilej, je spomenik plodovitega in razgibanega obdobja, ki ga je Idrija preživljala na prelomu 19. v 20. stoletje. Stavba spominja na čase, ko je idrijski živosrebrn rudnik ustvarjal tretjino dohodkov vseh rudarskih obratov habsburške Avstrije, Idrija pa je bila s 5500 prebivalci drugo največje mesto tedanje dežele Kranjske.

V letih gradnje mestne hiše je rudnik zaposloval okrog 1250 delavcev. Rudarji v jami so letno nakopali okrog 100.000 ton rude, žgalnica pa je letno pridobila kakih 500 ton živega srebra. V jami so že načrtovali poglobitev z 12. na 13. obzorje (torej pod morsko gladino), poskrbljeno je bilo za odlične parne stroje pri izvoznih in črpalnih napravah, na vidiku je bila že delna elektrifikacija nekaterih obratov. V topilnici je obratovalo kar 10 jaškastih peči, osem horizontalnih oklopnih peči in tri dvojne presipalne Čermak-Špirekove peči, prenovljena tovarna cinobra pa je proizvajala 13 različnih znamk. Čisti letni dobički rudnika so se gibali okrog milijona tedanjih kron, kar je predstavljalo vsoto, ki se ji ni približal noben drug rudnik avstroogrske monarhije. Za tehnološki napredek rudarjenja in metalurgije so imeli zasluge vrhunski strokovni kadri takih profilov, kot so

bili Marko Vincenc Lipold, Josip Čermak, Vincenc Špirek, Josef Kropáč in drugi.

Idrijski rudarji, meščani in izobraženci so se v času okrog leta 1900 nadvse dejavno vključevali v živahno politično, društveno in kulturno življenje. Trije široko organizirani strankarski tabori – liberalni, katoliški in socialdemokratski – so tekmovali med seboj na vseh področjih javnega udejstvovanja in konkurirali za primat pri vodenju občinske politike. Kljub nesoglasjem in občasnim zaostritvam medsebojnih odnosov so vodstva strank vendarle znala in zmogla tudi združiti sile, kadar je šlo za ključne odločitve v korist vsega idrijskega občestva.

Kako razgibano je bilo dogajanje v Idriji od ustanovitve Narodne čitalnice leta 1866 do prve svetovne vojne, pove podatek, da je prizadevno delovalo blizu 30 različnih organizacij, ustanov in društev. Iz idrijskega mozaika tistih časov naj po kronološkem redu izluščimo le nekaj kamenčkov. Stanovsko ozavešeni in prosvetljeni rudarji so leta 1884 ustanovili Delavsko bralno društvo, ki je skrbelo za izobraževanje in kulturno razvedrilo svojih članov. Z nastankom Dramatičnega društva leta 1889 je dobilo gledališko življenje v mestu nov zagon in povsem slovenski značaj. Tudi Gasilsko društvo je po letu 1890 poudarjalo svojo narodno opredelitev. Leta 1892 je v Idriji pričela z delom Gozdarska šola, ki je privabljala slušatelje iz vseh dežel prostrane monarhije. Krogi, ki so bili blizu cerkvi, so leta 1893 zasnovali Katoliško delavsko družbo in želeli pridobiti čimveč rudarjev. Občina si je leta 1894 prizadevala, da bi od višjih oblasti izposlovala dovoljenje za ustanovitev gimnazije, vendar takrat še brez uspeha. Leta 1895, ko se je v jašku Frančiške zavrtelo kolo mogočne Kleyeve črpalke na parni pogon, so se med rudarji že trdno in trajno zakoreninili začetki socialdemokratske organizacije. Liberalni tabor, ki je z ustanovitvijo Sokola leta 1897 hotel pritegniti predvsem mladino, je močno prispeval k popularizaciji telesne kulture, zlasti orodne telovadbe. Za gmotne koristi idrijskega življa, v prvi vrsti delavskih družin, se je po letu 1898 pobrigalo Občno konsumno društvo. Po podatkih iz leta 1899 je Bratovska skladnica, idrijska ustanova delavske vzajemnosti in samopomoči s 300-letno tradicijo, štela kar 4200 članov – aktivnih zavarovancev, svojcev in upokojencev. Prelomno leto 1900 je v Idriji med drugim zabeležilo slovesno praznovanje 1. maja. Za rudnik je bil leta 1901 pomemben začetek obratovanja prve električne centrale Pečnik nad Spodnjo Idrijo. Leta 1902 je zaživelo kolesarsko društvo Sloga, katerega ime ohranjajo idrijski kolesarji še danes. Prevoz rude od separacije – Bašerije do žgalnice je leta 1903 stekel po tedaj najsodobnejši elektrificirani železnici. Na pobudo realčnega profesorja Maksa Pirnata so se leta 1904 združili ljubitelji narave v Planinsko društvo, ki mu je že naslednje leto sledilo Delavsko lovsko društvo. Pol desetletja (1903–1908) je v Idriji izhajal znameniti socialdemokratski časopis Naprej, pa tudi sicer sta bili založniška in publicistična dejavnost dokaj razviti. V jašku Frančiške je

bilo leta 1906 nameščeno pravcato čudo tehnike, električni izvozni stroj, ki še vedno zadovoljivo služi svojemu namenu. Dvajsetletni glasbeni zanesenjak Zorko Prelovec je leta 1907 izdal zbirko idrijskih narodnih pesmi in zavzeto dirigiral idrijskim pevskim zborom. Katoliški blok, ki tudi na področju športa ni hotel zaostajati za liberalnim, je leta 1907 povezal ustrezne moči v organizaciji Orel. Prva slovenska realka v Idriji je leta 1908 poslala v svet prvo generacijo svojih maturantov. Delavsko gibanje je leta 1911 slavilo pomembno zmago, ko je bil ravno v Idriji izvoljen prvi socialistični župan na Slovenskem.

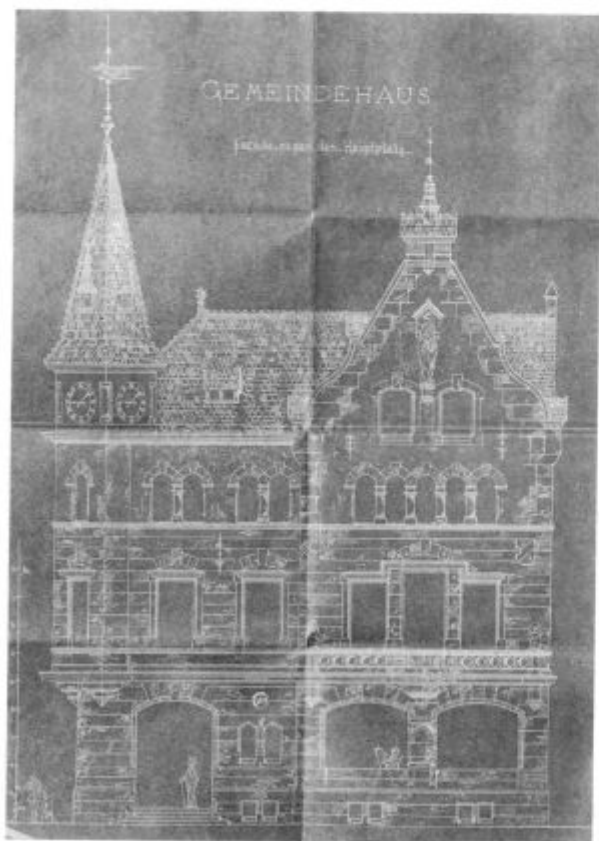
Navedena dejstva in dogodki iz obdobja, ko je Idrija dobilo novo mestno hišo, zgovorno ilustrirajo tedanji živahen življenjski utrip v mestu. Le-to je bilo v tistih časih dovolj vabljivo za mnoge znane osebnosti, ki so od blizu in daleč prihajale sem na službovanje. Poleg rudnika je posebno realka rabila osebje z visoko izobrazbo in celo akademskimi naslovi. Uglednim prišlekem so bile zanimive še cerkvene in državne službe. Tako je leta 1897 prišel v Idrijo Mihael Arko, zaslužni dekan in zgodovinar, ki je pri nas zvesto in zgledno deloval polnih 40 let. Njegov pomočnik – kaplan je bil v letih 1898–1899 pisatelj Fran Saleški Finžgar. Kot sodni pristav si je med našimi predniki v letih 1895–1897 služil kruh tudi pisatelj in humorist Fran Milčinski starejši.

Na čelu idrijske mestne občine je med leti 1896 in 1904 stal liberalni prvak in zaslužni župan Dragotin Lapajne. Dva njegova mandata sta bila nadvse plodovita. Občinski odbor je že leta 1896 uveljavil slovenščino kot uradni jezik, leta 1901 si je Idrija priborila prvo slovensko realko, v letih 1902–1903 pa je bilo sezidano in opremljeno tudi realčno poslopje skupaj s telovadnico.

O postavitvi nove, sodobne in reprezentativne mestne hiše se je po malem razmišljalo kmalu po letu 1876, ko se je z monumentalnim poslopjem rudniške ljudske šole odločilno spremenilo mestno središče med gradom in župnijsko cerkvijo sv. Barbare.

Na prostoru poznejše mestne hiše je stala v 19. stoletju velika hiša lastnika Ivana Sežuna, trgovca in posestnika sveta nad cerkvijo Sv. trojice. Pri Žezunu, kot se je reklo po idrijsko, je bila stara hišna številka 77, nato pa nova 78. V stavbi, ki jo je leta 1880 z izročilno pogodbo dobil Johan Reven, sta imela spodaj delavnici urar Serjun in steklar Reven. Leta 1881 so dozidali še trakt v klanec. Mestna občina Idrija je

NAČRT JUŽNEGA PROČELJA IZ LETA 1897.
ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA.
ENOTA V IDRJI

bivšo Sežunovo hišo odkupila leta 1888, jo nekaj let vzdrževala, vendar je kmalu dozorela odločitev, da se zgradi nova občinska upravna palača.

Kocka je padla kmalu po izvolitvi Dragotina Lapajnetja za župana. Nova mestna hiša je bila spočeta na seji občinskega odbora 12. decembra 1896. Z enajstimi glasovi proti devetim, torej tesno, je bil sprejet sklep, da se stanovalec občinske hiše št. 78 stanovanje takoj odpove in se morajo izseliti. Spomladi 1897 naj se hiša podre in začne zidati novo stavbo – mestno hišo. Le-ta mora biti v dveh letih dokončana, zanjo pa se sme porabiti 40.000 goldinarjev, všteti dotedanje prihranke. Stavbni odsek naj določi točno lokacijo in izda razpis za ustrezne načrte.

Zanimiva in pomembna je bila nato seja občinskega odbora mestne občine 3. februarja 1897. Odbor je obravnaval prošnjo hišnih posestnikov in davkoplačevalcev, ki so želeli ustanovitev nižje gimnazije in ureditev primernih prostorov za novo šolo kar v bodoči mestni hiši. Občinski možje so z osmimi glasovi proti šestim prošnjo zavrnili, češ da bo za srednjo šolo itak treba pozneje zidati primerno stavbo. Pač pa so potrdili dokument, ki je bil odločilnega pomena za rojstvo nove mestne hiše. Dokument, ki ga je predložil sam župan Dragotin Lapajne, je nosil naslov Program in pogoji za zidanje nove mestne hiše v Idriji. Razvoj dogodkov je pozneje pokazal, da je bila tako 3. februarja 1897 sprejeta pravzaprav ustanovna listina nove idrijske upravne palače.

Oglejmo si vsebino omenjenega akta. Določeno je bilo, da širina novega poslopja ne sme presegati 17 metrov. Načrti naj vsebujejo tloris, podolžne in prečne prereze celotne stavbe, glavno in stransko pročelje, vse važnejše konstrukcije – zlasti železne, vse odtokne ter vse stavbne člene in detajle. Osnovni načrti naj bodo izdelani v merilu 1:100, v detajlih pa tudi v merilu 1:50. Potrebno je poskrbeti za dovolj zraka in svetlobe v prostorih. Fasade naj bodo dostojne namenu stavbe, vendar se mora upoštevati tudi vremenske vplive. Slog pročelja se sicer prepusti volji arhitekta, vseeno pa naj se le-ta ozira na bližino ljudske šole in župnijske cerkve. Arhitekt, ki bo prejel prvo nagrado, mora v štirih tednih izdelati natančen predračun stroškov in v osmih tednih poslati podrobne načrte. V pritličju naj se predvidi večji prostor za prodajalno ali kavarno, zadaj pa tudi »stražarnico« z dvema ali tremi zapori. V prvem nadstropju naj bo županova uradna soba s predsobo, soba občinskega tajnika, registratura, dvorana za seje in še ena ali dve sobi za hranilnico in posojilnico. Sejna dvorana naj ima dovolj prostora za 30 odbornikov in kakih 50–100 poslušalcev. Višina dvorane skozi dve nadstropji ni izključena. Drugo nadstropje naj bo rezervirano za stanovanje občinskega tajnika in stanovanje občinskega sluga. Stroški zidanja naj znašajo od 30.000 do 40.000 goldinarjev. Nagrade za načrte se podelijo v višini 200, 150 in 100 goldinarjev. Občinski odbor naj izvoli 5-člansko komisijo za pregled načrtov, komisiji pa naj predseduje sam

župan. Načrti bodo javno na ogled do 8. aprila 1897, tri dni zatem pa bo komisija izbrala prvonagrajenega.

Komisijo za ocenjevanje načrtov in podelitev nagrad, ki jo je torej vodil sam župan Lapajne, so izvolili na občinski seji 22. marca 1897. Konec marca in v začetku aprila so prihajale ponudbe arhitektov, zato je komisija lahko v roku opravila izbor. Tako se je župan na seji 15. aprila 1897 že lahko zahvalil rudniškemu svetniku Čermaku in inženirju Svobodi za »požrtvovalno delo in trud pri ocenjevanju načrtov.«

Izbran je bil načrt dveh arhitektov iz tedanje Ogrske, ki sta prejela tudi prvo nagrado. To sta bila madžarska arhitekta nemškega rodu Clemens M. Kattner in Gustav Adolf König iz Budimpešte. Zmagovalca natečaja sta 31. maja 1897 poslala zahtevano podrobnejšo obrazložitev načrtov in stroškovnik, po katerem naj bi mestna hiša stala 32.000 goldinarjev, pri čemer pa dekoracija in oprema sejne dvorane še nista bili upoštevani. Na seji 10. junija 1897 so občinski možje potrdili njune predloge ter jima prepustili tudi dekoracijo in izbor pohištva sejne sobe. Istočasno so sprejeli javni razpis za najboljšega izvajalca gradbenih in ostalih spremljajočih del; razpis so sklenili poslati vsem tedanjim časopisom.

NAČRT ZAHODNEGA PROČELJA IZ LETA
1897, ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA,
ENOTA V IDRJI

O uspehu razpisa natečaja za gradnjo je poročal župan na seji 23. junija 1897. Dospeli sta bili dve glavni ponudbi. Stavbenik Valentin Accetto in

tovariši iz Ljubljane so zahtevali, naj se predvidena cena gradnje zviša kar za 40%. Na drugi strani pa je podjetnik Andrej Likar iz Idrije ponudil celo 500 goldinarjev popusta na razpisano vsoto. Občina je prejela še dopis sobnega slikarja Franca Alešovca iz Ljubljane, ki je nudil vsa pleskarska dela za 535 goldinarjev in slikarska dela za 315 goldinarjev. Po daljšem posvetovanju so odborniki soglasno sklenili, da »se delo oziroma izvršitev cele stavbe izroči za ponujeno ceno Andreju Likarju, pri čemer sme Likar ona dela, ki bi jih sam ne zmožel, prepustiti drugim podjetnikom – le ob soglasju občine.« Vsekakor je bila ponudba Andreja Likarja navidez zelo ugodna, vendar se je izkazalo, da je bila stroškovno prenizka in nerealna, saj je Likar pozneje zahteval dodatna finančna sredstva.

Tako se je poleti in jeseni 1897 mestna hiša že pričela dvigati iz svojih temeljev. Zanimive podatke o tem izvemo na primer iz zapisnika občinske seje z dne 5. oktobra 1897. Arhitektoma Kattnerju in Königu je bil za podrobne načrte poravnani dolg v znesku 800 goldinarjev. Pri gradnji kletišča so uporabili večje količine

cementa. Prav tako so Likarju zaradi večje varnosti dovolili porabiti več železnih traverz. Za kritje stolpa je bila po predračunu določena opeka, vendar si je Likar ni upal uporabiti. Opozarjal je, da se z opeko težko pokriva, da se rada poškoduje, da bi s stolpa odpadala in ogrožala mimoidoče, pa še popravljati bi bilo tako streho na stolpu zelo težko. Zato je Likar prosil, naj se izbere drug krovni material in dovoli morebitni višji izdatek. Občinski odbor je soglasno sklenil, naj se stolp pokrije s pocinkano pločevino in ustrezno prebarva, razliko v ceni pa se podjetniku poračuna.

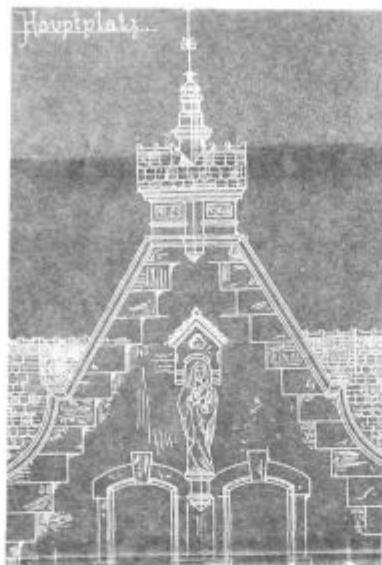
Očitno je imel gradbenik Likar v oktobru 1897 denarne težave, zato je prosil, naj se mu na račun dela izplača še 3.500 goldinarjev. Občinski odbor mu je na seji 30. oktobra 1897 za dotedanja dela odobril še 3.000 goldinarjev. Ker je manjkalo denarja, so sklenili, naj občina najame 5.000 goldinarjev posojila pri Idrijski okrajni hranilnici. Sklenili so tudi, naj se v stolp vzida še štiri dodatne traverze.

Z dotedanjim gradbenim nadzorom na občini najbrž niso bili zadovoljni, zato so se na seji 8. novembra 1897 odločili, naj nadzor in vodstvo gradnje prevzame rudniški gradbeni inženir Jaroslav Šotola, ki ga bo občina tudi ustrezno plačevala. Znano je, da je prav Šotola pet let pozneje nadzoroval tudi gradnjo realčne stavbe.

Do konca leta 1897 so bila groba gradbena dela večinoma že pod streho, tako da je lahko sledila izdelava in montaža detajlov. Na seji 9. decembra 1897 so občinski odborniki na primer sklenili, da »se morajo okna nove mestne hiše napraviti iz macesnovega lesa – občina pa bo podjetniku pokrila razliko v stroških.« Obenem so ugotovili, da je zidanje mestne hiše v letu 1897 stalo 12.000 goldinarjev.

Številna finalna dela, ki jih je spremljalo kar precej drobnih težav, so nato skrbno nadaljevali leta 1898. Podrobno jih na tem mestu ne bi opisovali. Omeniti velja le občinsko sejo 20. avgusta 1898, katere zapisnik nedvoumno dokazuje, da je bila ureditev mestne hiše v zaključni fazi. Odborniki so namreč razpravljali o električni razsvetljavi nove občinske palače, župan pa je predlagal, naj bi svečano otvoritev le-te združili s slovesnostmi ob 50-letnici vladanja cesarja Franca Jožefa.

V tem smislu se je izrekla tudi naslednja seja 6. oktobra 1898. Sklenjeno je bilo, da bo slovesna otvoritev stavbe – seveda v čast 50-letnice cesarjeve vladavine – dne 2. decembra 1898. Program je predvideval slavnostno mašo v cerkvi sv. Barbare, blagoslov mestne hiše, svečano občinsko sejo in obdarovanje mestnih revežev. Odborniki so se odločili, naj se pritrlični prostor odda v najem kavarnarju za dobo petih let, in sicer za letno najemnino 200 goldinarjev. Kavarnar mora sam poskrbeti za pohištvo in opremo lokala, primerno slogu mestne hiše.

Tako je končno napočil praznični 2. december 1898, ko se je zgodila »izvanredna seja«, kot piše v občinskem zapisniku. Po svečani maši, blagoslovu in otvoritvi poslopja, se je mestni zastop zbral v mali dvorani, ker velika posve-tovalna dvorana še ni bila povsem končana in opremljena. Poleg občinskih odbornikov in svetoval-cev so bili prisotni predstavniki rudniškega ravnateljstva in gozdne uprave. Župan se je v gov-oru posebej zahvalil arhitektoma Kattnerju in Königu, gradbenemu nadzorniku Šotoli in rudniški upravi, da se je »ta monumentalna stavba tako krasno izvršila«. Župan je tudi poudaril, da se je

»pri dobavi gradiva in delih gledalo na to, da so dobivali zaslužka domačini in sploh Slovenci.«

Prva redna seja občinskega odbora mestne občine Idrija v novi mestni hiši je nato potekala pred božičnimi prazniki, 23. decembra 1898. Takrat sta v pritličju poslovala tudi že kavarnarja, brata Franc in Ivan Kavčič.

Dokončni obračun stroškov je bil napravljen šele na občinski seji 8. aprila 1899. Ugotovili so naslednje: priprave na gradnjo so veljale 996 goldinarjev, načrti in vodstvo del 2. 611 goldinarjev, delo Andreja Likarja 18.624 goldinarjev, drugi delavci 3. 890 goldinarjev, pohištvo 1.994 goldinarjev in material 13. 882 goldinarjev. Skupno so vse postavke pobrale blizu 42.000 goldinarjev. K tej vsoti so morali prišteti še 6.089 goldinarjev neplačanih računov, dolg, ki ga je pustil Andrej Likar, v višini 3.500 goldinarjev in še 1. 000 goldinarjev, ki jih je bil Likar prejel že leta 1897. Tako so se končni skupni stroški za mestno hišo približali visokemu znesku 52.000 goldinarjev.

Za post scriptum historiatu izgradnje idrijskega rotovža dodajmo še nekaj zanimivosti.

Stilno manj kakovosten prizidek v klancu so dokončali šele leta 1913. Načrt zanj je izdelal Karol Holinsky – sicer arhitekt realke, dela je izvršil zidarski mojster Abraham Kerpan, nadzornik pa je slej ko prej ostal Jaroslav Šotola. Stolpna ura, ki je žal ni več, je bila že leta 1898 nabavljena v Pragi. V že omenjenem programu gradnje z dne 3. februarja 1897 je bilo zapisano, da se »za nastanjenje dinamičnega stroja ter akumulatorične

baterije prihrani prostor okoli 30 m². Za električno razsvetljavo mestne hiše je kmalu potem poskrbela idrijska elektrarna, ki jo je vodil Josip Kogovšek. Zanimivo je, da so v novi upravni stavbi do leta 1903 dve leti gostovali prvi oddelki realčanov, predno je bila realka zgrajena in opremljena. Spominska plošča na vogalni steni pove, da se je v stavbi 10. decembra 1903 rodil slikar, kipar in grafik Nikolaj Pimat.

Stoletne zgodovine mestne hiše v pričujoči kratki predstavitvi seveda ni mogoče niti skicirati. Za opis burnih dogodkov, ki jih je preživljala, in za prikaz številnih starejših in novejših adaptacij bi bil potreben poseben zapis. Starejši Idrijčani se na primer spominjajo, da je bila precej poškodovana med bombnim napadom 23. aprila 1945.

Namesto kronike dogodkov posvetimo raje naši mestni hiši še kratek opis. Pokojni dr. Ivan Sedej je leta 1976 v spomeniškovarstvenem elaboratu podal kratko oznako stavbe, s katero se je mogoče v glavnem strinjati. Dr. Sedej je zapisal: »Dvonadstropna ambiciozna upravna zgradba dominira nad delom trga in nad Prelovčevo ulico. Poudarjena je s

NAČRT PRIZIDKA IZ LETA 1913,
ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA,
ENOTA V IDRJI

stolpičasto zaključenim vogalnim pomolom in fasado, ki jo dopolnjuje historično oblikovan timpanon. V stilnem pogledu gre za mešanico različnih stilov (od novih poznogotskih in renesančnih do »klasicističnih« elementov), ki nakazujejo hoteno »nemškost« – vendar je prostor to komponento dominantne stavbe preglasil in jo vključil v svoj ritem. K temu je do neke mere prispevala tudi formulacija stranske, k trgu obrnjene fasade, ki je razdeljena v dve avtonomni enoti, od katerih je ploskev s timpanonom in poliforo v drugem ter triforo v prvem nadstropju v merilih usklajena s tradicionalno rudarsko arhitekturo na trgu. Iz navedenega sledi, da gre za pomembno prostorsko sestavino, ki pa ima tudi določene likovne in historične vrednosti. « Tako dr. Ivan Sedej.

Vsekakor je res, da ima mestna hiša bogato in pestro razčlenjeno glavno in stransko fasado, ki s svojim videzom dvigata kakovost mestnega središča. Kljub prej omenjenim historičnim elementom se celotni izgled stavbe vendarle ujema s secesijskim slogom na prehodu 19. v 20. stoletje. Arhitekta sta predvsem upoštevala dejstvo, da gre za reprezentativno vogalno stavbo, ki naj obvladuje prostor na južno in zahodno stran. Zato sta izrazito poudarila diagonalo, to je vogalni pomol z zašiljenim stolpom. Tako nam šele pogled v diagonali zaobjame stavbno celoto, obe fasadi pa se vizualno spojita v enovito, na jug in zahod obrnjeno pročelje. Mestna hiša bogati tržni prostor pred seboj z vrsto pomenljivih detajlov. Poleg klasično oblikovanih oken in stebričastih bifor velja omeniti čelni balkonček za izobešanje zastav in na južnem timpanu statuo rudarja s krampom – pekom in ripsovko. Marsikateri Idrijčan najbrž ne ve, da izza rudarja »na občini« kuka celo pravcati jamski »prekmandle.« Desno je mestni grb, na dveh podstavkih v višini prvega nadstropja pa sta nekoč stala tudi kamnita leva. Na vogalnem stolpu se razgleduje kranjski deželni grb, zahodni stolp pa razkazuje letnico 1898. Nad dohodnimi stopnicami, levo in desno od Pirnatove spominske plošče, sta s kamnitima portretoma ovekovčena arhitekta Kattner in König. Žal na vogalnem stolpu ni več nekdanje češke ure iz leta 1898.

Ob praznovanju idrijske 500-letnice leta 1990 je bil na steni preddverja nameščen jubilejni spominski zapis, slikar Nande Rupnik pa je izdelal zgrafit po osnutku pokojnega Ivana Seljaka – Čopiča. Leta 1992 je bila z domiselnima zgrafitoma okrašena še sejna dvorana: Nande Rupnik je dekoracijo posvetil nekdanjim rudniškimi tehničnim mojstrovinam, akademski slikar Rudi Skočir pa jo je izpeljal kot poklon vsem generacijam idrijskih rudarjev.

V počastitev 100-letnega jubileja mestne hiše je Filatelistično društvo Idrija ob lanskem občinskem prazniku 22. junija izdalo ličen spominski ovitek s priložnostnim poštanim žigom in informativnim vložnim kartončkom. V tekstu na kartončku sta v sežeti obliki opisana nastanek in

izgled občinske palače. Poudarjena je misel, da stavba slogovno resda spominja na svojo podonavsko – panonsko provenienco, vendar se je v sto letih zasidrala v mestni organizem in v zavest Idrijčanov.

Danes lahko iskreno priznamo, da smo v Idriji mestno hišo sprejeli za svojo, da je postala naša – idrijska in da smo ponosni nanjo. Pomeni nam dragoceno sestavino kulturne dediščine, podobno kot na primer Sv. trojica, grad, sv. Anton, Šelštev, Švica, gledališče, ljudska šola in realka. Skupaj z naštetimi monumenti se je tudi mestna hiša uvrstila med častne spomenike prednikov. Pomenljiva je modra misel, ki nam svetuje, naj z oltarja prednikov ne odnašamo pepela, ampak plamen.

VIRI

KNJIGA ZAPISNIKOV OBČINSKIH SEJ 1892–1904; ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, ENOTA V IDRJIJ.

FOND OBČINA IDRJA, A. E. 192, FASCIKEL O GRADNJI OBČINSKE HIŠE, 1895–1919; ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, ENOTA V IDRJIJ.

O idrijskem cinobru in njegovi izdelavi, 3. del

IVICA KAVČIČ

CINOBROVA POGAČA IZ POTOPLJENE BENEŠKE LADJE S KONCA 16. ALI ZAČETKA 17. STOLETJA LADJO SO DVIGNILI OB OTOKU GNALIČU V DALMACIJI LETA 1968

V prvih dveh člankih, ki sta izšla v Idrijskih razgledih v letu 1996, sem opisala postopka in naprave, v katerih so v idrijskem rudniku izdelovali cinober ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja. V tem prispevku bom dodala nekaj zanimivosti o izdelavi idrijskega cinobra v prvem obdobju, to je od začetka rudarjenja pa do leta 1658, ter opisala, za kaj vse so cinober uporabljali stari narodi.

O izdelavi idrijskega cinobra v prvem obdobju od leta 1490 do 1658

Iz tega obdobja, predvsem iz prvih desetletij rudarjenja v Idriji, je podatkov malo, kajti nasploh se je o poslovnih dogodkih takrat malo pisalo. Vse je slonelo bolj na medsebojnim zaupanju. Največja trgovca z živim srebrom Neumann in Pflügl sta npr. poslovala med seboj brez vsake dokumentacije. Pflügl ni dajal Neumannu nobenih računov, ker ni želel, da bi o njunih poslih vedela še kakšna tretja oseba. Mnogo dokumentacije se je seveda skozi čas tudi izgubilo, nad čimer se pritožuje že Mihael Arko v svoji Zgodovini Idrije. Sicer pa, kaj bi se čudili, če se je izgubila dokumentacija izpred 500 let, ko pa so po izjavi dr. Alena Binderja, direktorja lunarnega raziskovalnega inštituta iz Kalifornije, v ameriški NASI izgubili načrte za rakete in pristajalne module na luni izpred dobrih dvajsetih let! No, ne glede na vse to se kakšen dokument izpred davnih časov vendarle najde. O cinobru jih je največ iztrgala pozabi dr. Marija Verbičeva, o čemer je že pisala tudi za Idrijske razglede (XVI/1971, št. 1). Najzanimivejše izsledke nekaterih avtorjev bom opisala v nadaljevanju.

V dokaz, da so v Idriji že kmalu po začetku rudarjenja izdelovali tudi cinober, navaja zgodovinar Peter Hitzinger dva dokumenta: račun iz leta 1519, v katerem je navedeno, da je Ahacijeva družba prodala 361 centov (19 ton) cinobra, in pa pogodbo iz leta 1525, v kateri je zapisano, da zagotavlja idrijski rudnik neki augsburški trgovski hiši 15000 centov (790 ton) živega srebra in cinobra v razdobju 4 let. Cinobra naj bi dobavljali po 400 centov letno. To so bile za tiste čase kar velike količine, posebno še, če upoštevamo, da je bil način žganja rude zelo primitiven in se je med pro-

cesom izgubilo več od polovice živega srebra. Iz tega lahko sklepamo, da je bila odkopana ruda takrat zelo bogata. Bogata ruda pa je bila tudi vir za izdelavo naravnega cinobra z enostavnim mletjem najbogatejših kosov rude. V začetnih letih naj bi zato izdelovali v Idriji le naravni cinober. V dvom o tem nas spravlja podatek iz Mohoričeve zgodovine idrijskega rudnika. Mohorič namreč pravi, da sta imela podjetnika Neumann in Pflügl okrog leta 1520 uskladiščenih v svoji podružnici v Benetkah 1100 centov živega srebra in 180 pogač cinobra, od katerih je bilo ob inventuri že 37 prodanih. Ostalo je 143 pogač ali 400 centov cinobra. Če je podatek točen, potem je to dokaz, da so v Idriji že takrat izdelovali tudi umetni cinober, kajti pogače nastanejo le pri suhem postopku pridobivanja cinobra. Ko že govorimo o cinobrovih pogačah, velja omeniti, da so leta 1968 potegnili iz morja v Dalmaciji blizu otoka Gnaliča beneško ladjo iz konca 16. stoletja, na kateri je bilo med drugim deset cinobrovih pogač, od katerih je vsaka tehtala okrog 70 kg. O tem so takrat precej pisali, med drugim tudi v Idrijskih razgledih³. Ni moč trditi, možno pa vendarle je, da so bile pogače narejene v Idriji (sl. 2). Najverjetneje sicer je, da so začeli umetni cinober proizvajati v Idriji po letu 1530, ko so tudi za proizvodnjo živega srebra uvedli retortno metodo. Peter Hitzinger navaja s tem v zvezi zanimiv dokument, in sicer dovoljenje deželnega kneza za postavitve žgalnice za živo srebro in cinober na odlagališču lesa ob Idrijci. To dovoljenje je bilo shranjeno v rudniškem arhivu pod datumom 5. november 1537⁸. Hitzinger tudi pravi, da so retortno metodo najbrž uvedli zato, da bi pridobivali cinober. To je seveda le domneva, dejstvo pa je, da so pri retortnem načinu žganja pridobivali tako živo srebro kot tudi cinober. V primeru namreč, ko so stik med retorto, napolnjeno s cca 1,5 kg rude, in spodnjo posodo (sl. 1) tesno zamazali z glino, zrak ni imel dostopa v notranjost posod. Žveplo, ki je nastalo pri razpadu cinabaritnih zrn pod vplivom toplote, zato ni moglo oksidirati do SO₂, tako se je v spodnji posodi ponovno vezalo s hlapi živega srebra in nastal je cinober. Le v primeru, da posodi nista bili dobro zatesnjeni ali pa sta imeli razpoke in je zrak lahko prihajal v notranjost, je prišlo do znanega procesa: $HgS + SO_2 = Hg + SO_2$ in v spodnji posodi se je nabralo živo srebro. Ker je bilo znanje kemije takrat še zelo slabo, si teh pojavov niso znali razlagati in zato so, vsaj v začetku, pridobivali živo srebro in cinober v istih napravah.

Zanimive so količine retort, ki so jih za te postopke potrebovali. Za eno samo žganje so na odprto ognjišče postavili eno ob drugo 1000 lončenih posod, jih do stika med posodama zasuli s peskom in povrh naložili drva za kurjenje. Ker so bile retorte uporabne največ trikrat, če so bile slabo izdelane pa tudi le enkrat, so letno porabili do 60.000 retort. V letu 1629, ko so proizvedli rekordnih 4000 centov živega srebra, je moral rudniški upravitelj priskrbeti od raznih lončarjev kar 520.460 retort¹²! Vse do leta 1626 so retorte tovorili s konji iz okolice Škofje Loke, Brezij in Radovljice – po 100 retort na tovor. To je bil kar lep promet, ki si ga danes

težko predstavljamo. Lončarska obrt je na Gorenjskem dosegala že kar industrijske razsežnosti. Leta 1621 so tudi v okolici Idrije odkrili ustrezna ležišča gline, zato se je tudi lončarstvo začelo seliti v naše kraje. Leta 1626 je bilo v Idriji že 7 lončarjev, tri leta kasneje pa že 14. Z uvedbo železnih retort je leta 1649 lončarstvo začelo izgubljeni svoj pomen. Nekaj časa so sicer še uporabljali obe metodi, leta 1654 pa so lončene retorte popolnoma nadomestili z železnimi. Tako kot za živo srebro so izpolnjevali tudi postopek za izdelavo cinobra. O tem, da so v drugi polovici 16. stoletja že imeli posebne peči za cinober, lahko razberemo iz poročila dvorne komisije, ki je pod vodstvom najvišjega cesarskega rudarskega organa Hansa Huebmeyerja leta 1580 raziskovala poslovanje rudniškega upravitelja Urbana Ainkürna. V poročilu je med drugim zapisano, da je komisija od na novo postavljenih naprav našla v Idriji le eno žago na vodni pogon, eno ognjišče za proizvodnjo živega srebra, ene grablje na Idrijci in eno žgalnico za cinober z 12 pečmi¹². V teh pečeh so že lahko proizvajali cinober v pogačah, o katerih je bil prej govor.

Kratek pregled količinske proizvodnje cinobra v Idriji

Obdobje od leta 1490 do 1658

V prvih 168 letih so v Idriji izdelali okrog 1500 ton cinobra, za kar so porabili 11 % tedaj proizvedenega živega srebra. Proizvodnja je zelo nihala; od nekaj sto kilogramov v začetnih, pa tudi v končnih letih, pa vse do 40 ton v najuspešnejšem letu 1557. Da so proizvodnjo opustili, je gotovo več razlogov. Eden od pomembnejših je nedvomno velika kriza na trgu živega srebra in tudi v notranji organizaciji Rudnika v letih med 1649 in 1658. Za reševanje krize so gotovo morali posvetiti vso pozornost glavnemu proizvodu, živemu srebru, za cinober jim je zmanjkalo energije in kadrov s primernim znanjem.

V zvezi s tem navajam misel znamenitega rudniškega direktorja in naravoslovca Franca Antona Steinberga, ki jo je zapisal 16. septembra 1726¹: »Idrija je 200 let zalagala s cinobrom ves svet. Pozneje je trg izgubljala, ker se menda niso brigali za izučenje mojstrov (Zinnobermeister), tako da so jih drugi kraji v svetu prekosili«.

Obdobje od 1658 do 1782

V tem obdobju cinobra v Idriji niso proizvajali. So pa občasno izvajali poskuse, kako bi z izboljšanimi postopki pridobili boljši in cenejši proizvod¹³.

Leta 1669 je idrijski upravitelj povabil v Trst najslavnejšega benečanskega sublimatorja Benedetta Serfatija, ki se je šest let trudil s pridobivanjem sublimata in precipitata. Istočasno je graški deželni fizik dr. Vincenc

Antenori na pobudo avstrijske vlade delal poskuse, da bi iz enega centa živega srebra pridobil enako količino cinobra. Poskusi so uspeli, a proizvodnja ni stekla, ker je bil svetovni trg takrat prenasičen s cinobrom. Leta 1682 se je ponudil Johan Christofeti, da bi začel s proizvodnjo cinobra. Ker mu avstrijska vlada ni hotela dati olajšav pri nakupu živega srebra, ni prišlo do ustanovitve podjetja.

Leta 1726 je pričel baron Richtenfels na lastne stroške delati poskuse za pridobivanje cinobra in sublimata. Pri delu mu je pomagal Benečan Giovanni Sagini, ki je v Benetkah že 40 let uspešno izdeloval cinober, sublimat in precipitat. Poskusi so se dobro obnesli, a je kljub temu graška komora po nasvetu idrijske administracije proizvodnjo prepovedala. Peč za izdelavo cinobra so podrli, žgalne naprave pa je prevzel rudniški laboratorij (Probiergaden)¹³.

Obdobje 1782 do 1918

Leta 1782 so v Idriji na pobudo znanstvenika in kirurga Balthasarja Hacqueta ponovno pričeli s proizvodnjo cinobra. Tokrat so se zadeve lotili nadvse solidno in s podporo dunajskega dvora oziroma samega cesarja Jožefa drugega. Leta 1784 je namreč cesar Jožef II obiskal Hacqueta v Ljubljani in z njim razpravljajal poldrugo uro. Hacquet mu je razložil, da bi mogel idrijski rudnik proizvajati več srebra in bi lahko dal znatno več dohodkov na leto, če bi se cena srebra znižala in bi država začela proizvajati cinober. V svojem življenjepisu pravi Hacquet, da je takrat dosegel to, česar poprej s propagando v javnosti skozi 12 let ni mogel⁹. Cesarja Jožefa imenuje edinega velikega moža avstrijske cesarske hiše.

V tem obdobju, ki je trajalo 136 let, so v Idriji izdelali 7300 ton cinobra, za kar so porabili 13,4% tedaj proizvedenega živega srebra. Proizvodnja je bila mnogo bolj enakomerna in stabilna kot v prvem obdobju. Znašala je povprečno 54 ton cinobra letno. Najuspešnejše je bilo obdobje med letoma 1856 in 1870, ko so izdelovali povprečno po 94 ton cinobra letno, največ, in to kar 142 ton, v letu 1859. Tudi v tem obdobju se pojavi kriza, ki pa jo pod vodstvom vsestransko uspešnega direktorja Marka Vincenca Lipolda uspejo rešiti.

Peter Hitzinger je v svoji knjigi O Rudniku živega srebra v Idriji⁸ zapisal: »V letu 1785 je bila izdelava cinobra pomembno izboljšana in začeli so izdelovati vermillon. Tudi danes je proizvodnja cinobra zelo cvetoča in daje odlično blago«.

Nekaj zanimivosti o uporabi cinobra

Cinober je bil predvsem sijajna rdeča barva z najrazličnejšimi odtenki. V primerjavi z drugimi anorganskimi pigmenti so imeli stari narodi

do cinobra poseben, tako rekoč religiozen odnos. To izhaja najbrž iz dejstva, da cinober razpade pod vplivom toplote na živo srebro in žveplo, v čemer so videli nekaj božanskega. O tem nam govorijo naslednji primeri:

V kraju Spurgola v bližini Rima so v grobnici iz mlajše kamene dobe našli človeške lobanje, pobarvane s cinobrom. Ravno tako tudi v nekropoli Villafratti pri Palermu na Siciliji. Cinober so verjetno dobili iz rudnika Monte Amiata v srednji Italiji⁶.

Cinober so našli na poslikavah v grobnicah egiptovskih faraonov iz obdobja okrog leta 2000 pred n. št.⁶.

Našli so ga tudi v izkopaninah znamenitega mesta Mohenjo Daro (po naše Hribovje smrti), ki je po mnenju znanstvenikov nastalo okrog leta 3500 pred n. št. in je bilo porušeno okrog leta 1500 pred n. št. ter je imelo povsem moderno strukturo mesta, v katerem ni manjkala niti kanalizacija¹¹.

V svetem pismu stare zaveze je večkrat omenjen žlahtni kamen iz Tarsisa (Tarsis je svetopisemsko ime za Španijo). Na kongresu orientalistov v Hamburgu leta 1902 so prišli do zaključka, da je pod tem nazivom razumeti kristale cinabarita iz Almadena⁶.

Stari Grki so s cinobrom barvali vaze in kapitlje stebrov na Akropoli⁶.

Prav poseben odnos so imeli do cinobra Rimljani, o čemer največ piše rimski zgodovinar Plinij⁶.

Marcus Verrius Flacus, rimski filolog iz časa cesarja Avgusta, navaja, da so imeli Rimljani navado ob praznovanjih barvati kip najvišjega božanstva boga Jupitra s cinobrovo barvo. Ena od prvih dolžnosti rimskih cenzorjev je bila sklenitev dogovora (pogodbe) za barvanje Jupitra s cinobrom. S cinobrom so si barvali tudi svoje obraze in telesa v pripravi za triumfalne pohode. Tako je bil na primer Marcus Furius Camillus – rimski politik in vojskovodja, ki je leta 387 pred n. št. pregnal iz Rima Galce in ga nekateri zato štejejo za drugega ustanovitelja Rima – v svojem triumfalnem pohodu pobarvan s cinobrovo barvo.

Ker so ga uporabljali za tako izjemne namene, je imel cinober v republikanskem Rimu zelo visoko vrednost. Uvažali so ga iz španskega Almadena⁴, ki se je takrat imenoval Sisapo, današnje ime je dobil kasneje in pomeni delaven po arabsko. Uvažali so kose najbogatejše cinabaritne rude, ki so jo potem mleli v droben prah. Monopol nad prodajo je imela država. Uvoz je bil sorazmerno z uporabo majhen – 2000 lb – nekaj manj kot 1000 kg.

Tudi ameriški domorodci Maji in Inki so že poznali cinober, kar potrjujejo najdbe iz arheoloških izkopavanj naselja Copan iz obdobja kulture Majev kot tudi iz nekropole Paracas iz kulture Inkov⁵.

Inki so imeli za cinober poseben izraz »Limp(p)i«, kar po njihovo pomeni barvo. Inki so namreč cinober tudi pridobivali iz rudnika Huancavelica v Peruju 4000 m visoko v Andih. Po prihodu Špancev jim je prav ta rudnik prinesel nesrečo velikih razsežnosti. Z odkritjem srebrovega rudnika Potosi in z uvedbo amalgamskega postopka za pridobivanje srebra v drugi polovici 16. stoletja so Španci v obeh rudnikih – srebrom in živosrebrom, ki sta skupaj dajala Špancem največje dohodke – uvedli prisilno delo, imenovano »mita«. Indijanci so delali v nemogočih razmerah, podhranjeni, v vročih rudniških rovih brez ventilacije, nasičenih z živosrebrovimi hlapi, so umirali od akutnih zastrupitev z živim srebrom. Tako se je dežela sčasoma spraznila. Od 81.000 prebivalcev v letu 1570 jih je leta 1682 ostalo le še 10.633¹².

O cinobru seveda ne moremo govoriti, ne da bi se ustavili ob alkimistih. Te psevdoznanstvenike različnih časov in krajev, od starega Egipta, Kitajske, Indije, Grčije do Arabcev v 7. stoletju našega štetja in nato evropskih filozofov, naravoslovcev in zdravnikov od 13. pa vse do 19. stoletja, sta živo srebro in cinober silno vznemirjala in jim burila domišljijo zaradi skrivnostne pretvorbe rdečega kamna v bleščečo tekočo kovino pri segrevanju. Mnogi od njih so imeli cinober za kamen modrih, s pomočjo katerega bi lahko iz svinca in drugih nežlahtnih kovin pridobivali zlato. V ta namen so izvajali v silno skrivnost zavite postopke, ki so dali rezultat le, če je bil ugoden položaj zvezd in če je bil alkimist moralno neoporečen – čistega srca in duha². Živo srebro za njihove poskuse je moralo biti deviško, naravno, ne tisto, pridobljeno v postopkih žganja rude.

Kitajski alkimisti so verjeli, da je cinober, ki so ga imenovali Tan-Sha, zdravilo za nesmrtnost. V težnji, da bi postali nesmrtni, so jih zelo podpirali tudi cesarji, med njimi najbolj Wu-Ti iz časa od 140 do 88 let pred n. št.¹⁰.

Taoistični avtorji so trdili, da je zlato sin cinobra, da se iz njega naredi v zemlji pod vplivom močne sončne svetlobe v nekaj sto letih¹⁰. Pa poglejmo, kaj pravi o kamnu modrih sloviti nemški kemik Justus Liebig (1803–1873): »Najbolj drzna domišljija ne more roditi misli, ki bi delovala bolj mogočno in stalno na duha in sposobnost človeka, kot je bila misel o kamnu modrih. Brez te misli ne bi kemija dosegla svoje današnje popolnosti«².

Vsa poraba cinobra seveda tudi v starih časih ni bila povezana le z miti in z željo po nesmrtnosti. Večje količine so ga od 1. st. pred. n. št. naprej uporabljali že Rimljani za povsem posvetne namene, kot so zaščita kovin,

pečatenje pisem, pisanje inicial ali napisov na nagrobnikih itd. Cinober so našli na stenskih poslikavah v Pompejih in Herkulaneumu, kjer so imeli premožni Rimljani svoje vile. Za te poslikave so uporabljali najkvalitetnejše in najlepše barve⁷.

Razkošnost in kvaliteta zidnih poslikav je bila znak statusa rimskih veljakov. Kot veziva za pigmente so stari narodi uporabljali naravne snovi. Primitivni ljudje so pigmente mešali s stopljeno živalsko maščobo ali s prekuhanim kostnim mozgom. Razviti narodi pa so že uporabljali razne vrste smol in beljakovine, kot je kazein ali razredčen beljak ter že zelo zgodaj tudi zračno sušeče laneno olje¹⁴. Rimljani so podlago za nanos barve na stene zelo natančno obdelali in povrh barve večkrat nanесли s pomočjo toplote tudi voske, zato da so barvo zaščitili. V virih je posebej omenjeno, da so to delali pri cinobru zato, da bi pod vplivom svetlobe ne potemnel⁷.

Tudi v srednjem veku in naprej so cinober veliko uporabljali za razne namene, za barvanje lesenih, kovinskih in drugih površin. Močno je bil prisoten v umetnosti, kar je dokazano z mikrokemijsko analizo najpomembnejših del velikih mojstrov od 15. do 19. stoletja⁷.

Zares velike količine cinobra pa so začeli uporabljati Benečani v 16. stoletju za barvanje tkanin v visoko razviti tekstilni industriji pa tudi za barvanje ladij in v kozmetiki, npr. za barvanje las⁶. Ko se je v začetku 17. stoletja težišče tekstilne industrije preneslo na zahod, v Anglijo in na Nizozemsko, so na Nizozemskem razvili nove postopke za izdelavo cinobra¹². Idrija pa takrat, kot že rečeno, ni imela dovolj strokovnih moči, dvor pa tudi ne interesa za novosti pri izdelavi cinobra.

Naj zaključim. Prijetna je misel, da sta živo srebro in cinober, ti dve, nam tako domači in vsakdanji snovi, več tisočletij vznemirjali in bogatili duha velikih mislecev po vsem svetu. Njuna zagonetna narava je tudi v Idrijo privabila marsikaterega izmed njih in nas s tem povezovala s samim središčem svetovnih dogajanj na najrazličnejših področjih duha. Idrijski cinober pa ima še eno razsežnost – velik pomen pri razvoju slovenske kem-ijske tehnologije. Mislim, da je ni umetne snovi na Slovenskem, ki bi jo delali 300 let in s katero bi bili tristo let prisotni na svetovnem trgu ob vsej konkurenci močnejših, bogatejših in predvsem takih, ki so imeli lažji dostop do informacij. Ne glede na težave, ki so spremljale njegov in ki spremljajo vsak tehnološki razvoj, mu je to pač treba priznati.

VIRI

1. ARKO, MIHAEL: ZGODOVINA IDRJE, GORICA 1931.
2. ARTEMIS KOVAČ, TITA: KEMIJI SKOZI STOLETJA, LJUBLJANA 1984.
3. BUČIČ, VESNA: RAZSTAVA »ZAKLAD POTOPLJENE LADJE«, DECEMBER 1970, IDRIJSKI RAZGLEDI XV/1970, ŠT. 4.
4. DAVIES, OLIVER: ROMAN MINES IN EUROPE, OXFORD 1935.
5. GANN, T.: ANCIENT CITIES AND MODERN TRIBES, LONDON 1926.
6. GMELINS HANDBUCH DER ANORGANISCHEN CHEMIE, QUECKSILBER, SYST. NR. 34, VERLAG CHEMIE GMBH, WEINHEIM 1960.
7. HERBERTS, KURT: 10. 000 JAHRE MALEREI UND IHRE WERKSTOFFE-WUPPERTAL 1939.
8. HITZINGER, PETER: DAS QUECKSILBERBERGWERK IDRIA, LJUBLJANA 1860.
9. MOHORIČ, IVAN: RUDNIK ŽIVEGA SREBRA V IDRJI, IDRIJA 1960.
10. NEEDHAM, JOSEPH AND WANG, LING: SCIENCE AND CIVILISATION IN CHINA, CHAMBRIDGE 1959.
11. SARTON, G.: INTRODUCTION TO THE HISTORY OF SCIENCE, BALTIMORE 1931.
12. VALENTINITSCH, HELFRIED: DAS LANDESFÜRSTLICHE QUECKSILBERBERGWERK IDRIA 1575-1659, GRAZ 1981.
13. VERBIČ, MARIJA: FABRIKACIJA CINOBRA V IDRJI, IDRIJSKI RAZGLEDI, XVI/1971, ŠT. 1.
14. ZAVRŠNIK, TOMAŽ: TISKANJE S PIGMENTNIMI BARVILI, TEKSTILEC ŠT. 12/88.

Začetki kulturnega dogajanja v Črnem Vrhu

VERONIKA RUPNIK

Avtorica je v šolskem letu 1997/98 obiskovala 8. razred Osnovne šole Črni Vrh nad Idrijo. Pričujoči prispevek je del šolske raziskovalne naloge z naslovom Društvena dejavnost na Črnovrški planoti. Naloga je nastala pod mentorstvom učiteljice Karmen Simonič Mervic.

Veronika Rupnik je nadvse zavzeta, vsestransko dejavna in nadarjena učenka, kar je prispevalo tudi k odločitvi časopisa Dela, da ji kot prvi v Sloveniji podeli enoletno štipendijo za nadarjene. Veronika nadaljuje šolanje na idrijski gimnaziji. Objava njenega prispevka v Idrijskih razgledih je tudi priznanje uredništva njenemu delu.

Kratka zgodovina društev na Slovenskem

Društvo je organizirana skupnost ljudi s skupnimi cilji in deluje po določenih pravilih. Člani društva lahko v društvu zadovoljujejo in uresničujejo svoje potrebe in interese, v društvo pa se lahko včlani vsakdo in za vse veljajo enaki pogoji. Ljudje se v društva združujejo zaradi kulturnih, umetniških, strokovnih, znanstvenih, športnih in podobnih potreb ali interesov.

V preteklosti niso Slovenci nikoli imeli svoje lastne države, kjer bi lahko razvijali slovenski jezik. Večinski del slovenskega prebivalstva se za to ni preveč zanimal, predvsem kmetje, ki so skrbeli samo za svoje preživetje, zato so jih slovenski izobraženci, posebno duhovniki, spodbujali k učenju slovenščine in s tem povzročili pisanje knjig v slovenskem jeziku.

Prva društva, ki so bila najbolj podobna današnjim, so začela nastajati že v drugi polovici 18. stoletja. Najstarejša vladarjeva odločba, s katero potrjuje društvena pravila na Slovenskem, pa je iz leta 1820. Prvi pomembnejši dekret o ustanavljanju društev je nastal šele 1840. leta in velja za najstarejši tak predpis. Revolucija leta 1848 je med drugim prinesla spremembe tudi na društvenem področju. S politično svobodo je prišla tudi svoboda združevanja in s tem ustanavljanje društev – to je določala oktroirana ustava leta 1849. Nato je bilo z uvedbo absolutizma in izdajo posebnega cesarskega patenta leta 1852 določeno, da društva lahko nastanejo le, če v njihovo ustanovitev privoli notranji minister ali vladar.

Po obnovitvi političnega življenja v habsburški monarhiji leta 1861 je narodno in politično gibanje med Slovenci ponovno oživel. Po mestih, trgih in celo v nekaterih vaseh so izobraženci in meščani ustanavljali čitalnice, kjer so prirejali predavanja, deklamacije in glasbene večere, uprizarjali krajše in zabavne igre, nato pa se povseselili na veselicah s plesom. Kmalu so se poleg čitalnic razmahnila društva vseh vrst: politična, gospodarska, prosvetna, športna, znanstvena, izobraževalna, narodnoobrambna. Poleg svojega osnovnega so imela vsa društva tudi narodnostni namen – dvigovala in budila so slovensko narodno zavest.

Ustanovitev knjižnice v Črnem Vrhu

Začetki kulturno-prosvetnega dogajanja na Črnovrški planoti segajo v leto 1879, ko je bila ustanovljena knjižnica, ki je konec prejšnjega stoletja obsegala skoraj 1200 knjig. Knjižnica je bila po vsej verjetnosti nameščena v črnovrškem župnišču, ker šolski prostori glede na velikost za to niso bili primerni. Iz podatkov, ki so mi na voljo, ni mogoče ugotoviti, kdo so bili prvi knjižničarji, verjetno pa je bil eden izmed njih, sodeč po rokopisu v zapisniku knjig črnovrške knjižnice, kaplan Jože Kržišnik.

Več kot dve petini knjig je bilo darovanih. Nekateri darovalci so bili: Matej Cigale, Mohorjeva družba iz Celovca, posestnik Rudolf iz Lomov... Nikjer pa ni zapisano, koliko knjig in komu so te knjige izposojali.

Cerkvena društva

Kmalu po ustanovitvi knjižnice v Črnem Vrhu pa je bilo s prizadevanjem duhovnika in kaplanov ustanovljenih več bratovščin in združenj, ki so razgibale življenje župnije.

Cerkvena društva in bratovščine so se na Slovenskem ustanovljale od 13. stoletja dalje. Verniki so se združevali iz dveh razlogov in vodstvo Cerkve je takšno združevanje podpiralo in pospeševalo:

- da bi v skupnosti opravljali razne pobožne vaje in s tem utrjevali ter poglobljali versko življenje;
- da bi delovali na socialnem področju, to je za različne humanitarne namene.

Cerkvena oblast je morala potrditi društvene statute, nadzirala je njihovo delovanje, imenovala duhovne voditelje in v primeru sporov sprejemala odločitve. Če člani društva niso spoštovali pravil ali so živeli v nasprotju s cerkvenimi predpisi, so bili lahko iz bratovščine ali družbe izključeni.

Marsikdaj so se v bratovščino združili ljudje istega stanu, ki so si za zavetnika izbrali svetnika, znanega po svoji povezanosti z istim stanom (kmetje, kovači, vinarji...). V župnijah so ustanovljali bratovščine, ki so za svojega zavetnika imele zavetnika župnijske cerkve. Vrsta bratovščin je svoje ime dobila po obliki pobožnosti ali čaščenja (rožnovenske bratovščine, bratovščine Svetega rešnjega telesa...). Nekatere bratovščine pa so pozornost namenjale posameznim trenutkom človeškega življenja (bratovščina za srečno zadnjo uro, za pomoč misijonskemu delu).

Člani cerkvenih družb in bratovščin so se zbirali k rednim tedenskim ali mesečnim shodom, kjer so skupaj opravljali predpisane molitve, se izo-

braževali in versko poglobljali. V svojih molitvah so se spominjali rajnih. Da bi za rajne molili, so neredko že v življenju prepuščali svoje imetje ali vsaj v testamentu zapisali, da gre del zapuščine za cerkvene ustanove in druge pobožne namene.

S tem so si bratovščine pridobile določene nepremičnine (polja, gozdove, hiše) ali premičnine.

Del premoženja so bratovščine in družbe vedno namenjale skrbi za socialno bolj potrebne. Podpirale so ubožne ustanove, revnejše družine, dijake in študente, ob času epidemij so skrbele za obolele. Premoženje so namenjali tudi za različne pobožne namene (opremljanje cerkve, pomoč pri gradnji cerkvenih objektov, pomoč misijonarjem). O premoženju in njegovi uporabi so vodili točno evidenco; o sprotnih dohodkih in izdatkih so vodili blagajniške knjige.

Na Črnovrški planoti je delovalo devet cerkvenih društev, od teh je bila najuspešnejša Dekliška Marijina družba.

Najstarejše cerkveno društvo v Črnem Vrhu je bila Bratovščina vednega čaščenja presvetlega rešnjega telesa, ki je s svojim delovanjem začela okoli leta 1870. S 1. januarjem 1899. leta pa so čaščenje vpeljali po stanovih: fantje in možje so častili Sveto rešnje telo vsako drugo nedeljo v mesecu, vsako tretjo dekleta in vsako četrto žene. Poleg tega so uvedli celodnevno čaščenje na praznik farnega zavetnika sv. Jošta. Število članov društva se je vsako leto gibalo okoli 174.

Najuspešnejše cerkveno društvo Dekliška Marijina družba je bilo ustanovljeno 14. junija 1894, v svojem okviru pa je imelo predstave vse do leta 1947. 15. avgusta 1894. leta je bil slovesen sprejem 42 članic. Namen družbe je bil boriti se »za nedolžnost in čednost«. Zanimivo je, da je bilo kar nekaj nasprotovanj in ugovorov s strani prebivalcev, saj so se v društvo učlanjevale predvsem mlade članice, ki so se zaobljubile Bogu. Vendar je bilo še isto leto 8. decembra na praznik brezmadežnega spočetja Marije Device v Marijino družbo sprejetih še 23 deklet. Do 15. avgusta 1944, ko je bil še zadnji sprejem, je v zapisniku zapisanih 437 članic. To je število vseh članic, ki so kdajkoli sodelovale v Marijini družbi. Imele so redna mesečna srečanja.

21. avgusta 1904 je Marijina družba slovesno praznovala desetletnico obstoja. Na slovesnost so se članice pripravljale z duhovnimi vajami. Ob 10. uri je bila slovesna peta sv. maša, popoldne pete litanije in pridige, nato pa procesija na čast brezmadežnemu spočetju Marije Device. Pri procesiji so 4 dekleta nosila kip Matere Božje, prišle pa so tudi Marijine družbe iz Idrije, z Vojskega, Cola, iz Podkrajja in Budanj.

9. junija je bila v Črnem Vrhu ustanovljena Družba Svete družine. Ta družba je imela 940 članov in je predvsem poživiljala družinsko molitev kot tudi posnemanje Sv. družine v skupnem življenju.

Apostolstvo molitve je bila družba, ki je nastala 18. junija 1900 in jo je ustanovil župnik Ivan Abram. Ker se ta ni obnesla, je bila 24. maja 1906 ustanovljena malo manj zahtevna bratovščina Apostolstvo molitve združeno s srcem Jezusovim. Vanj so se vpisala tudi dekleta Marijine družbe, člani Tretjega reda in še mnogo drugih. Na ta način je duhovnik poživiljal duhovno življenje župnije, saj so člani prihajali k sv. spovedi in prejeli sv. obhajilo. Takrat je vladala še janzenistična miselnost (enkrat ali dvakrat na leto spoved in obhajilo). Bratovščina pa je imela namen poživiljati prejem sv. Obhajila, lepše življenje v družini, na vasi, v medsebojnih odnosih...

Bratovščina Svetega rožnega venca je bila ustanovljena leta 1902. Namenjena je bila vsem ljudem. Že takrat se je vanjo včlanilo 754 ljudi, leta 1914 pa je dosegla 1140 članov. Zadnji vpis je leta 1944 z zaporedno številko 1273. Člani so se obvezali, da bodo tedensko molili vse tri dele rožnega venca in premišljevali skrivnost odrešenja. Mesečno so imeli shode in skupne molitve.

Tretji red sv. Frančiška je bil ustanovljen 4. maja 1905, čeprav je bilo že prej okrog 20 članov. Leta 1906 je imel red 44 članov, do leta 1937 pa je bilo vpisanih 127 članov. Tretjerazredniki so se zbirali na mesečnih shodih in živeli po pravilih, ki jih je ta red predvideval: molitev, post, miloščina, pomoč bližnjim, varovanje narave. . .

Apostolstvo sv. Cirila in Metoda je bilo ustanovljeno leta 1909 in imelo ob ustanovitvi 134 članov.

Kongregacija Brezmadežne in sv. Cirila in Metoda za fante je bila ustanovljena leta 1929. Vanjo je bilo sprejetih 16 fantov.

Zanimivo je omeniti Družbo treznosti in svete vojske. Združevala je 109 članov in se je borila proti alkoholizmu, s katerim so imeli že tedaj probleme. Ne smemo pozabiti sklada, ki so ga ustanovili iz zapuščin dobrotnikov in je skrbel za revne v župniji. Imenoval se je Ubožni sklad, ki je deloval od leta 1903 do 1923, ko je prenehal, ker je bil italijanski pritisk prevelik in je sklad šel v stečaj.

Katoliško slovensko izobraževalno društvo

12. julija 1903. leta je bilo ustanovljeno Katoliško slovensko izobraževalno društvo. O tem pričajo dobro ohranjena kronika, originalni pečat in celo tiskana društvena vabila. Pri teh vabilih je zanimivo, da so naslovlje-

na »P. t.« (Prejme tovariš). Na ustanovnem občnem zboru je govoril gospod katehet Frančišek Oswald iz Idrije. V društvo se je takoj včlanilo 44 rednih članov – mož in mladeničev. Za ustanovitev društva so največ naredili: tukajšnji duhovnik Ivan Abram, tedanji kaplan g. Tomelj in domači bogoslovec Ivan Mikuž, ki je kasneje vodil društveni tamburaški zbor. Društvo je imelo svojo sobo v posojilnični hiši Črni Vrh št. 34¹, in sicer brezplačno.

Društvo je imelo zelo pestro dejavnost, saj je že 19. februarja 1905. leta pripravilo v Črnem Vrhu svojo prvo veselico, ki je, kot pravi kronika, »v moralnem kakor tudi v gmotnem oziru dobro uspela«. Ob tej priliki je prvič nastopil društveni tamburaški zbor, ki je bil ustanovljen že leto prej. Prepevali so in zaigrali igro »Doktor Vsezna in njegov sluga Štipko Tiček«. Na prireditvi so imeli tudi goste s Cola.

In podobno je bilo vse do prve svetovne vojne. Vsako leto so priredili vsaj eno veselico, na kateri so bili predstavljeni tamburaši, dramski odsek z odlično pripravljenimi igrami in še drugi društveni odseki. Ljudje so se takih veselic radi udeleževali, ker so se ob plesu, glasbi in igrah lahko sprostiti in pozabili na vsakdanje skrbi. Društvo je prirejalo tudi Miklavževe večere.

Leta 1911 na praznik Sv. treh kraljev je društvo priredilo tudi Božičnico. Dogajalo se je vse mogoče: petje, deklamacija, igranje na tamburice in igra Kazen ne izostane.

Katoliško izobraževalno društvo pa je skrbelo tudi za resne prireditve in za večjo izobraženost krajanov. Vsako leto je priredilo več predavanj z različnimi temami. Predavatelji so bili domačini ali pa gostje.

V letu 1906 je Slovenska dijaška zveza priredila veliko javno predavanje o izobrazbi. Na velikih predavanjih so govorili tudi o gospodarskih vprašanjih. Eno takih je bilo 1908. leta, ko so v Črnem Vrhu strokovnjaki iz Ljubljane govorili o mlekarstvu in živinoreji.

Dekanijski odbor izobraževalnih društev iz Idrije je črnovrškemu društvu 31. decembra 1909. leta poslal nekaj določb o predavanjih in o njihovi ureditvi po posameznih društvih.

V pismu je bilo priloženih pet določb. V prvi določbi je bilo zapisano, naj v času od 1. oktobra do 30. aprila vsakega leta priredi vsako društvo najmanj eno predavanje na mesec. Druga določba zahteva:

»Da nimajo sosednja društva isti dan predavanj, se določi: Prvo nedeljo v mesecu v Idriji, drugo nedeljo v Črnem Vrhu in Žireh, tretjo nedeljo v Spodnji Idriji in v Hotedršici, četrta nedelja se uporabi v ta namen le tedaj,

... Zelo važna za naša izobraževalna društva pa so tudi predavanja in bi bilo želeli, da bi tudi v tem oziru napredovali. Zato je predsedstvo dekanijskega odbora sklenilo tudi za ureditev predavanja predložiti nekaj določb...

ako bi katero društvo iz teh nih vzrokov ne moglo na določeno nedeljo prirediti svojega rednega predavanja. Ako pa je v mesecu kak sopraznik, katerega ljudstvo izredno praznuje, naj bi se predavanje vršilo isti dan, vendar se mora to naznaniti gotovo prvi dan istega meseca dekanijskemu odboru.«

Zadnje tri določbe pa narekujejo:

»3. odločba: Za vsako predavanje naj se pridobi, če je le mogoče, en tuj govornik, in sicer ga preskrbi dekanijski odbor sam; nastopi pa lahko vselej tudi en domač predavatelj, najbolje izmed preprostega stanu, v prvi vrsti naj se k temu navajajo naši mladeniči.«

»4. odločba: Vsako društvo naj poroča, kdaj želi imeti predavanje na kak sopraznik, če želi predavatelja – in o katerem predmetu.«

»5. odločba: Vsako društvo naj vpošlje imena vseh sposobnih govornikov, ki bi bili pripravljene predavati tudi v kakem drugem izobraževalnem društvu naše dekanije« (Katoliško izobraževalno društvo, nevezano gradivo, Župnijski urad Črni Vrh).

V istem pismu pa so bile tudi določbe za medsebojno izposojanje gledališke opreme. Društvo, ki si je hotelo nek predmet izposoditi, je moralo vsaj teden dni prej pismeno obvestiti o tem društvo, od katerega si je hotelo predmet izposoditi. K obvestilu je sodil podatek, ali bo kdo po predmet prišel osebno ali naj se ga pošlje po pošti. Seveda je vse pošiljateljve stroške plačalo društvo, ki si je predmet izposodilo. Predmeti so morali biti vrnjeni najkasneje tretji dan po uporabi, razen če jih je društvo zaradi teh nih vzrokov potrebovalo, seveda pa je bilo treba tudi o tem obvestiti društvo, ki si je predmet lastilo. Za uporabo izposojenih predmetov je bilo treba plačati odškodnino, ki je znašala po dogovoru med posameznimi društvi. Če pa so bili vrnjeni predmeti poškodovani, se je poleg odškodnine odštelo še toliko denarja, kolikor je znašala povzročena škoda.

Telovadni odsek »Orel«

Leta 1909 je katoliško izobraževalno društvo v Črnem Vrhu dobilo še en odsek: telovadni odsek »OREL«. V društveni kroniki opisuje kronist ta dogodek z besedami: »Dne 14. svečana se je ustanovil v društvu telovadni odsek Orel. Na ustanovnem zborovanju je govoril g. Franc Terseglav iz Ljubljane. Odseku je pristopilo takoj 20 rednih članov.«

O telovadnem odseku Orel je ohranjena obširna dokumentacija, celo telovadni zapisnik orlovskega naraščaja iz leta 1913, ki priča, da je bilo včlanjenih 46 telovadcev.

Tudi Orli so svoje delo vzeli zelo resno in že 20. maja 1909. leta priredili prvo veselico.

Predsedstvo dekanijskega odbora je na svoji seji 21. aprila 1910. leta sklenilo, da bodo posameznim društvom naročili »naj ob primernih prilikah priporočajo staršem, da pošiljajo svoje sinove k telovadbi telovadnih odsekov; okrožju »Orel« pa se priporoča, da naroči svojim telovadnim odsekom, naj ti vabijo šolsko mladino k telovadbi.«

Orli so se morali vzdržati kajenja in še posebej paziti na treznost na raznih prireditvah. Še posebej so se morali odreči žganju. Če se je član Orlov spozabil, je bil navadno izključen iz telovadnega odseka. Upoštevati pa so morali še nekaj drugih pravil, npr. naj se Orli pri nošnji bander in neba pri procesijah nikar ne silijo v ospredje, če je na razpolago dovolj drugih fantov in mož; naj hodijo na izlete v naravo, berejo revijo »Mladost«, ki je dajala navodila za pravilno športno življenje. . .

BRATSKI ODSEK!

*SLOVENSKA SOKOLSKA ZVEZA PRIREDI
V NEDELJO DNE 14. SEPTEMBRA T. L.
PO CELI SLOVENSKI SVOJ CVETLIČNI
DAN, TO SE PRAVI, DA BODO SOKOLI
PRODAJALI OD HIŠE DO HIŠE CVETKE
ZA SOKOLSKO BLAGAJNO.*

*NAŠA DOLŽNOST JE, DA SKRBJMO ZA
TO, DA SE VSI NAŠI SOMIŠLIENIKI
ODLOČNO VZDRŽE VSAKORŠNEGA
KUPOVANJA SOKOLSKEGA CVETJA.
KAJTI KDOR BI SE UDELEŽEVAL
CVETLIČNEGA DNEVA DIREKTNO ALI
INDIREKTNO, ZAGREŠI IZDAJALSTVO
NAD INTERESI ORGANIZACIJ
SLOVENSKE LJUDSKE STRANKE IN RUŠI
DISCIPLINO!*

*TREBA JE TOREJ, DA ORLI
KONTROLIRAJO POVSOD AKCIJO
NASPROTNIKOV IN SKRBNO PAZIJU, DA
SE NIKOMUR NE DELA SILA IN DA
NIHČE NAŠIH LJUDI NE RUŠI
DISCIPLINE!*

*KONFLIKTOV Z NASPROTNIKI SE JE
OGIBATI, SKRJETI PA JE ZA STROGO
DISCIPLINO PROTI SOKOLSKEMU
BERAČENJU MED NAŠIMI
SOMIŠLIENIKI.*

Orli so imeli precej stroga navodila glede odnosov z liberalnimi Sokoli². O tem priča okrožnica z dne 10. decembra 1913. leta z oznako ZAUPNO. Na njej je zapisano, kako naj se Orli ob tem dnevu obnašajo:

Pismo je poslala Zveza Orlov iz Ljubljane. Njen predsednik je bil dr. Lovor Pogačnik, tajnik pa Janko Hočevnar.

V dokumentaciji pa je shranjeno še eno pismo Orlom, ki je bilo poslano iz Idrijskega okrožja »Orel«. V Ljubljani je potekal v dneh od 27. do 31. decembra 1913 telovadni tečaj, ki je obsegal celotni program odseka »Orel« za naslednje leto. Zato je Idrijsko okrožje »Orlov« zahtevalo, naj odsek pošlje na ta tečaj vsaj enega telovadca, da se v telovadbi dobro izuri.

Bratski pozdrav Orlov je bil: NA ZDAR!

Pravila delovanja odseka »Orel«

Dekanijski odbor izobraževalnih društev je na seji 19. novembra 1909 sprejel poslovnik, ki je bil deloma obvezen tudi za posamezna društva. Da je dekanijski odbor lahko deloval po željah Slovenske krščansko – socialne zveze, so morala vsa v področje tega odbora spadajoča društva natančno izvrševati zahteve poslovnika.

V poslovniku je bilo zapisano, da mora biti dekanijski odbor izobraževalnih društev sestavljen iz:

- vseh predsednikov in tajnikov posameznih društev
- nekaj članov iz posameznega društva – odvisno od števila članov društva.

Ta odbor pa potem izvoli iz svoje srede predsedstvo, ki ima mandat eno leto in ima redno vsak mesec sejo. Celoten odbor pa ima sejo vsako četrletje.

Vsako društvo mora svojo prireditve vsaj 14 dni prej napovedati predsedstvu dekanijskega odbora in ta konec meseca sporoči vse prireditve Slovenski krščansko-socialni zvezi.

Na koncu pa so našteje še naloge dekanijskega odbora:

- nadzira obstoječa društva, da delujejo v smislu pravil; zato se vrši vsako leto revizija posameznih društev
- snuje nova izobraževalna društva, kjer je upati, da bodo prospevala;
- osnuje knjižnice, kjer ni mogoče ustanoviti društev
- prireja društvom poučne tečaje in skrbi za predavatelje
- priredi vsako leto enkrat dekanijski shod vseh društev
- zbira zapisnike občnih zborov posameznih društev, iz katerih potem napravi poročilo za Slovensko krščansko – socialno zvezo.

Novi odseki

Dekanijski odbor je že takoj naslednje leto, 17. julija 1910, »slavnemu društvu« v Črni Vrh poslal nekaj predlogov o ustanovitvi nekaterih odsekov:

1. Abstinenčni odsek, v katerem naj bi delovali popolni abstinenti in taki ljudje, »ki se zavežejo z moško besedo, da ne bodo pokusili nobenega žganja, drugih alkoholnih pijač se bodo pa tudi vsaj en dan v tednu popolnoma zdržali.«
2. Ženski odsek, saj se z njim društveno življenje zelo poživijo. V teh odsekih naj bi se predvsem skrbelo za izobrazbo mladih deklet, saj je »od dobrih mater odvisen dober rod«. V ta namen naj bi odsek prirejal predavanja o dobrem gospodinjstvu, o varčnosti, o vzgoji otrok, vpeljali naj bi pouk o ročnih delih, o kuhanju, pranju, skrbel pa naj bi tudi za razvedrilo s petjem in prirejanjem veselice.
3. Dramatični odsek, ki naj bi skrbel za prirejanje gledaliških iger. V tem odseku naj bi predvsem vadili deklamiranje, predavanje in igranje.

Črnovrško društvo je imelo dramatični odsek že od svoje ustanovitve naprej, nekakšen abstinenčni odsek pa je bilo cerkveno Društvo treznosti ali Svete vojske.

O ženskem odseku pa je nekaj zapisano v revizijskem zapisniku, ki je bil napisan 21. aprila 1910. Na vprašanje: Ali ima društvo odseke? dobimo

odgovor:» Da, telovadni odsek, prav sedaj se snuje ženski odsek, tudi ima tamburaše, moški in mešani pevski zbor.«

Iz revizije je tudi razvidno, da je imelo društvo v tem letu 117 članov, in sicer 112 moških in 5 žensk. Člani so plačevali članarino, ki je znašala 2 K. na leto. Odbor je vodil imenik članov, vložni zapisnik, sejni zapisnik, blagajno knjigo, imenik knjig, inventurno knjigo in kroniko. Skrbel je za izobrazbo članov s knjigami, časopisi in predavanji. Zapisano pa je tudi, da prostori društva v posojilnični hiši Črni Vrh št. 8 niso odgovarjali tedanjim razmeram.

21. avgusta 1910. leta je bil v Črnem Vrhu odkrit spomenik tukajšnjemu rojaku dr. Frančišku Lampetu. Na ta dan se je Dekanijski odbor izobraževalnih društev odločil za dekanjski shod vseh izobraževalnih društev te dekanije. Povabljeni so bili vsi člani posameznih društev, še posebej telovadni odsek,

Frančišek Lampe se je rodil 23. 2. 1859 v Zadlogu, umrl pa 24. 2. 1900. Študiral je bogoslovje, dosegel je doktorat iz filozofije. Postal je vodja vzgojnega zavoda (sirotišča) Marijanišče v Ljubljani. Dosegel je veliko uspehov: bil je profesor dogmatike, poučeval verouk na trgovski šoli, bil prvi predsednik čebelarskega društva, leta 1900 pa je bil imenovan za ljubljanskega stolnega kanonika. Bil pa je tudi urednik lista *Dom in svet*.

Pri odkritju spomenika je govoril g. prof. dr. M. Opeka, v cerkvi pa g. dr. J. Gruden. Na dekanjskem shodu pa sta bila govornika g. dr. Lovro Pogačnik in dr. E. Lampe. Društvo je imelo težave z govorniki, saj sta kar dva odpovedala svoj govor: g. dr. Heršič in g. dr. Vladislav Pegan.

Prva svetovna vojna

Zadnja društvena predstava pred prvo svetovno vojno je bila na binkoštni ponedeljek 1914. leta. Na predstavi je bila predstavljena Finžgarjeva ljudska igra *Divji lovec*.

V nedeljo, 26. junija 1914, je bila izvedena prva mobilizacija in mnogo članov društva je moralo pod orožje. V društveni kroniki piše:

»Vsled poklica mladeničev telovadnega društva »Orel« in članov katoliško izobraževalnega društva in ker so zaprli vse društvene prostore v cerkveni hiši št. 51 in dvorano v Gasilnem domu, je skoraj popolnoma pomrlo delovanje v teh društvih. V tem času se torej ni moglo drugega storiti, kakor da so se kolikor mogoče razširjali dobri časopisi, vsem dekletom Marijine družbe delile knjige v župnišču, kamor jih je župnik dal prenesti.«

Ljudje so sumili, da se pripravlja svetovna vojna, zato je bilo 27. septembra 1914 v Črnem Vrhu predavanje o svetovni vojni; predaval je kaplan Alfonz Zavrl.

Še hujše je za društvo prineslo leto 1915. V Črni Vrh je prvič prišlo vojaštvo in zasedlo društvene prostore, zato je moralo društvo dokončno prenehati z delovanjem, poleg tega pa je veliko članov društva med vojno padlo.

Po 1. svetovni vojni

Končala se je prva svetovna vojna in Črni Vrh je zaradi londonskega sporazuma antante z Italijo po rešitvi jadranskega vprašanja pripadel Italiji. Italijani so v Črni Vrh prišli leta 1918 in zasedli tudi društvene prostore in tako uničili društveno kroniko. Kronika je bila potem ponovno napisana na podlagi nekaterih ohranjenih listin.

Takoj po vojni so bile razmere še vedno pretežke za ponovno ustanovitev društva. Vladala je velika revščina, brezposelnost, poleg tega pa smo se morali ločiti od preostalih Slovencev in živeti pod novo državo – Italijo.

Ko so se potem z začetkom leta 1920 razmere vsaj nekoliko ublažile in ko so se pričela posamezna društva na tem območju polagoma zbužati, so se začela tudi prizadevanja za obnovitev črnovrškega društva.

Zato je bil 5. marca 1920. leta po več letih zopet sklican občni zbor Katoliško izobraževalnega društva, na katerem je bil izvoljen nov odbor, ki je postavil temelj novemu društvenemu življenju po končani vojni. Zborovanje je otvoril kaplan Alojzij Lesar in razložil nova pravila. Ker je društvo med vojno spalo, je bilo treba pričeti vse znova in tako so izvolili nov odbor. Po dolgem posvetovanju je bil izvoljen naslednji odbor:

Pozneje je bil v odbor pritegnjen še Franc Vončina, Črni Vrh 33.

Odbor se je, zavedajoč se svoje težavne naloge, takoj resno lotil dela, da bi delovanje društva čimprej dvignil na prejšnjo višino. Zavedal se je, da bo imel zelo težko delo, če bo hotel v društvo znova pridobiti ljudi, saj je po vojni vladala velika zmeda. Članom društva je primanjkovalo časopisov, saj je na ozemlju, ki ga je zasedla Italija, izhajalo samo nekaj slovenskih listov, listi iz Jugoslavije pa so bili strogo prepovedani.

Kljub vsem težavam in nasprotovanju z raznih strani je društvo vendar napredovalo in se krepilo ter ob koncu leta štelo že 52 rednih članov.

Za svoje delovanje pa je potrebovalo tudi pravila. V dokumentaciji so ohranjena dvojezična pravila za obstoj društva. V njih piše, da ima društvo

predsednik
Filip Šinkovec, Bela
podpredsednik
Franc¹ Tratnik, nadučitelj, Črni Vrh
tajnik
Alojzij Lesar, kaplan
tajnikov namestnik
Anton Plešnar, Zadlog
blagajnik
Ivan Rupnik, Črni Vrh
blagajnikov namestnik
Viktor Rudolf
knjižničar
Ivan Abram, duhovnik

V področje občnega odbora spada:

1. volitev odbora in dveh pregledovalcev računov
2. sklepanje o poročilu odbora in zastopnikov odsekov ter zborov
3. sklepanje o razpustu društva

namen pospeševati in širiti vsestransko krščansko življenje med Slovenci. Člani društva so: ustanovni, redni, podporni in častni. Redni član je lahko vsak katoličan, ki je dopolnil 15. leto in ga v društvo sprejme odbor. Člani odbora so lahko obojega spola. V društvo so člani sprejeti, če se s tem strinjata dve tretjini članov društva. Dolžni so redno plačevati članarino, se udeleževati izobraževalnih prireditev, držati hišnega reda, gojiti medsebojno edinost in braniti društveni ugled ter po zmožnosti podpirati društvene namene.

Člani se morajo združevati v razne moške in ženske odseke, ki si za svoje delo izvolijo svoj odbor. Društvo mora imeti vsaj en pevski zbor. Načelniki odsekov in zborovodje so člani društvenega odbora. Če nastane med člani in odborom spor, izvoli občni zbor pet članov, ki razsodi o problemu.

Društvo preneha z delovanjem, če tako sklene občni zbor v navzočnosti treh četrtin rednih in ustanovnih članov z dvotretjinsko večino ali pa na ukaz oblasti. Po razpustu društva pripade njegovo premoženje društvu, ki v roku treh let nastane z istim namenom kot prejšnje. Če se tako društvo v tem roku ne ustanovi, se premoženje izroči župnijskemu uradu, ki ga razdeli med reveže te župnije, v prvi vrsti med najrevnejše člane razpadlega društva. Da se vse to uresniči, poskrbi zadnji predsednik društva.

Še preden se je društvo obnovilo, sta kaplan Alojzij Lesar in nadučitelj Fran Tratnik zbrala 30 fantov in deklet ter jih učila peti. Nekaj časa je šlo vse zelo dobro in so ljudje mislili, da bo Črni Vrh končno dobil močan pevski zbor.

Ko je hotelo katoliško izobraževalno društvo po dolgih letih znova prirediti veselico, kjer bi bil predstavljen nov pevski zbor, in se je dramski odsek že naučil novo igro, so se pevci začeli upirati, ker je prišlo do političnega konflikta med liberalci in klerikalci. Izjavili so, da ne bodo nastopali pod imenom katoliško izobraževalnega društva. »Niso bili vsi fantje slabi; nikakor ne. Par pokvarjenih elementov je potegnilo še ostale dobre fante za seboj in nevarnost je bila, da se razdere pevski zbor in nevarnost je bila, da tudi nameravane veselice ne bo. Pevke so ostale društvu zveste, a pevci nasprotni. Izjavili so, da ako se priredi veselica v okrilju in v korist »Gasilnega društva«, sodelujejo, drugače pa ne.«

To vprašanje je reševal odbor društva in sklenil, da celotno društvo pri veselici ne bo sodelovalo, sodelovali pa so lahko posamezni člani, saj je tudi gasilsko društvo katoliško izobraževalnemu društvu pomagalo z odstopom svoje dvorane za razne društvene prireditve. Glede zbora pa so se odločili, da bodo v nadaljevanju poučevali samo tiste, ki se kot redni člani včlanijo v društvo.

V nedeljo, 11. julija 1920, je društvo po več letih prisiljenega odmora znova priredilo veselico. Na sporedu je bilo petje in dve igri: Finžgarjeva

Veriga in šaloigra Zamujeni vlak. Na veselici so bili tudi gostje iz Idrije, Spodnje Idrije in s Cola.

To leto so priredili še dve veselici, ki sta zelo uspeli in bili dobro obiskani. Tudi tu se je pelo, igralo igre in priredili so šaljivo dražbo. Po veselicah pa je bila pri gospodu Rudolfu v Lomeh prosta zabava. Ta gospod je društvu velikokrat odstopil prostore za njihove zabave in društvene večere.

Ker je bila društvena knjižnica zaradi vojne vsa v neredu, jo je leta 1920 v poletnem času uredil g. učitelj Ivan Petrovčič. Knjižnica je bila spet pripravljena za delovanje.

Za božične praznike leta 1921 je društvo nameravalo prirediti veselico s Finžgarjevo igro »Naša kri«. Vloge so bile že razdeljene in dramski odsek je že pričel z učenjem. Civilni komisariat v Idriji pa uprizoritve ni dovolil in tako je bil ves trud zaman.

1922. leta so na letnem občnem zboru izvolili nov odbor, v katerega so bile prvič izvoljene tudi ženske. Vendar pa se nov odbor ni preveč razlikoval od prejšnjega.

Razen odbora so bili izvoljeni za posamezne vasi zaupniki, ki so potem tvorili širši odbor.

Kronist v kroniki piše tudi o dejavnosti Lomčanov: »Ves drug zgled nam nudijo Lomci, ki so pa v požrtvovalnosti skoro neprekosljivi. Zberejo se – kakih 40 – na sestanek, se domenijo za igro, v slogi porazdele vloge, se jih nauče, sestavijo oder in ozaljšajo kozolec in povabijo občinstvo, ki se rado odzove in gre tja z veseljem kakor na svatbo.«

Tako je bilo tudi 11. junija, ko so imeli v Lomeh predstavo in igrali igro »Tihotapec«. Igrali so zelo lepo, da je občinstvo kar strmelo in si najbrž mislilo: »V Lomeh pa kaj takega!«

Na binkoštni ponedeljek, 5. junija 1922. leta, je bila pri društvu ustanovljena Dekliška zveza. Na ustanovnem shodu je o pomenu dekliške izobrazbe govorila učiteljica Ida Petrič iz Zadloga. V zvezo se je takoj včlanilo 40 članic. Dekliška zveza je predvsem skrbela za predavanja in pripravljala razna srečanja. Poleg tega so članice zveze odhajale na razne tečaje in imele veliko sestankov.

Leta 1923, natančneje 25. in 26. marca na cvetno nedeljo in veliki ponedeljek, sta tukajšnja podružnica Kmetško-delavske zveze in katoliško izobraževalno društvo v dvorani gasilskega doma priredila dvodnevni gospodarski tečaj. Predavali so: poslanec Šček, dr. Bitežnik, ing. Rustja in prof. Terčelj. Istega leta v avgustu pa je bil v Črnem Vrhu dijaški in akademski tečaj. Udeležilo se ga je okrog 50 srednješolcev in akademikov.

tajnikov namestnik
Franc Vončina, Črni Vrh
knjižničarjev namestnik
Francišek Pivk, Lome
odbornik
Karol Rudolf
odbornica
Ida Petrič, učiteljica, Zadlog
odbornica
Albina Vidmar, Črni Vrh

Pritiski italijanske oblasti na delo slovenskih društev

S 1924. letom pa je na društvo začela pritiskati italijanska oblast. V kroniki o tem piše tako: »Pritisk na društvo je bil silen, deloma barbarski. Ko so se društvene prireditve kratkoma prepovedovale, društva razpuščala. Zato v celem letu ni bilo nobene javne prireditve, razen skupen izlet na Javornik.«

22. marca istega leta je društvo poslalo pismo Prosvetni zvezi v Gorici, v katerem se je pritoževalo nad tedanjimi razmerami. Za nobeno igro, ki so jo hoteli v preteklem letu prirediti, niso dobili dovoljenja od podprefektore. Zaradi navedenih razlogov že eno leto niso pripravili javne prireditve, kar je bilo za društvo zelo hud udarec, saj razen članarine ni imelo nobenih drugih dohodkov. V zaključku je društvo zapisalo:

»Preživljamo sicer težke čase za našo organizacijo, vendar se dobro držimo in upamo, da bomo prej ali slej doživeli dneve, da se bomo mogli svobodnejše gibati in popraviti, kar smo zamudili. V tem upanju je naša moč!«

V letu 1924 je umrl ustanovitelj katoliško izobraževalnega društva duhovnik Ivan Abram, ki je društvo oskrbel s precej knjigami. Z njim je društvo izgubilo največjega dobrotnika, kar jih je dotlej imelo.

Novo leto 1925 je zaradi odločnega posredovanja narodnih poslancev prineslo nekaj več svobode v izobraževalna društva. Tudi črnovrško društvo je oživel in nadvse vesel dogodek je bil ustanovitev fantovskega odseka v maju. Društvo je imelo 30 članov. Predsedoval mu je gospod Karel Rudolf iz Lomov.

Leta 1926 pa so se pritiski nadaljevali. Verjetno je bila zadnja predstava katoliškega izobraževalnega društva leta 1926, o čemer je ohranjeno dovoljenje, ki ga je izdala občina Črni Vrh nad Idrijo, in sicer za igro Navadni človek in prav tako za igro Hiša na deželi.

V zadnjem letu delovanja se je društvo na veliki ponedeljek posvetilo presvetemu srcu Jezusovemu. Najprej so imeli mašo, kjer je imel govor prof. Terčelj, nato pa so se zbrali v društveni sobi in poslušali še nekaj govorov. Cela slovestnost je bila zelo domača in se je vsem udeležencem vtisnila globoko v srce, kot pravi kronika.

Konec delovanja društva

Leta 1927 je bilo z odlokom z dne 22. avgusta društvo razpuščeno. V odloku je zapisano, da je delovanje društva v nasprotju z nacionalnim inte-

resom države. Ohranjen je originalni dokument, v katerem se društvo pritožuje na notranje ministrstvo v Rim. Dokument je podpisalo 41 članov, ki so se istega dne tudi fotografirali. Originalna fotografija je ohranjena.

V Spominski knjigi župnije Črni Vrh o tem dogodku piše:

»Društvo je zadelo ista usoda kot mnoga druga društva – bilo je razpuščeno 22. avgusta 1927. S tem je bil prizadeti hud udarec versko prosvetnemu delu med našim ljudstvom. Presv. Srcu zaupamo, da svojih vernih ne bo zapustilo.«

Tedanji tajnik društva Filip Šinkovec je zaradi nestrinjanja z oblastni emigriral v Jugoslavijo, kjer je bil znova tajnik Prosvetnega društva pri Sv. Petru pod Svetlimi gorami. Nadučitelja Tratnika so nasilno upokojili, društveno knjižnico, ki je štela okrog 2400 knjig, pa so člani deloma rešili, deloma pa so jo Italijani uničili. V poročilu knjižničarja piše, da črnovrški krajanji veliko in radi berejo in da nekaterim že primanjkuje knjig. Problem bralcev pa je bil, da so uničevali knjige. Knjižničar se zgraža: »Predno končam to poročilo, pozivljam v imenu društva vse društvenike, kateri se poslužujejo knjižnice, naj vendar bolj pazijo na knjige. Naj pomislijo, da so knjige drage, da stanejo mnogo denarja in da je dolžnost članov, da pazijo na društveno premoženje. (...) Zgodí se, da pride nova knjiga, katera je bila parkrat izposojena, vsa raztrgana nazaj. V prihodnji zimski sezoni se namerava v tem oziru drugače ukreniti, in sicer tako, da bode član, kateri bode knjigo poškodoval, tudi plačal. Potem bodo člani že pazili.«

Polovico knjig je društvu daroval duhovnik Ivan Abram (+1924), ki je bil tudi nasploh zelo aktiven član: »Koliko je napravil v društvu podrobnega dela, to se ne da dopovedati, to razume, kdor skusi sam.« Društvo je imelo naročenih 16 časopisov in revij. Mladinski list Naš čolnič je na primer preko njega prejemale 95 naročnikov, Goriško Stražo pa 80. Leto kasneje pa sta bila ukinjena dva slovenska politična lista: Edinost in Goriška Straža. Začelo se je preganjanje slovenskega tiska. »Ljudstvo, željno slovenske besede, je to krivico bridko občutilo.«

V Črnem Vrhu je delovala tudi liberalna knjižnica, ki pa zaradi pretežno katoliškega prebivalstva ni beležila posebnih uspehov. Liberalci pa so imeli precej vpliva pri gasilcih, kar je lepo in izčrpno opisal kronist v letu 1920. »Kasneje so se nasprotja skoraj izgledila, to pa preprosto zaradi čedalje hujšega pritiska s strani italijanskih oblasti, ki je narekoval, da bodo le združeni kaj dosegli.«

Popoln propad pa je zaznati v letu 1934, ko so bili aretirani še preostali aktivni člani: duhovnik Filip Kavčič, Fran Tratnik, Simon Kavčič, Franc Pivk, Karel Rudolf, ki je bil tudi predsednik fantovskega odseka pri

društvu, in še mnogi drugi. Vendar pa kulturna dejavnost v Črnem Vrhu ni povsem zamrla, saj je Marijina družba v svojem okviru še imela predstave vse do leta 1947.

Zaključek

Katoliško izobraževalno društvo je imelo v Črnem Vrhu izreden kulturni, prosvetni, športni in družabni pomen. Na začetku je združevalo samo moške, ženske pa takrat še niso smele v društvo zaradi političnih nasprotij, saj naj bi ženske skrbele le za gospodinjstvo in vzdrževanje hiše. Po letu 1922 pa so se lahko v društvo včlanile tudi ženske in bile izvoljene v nov odbor črnovrškega društva.

Društvo je leta 1927 razpadlo, saj so bili pritiski italijanskih oblasti preveliki, društvo pa je bilo v nasprotju z nacionalnim interesom italijanske države. Razpad društva je prinesel velike posledice na področju kulture v Črnem Vrhu, saj kraj ni več imel glavnega voditelja in organizatorja kulturnega življenja in je zato kulturna dejavnost v Črnem Vrhu za nekaj časa skoraj popolnoma zamrla.

skupni pregled delovanja Katoliško izobraževalnega društva od leta 1903 do leta 1927	25 uprizorjenih iger 11 organiziranih veselic 19 predavanj 17 drugih prireditev
leto ustanovitve odsekov katoliško izobraževalnega društva	1903 dramski odsek 1903 pevski odsek 1904 tamburaški odsek 1909 telovadni odsek »Orel« 1922 dekliška zveza 1925 fantovski odsek

V revizijskem zapisniku z dne 21. aprila 1910 piše, da bo društvo najbrž ustanovilo tudi ženski odsek, vendar se, po zapiskih sodeč, to ni nikoli zgodilo.

leto ustanovitve cerkvenih društev	1870 Bratovščina vednega čaščenja presvetega rožnega venca 14. junij 1894 Dekliška Marijina družba 9. junij 1895 Družba Svete družine 18. junij 1900 Apostolstvo molitve ni uspelo 1902 Bratovščina Svetega rožnega venca 4. maj 1905 Tretji red sv. Frančiška, ki je deloval že prej z 20 člani 24. maj 1906 Apostolstvo molitve združeno s srcem Jezusovim 1909 Apostolstvo sv. Cirila in Metoda 1929 Kongregacija Brezmadežne in sv. Cirila in Metoda za fante neznano leto ustanovitve Družbe treznosti in svete vojske
------------------------------------	--

LITERATURA IN VIRI

ČRNOVRŠČAN 1997: KRAJEVNI ČASOPIS ČRNEGA VRHA: ČRNI VRH.

DRUŠTVENA DEJAVNOST NA SLOVENSKEM; SEPTEMBER 1997. STROKOVNI SEMINAR ZA MENTORJE ZGODOVINSKIH KROŽKOV, LJUBLJANA.

KATOLIŠKO IZOBRAŽEVALNO DRUŠTVO: NEVEZANO GRADIVO. HRANI ŽUPNIJSKI ARHIV ČRNI VRH.

KRONIKA KATOLIŠKEGA IZOBRAŽEVALNEGA DRUŠTVA ČRNI VRH; HRANI ŽUPNIJSKI ARHIV ČRNI VRH.

SPOMINSKA KNJIGA ŽUPNIJE ČRNI VRH (1900–1976); HRANI ŽUPNIJSKI ARHIV ČRNI VRH.

VZPON MEŠČANSTVA. 1996: UČBENIK ZA ZGODOVINO ZA 7. RAZRED. MAJA ŽVANUT, PETER VODOPIVEC; ZALOŽBA MODRIJAN, LJUBLJANA.

OPOMBE

1 DANES JE TO ČRNI VRH ŠT. 8

2 PRIPADNIKI LIBERALNE STRANKE: NJENO TELOVADNO DRUŠTVO

3 V ČASIH SE V NAKATERIH VIRIH, IZ KATERIH SEM ČRPALA PODATKE, POJAVI TUDI IME FRAN ALI FRANCESKO TRATNIK

Marijin vrtec

RAFAEL TERPIN

SVETA GORA, ROMANJE 1932
S KAPLANOM BUDINOM

Marijin vrtec je bila verska vzgojna ustanova, ki je delovala v Idriji pod italijansko okupacijo, v kateri je delo ves čas potekalo v slovenskem jeziku. Poleg verouka je bila to tedaj edina oblika organizirane vzgoje mestne mladeži. Pri starših in tudi pri gojencih je bila izredno priljubljena.

Pravzaprav bi se lahko reklo, da so Marijin vrtec ustanovile družbenice Marijine družbe, boljše rečeno – njenih dvanajst odbornic. Okrog 1930. leta je bila prednica Marijine družbe Mici Tratnikova iz gasarske Zadruga. Tudi dvajsetletna Fanči Terpinova, ki je v Vrtcu 1931. leta nasledila Pepco Šinkovčevo, je bila družbenica. V Marijino družbo je bila sprejeta 8. decembra 1927. Pristopno listino je takrat podpisal katehet Franc Oswald.

Vrtec z Marijino družbo drugače ni bil povezan, deloval je zelo samostojno. Duhovno je vodil in nadzoroval delo z mladimi idrijski kaplan Ivan Budin, malo bolehen mladenič, doma iz Mirna. Bil je zagret in uspešen pridigar. Po 1931. letu je celotno delo prepustil Fanči Terpinovi (vzgojno in učno, ne pa organizacijsko). Naj dodam, da je vrtec deloval v času dekanovanja Mihaela Arka, ki se v delo mladih skoraj ni vtikal.

Vrtec je zaživel ob nedeljah. Ta, ki ga je vodila Fanči Terpinova, je bil izključno dekliški. Bile so tri skupine. V prvi so bile deklice iz prvega razreda ljudske šole pa tudi nekoliko mlajše. V drugo skupino so sodile tiste do približno dvanajstega leta. Tretjo, najmanj številčno skupino pa so sestavljala že odraščajoča dekleta (13, 14 let).

Prva skupina je začevala z delom po deseti maši, skupaj so bile do 12. ure (do 30 deklic). Druga je imela ure od 13. do 14.30 (čez 50 deklic), tretja pa po nedeljskih litaniyah ob 15. uri (do 30 deklet).

Skoraj vse njihovo nedeljsko življenje se je odvijalo na Mrtvalu, Idrija štev. 278, v prvem nadstropju stare knapovske hiše, ki jo je 1889 cerkvi sv. Barbare podaril Franc Oswald. Sklep o dedovanju je bil urejen šele 1932. leta, tri leta pozneje (1935) pa je Cerkev hišo prodala Pogrebniemu skladu sv. Jožefa.

Zase so imeli prvo nadstropje. Zgoraj je stanovala Frankovka, spodaj pa Makslnovka. Steno med dvema izbama so vrgli ven, kuhinja, v kateri se ni kuhalo, je ostala. Tudi stranišče je bilo. V večjem prostoru so postavili oltarček, majhen odrček se je skrival za zaveso. Prostor je bil sicer naložen s stoli. Kurili so v manjšo lončeno peč, za drva je skrbel kaplan (gospod Budin). Prostore so čistile, predvsem pa ribale podove, ženske same – družbenice, tudi Fanči.

V prostoru je bila še omara s knjižnico Marijine družbe. Pretežno odraslo branje ni bilo za otroke, se ga je pa obilno posluževala voditeljica vrtca. Prav to knjižno omaro je vrtec podaril Fanči Terpinovi za njen god

9. marca 1938. leta. (Po njeni smrti 1997. leta so omaro sorodniki dali idrijskemu muzeju).

Fanči se je pri pripravah na učne in vzgojne ure posluževala revij, ki jih je kupovala iz svojega. Tiste, ki so izhajale na italijanskih tleh, se je dalo kupiti pri Jeramovki v Gantarjevi hiši pod cerkvijo sv. Barbare. To so bile: revija Pastirček iz Gorice, iz Trsta Ženski svet, od tam tudi Novi rod. Izhajal je še Naš čolnič in v Ljubljani Vigred. Vigred je čez Hotedršico švercala Ivanka Govekarjeva, po isti poti je hodila tudi Fančikina pošta. Fanči je bila naročena tudi na Bogoljuba, ki pa je bil izključno verski list.

Kadar se ji je nabralo le preveč revij, jih je dala zvezati h Krempeljcu na koncu Grape. Nekaj vezanih zvezkov je še danes živih.

Franc Koler – Francičk, organist, je vodil različne pevske zборе, male in velike. Precej pevskih vaj se je odsukalo na Mrtvalu. Tu je redno vadil pevski zbor Marijine družbe. Mirico Tratnikovo je Koler naučil tudi orgljanja.

Igrice je učila Justa Kovačičeva (pozneje poročena Mihelj), ki je imela kar dar za to. Sestavljala (prirejala) jih je kdaj pa kdaj tudi Fanči, kadar je bila sila. Na izletih sta velikokrat pomagala Olga Rejčeva, gospod kaplan in še kdo.

Pri cerkvenih slovesnostih so sodelovale vse tri skupine otrok, običajno so pri istih mašah vsi prepevali. Domača je bila šesttedenska Alojzijeve pobožnost pri stranskem oltarju v cerkvi sv. Barbare. Srečevali so se še v »kuhinjici« (severovzhodni prizidek sv. Barbare z oltarjem in spovednico), pred glavnim oltarjem ali v prostoru nad zakristijo. Pri pobožnostih je večasih prisostvoval tudi gospod kaplan.

MARIJINA DRUŽBA OKROG 1930. SLIKANO NA DVORIŠČU ZA STARO LJUDSKO ŠOLO

V PRVI VRSTI Z LEVE: GOSLERJEVA, MALČI KENDOVA, ŠESTA ITALJANSKA UČITELJICA (BIZZARI), SEDMA, OSMa, DEVETA – VSE ITALJANSKE UČITELJICE, DESETA MIKŠEVA, ENAJSTA MICI BRATUŠEVA

V DRUGI VRSTI Z LEVE: DRUGA KARMEN NOVAKOVA, SEDMA LENI LOGARJEVA, ENAJSTA FANČI TERPINOVA, DVANAJSTA HANCA TRATNIKOVA (ROJ. TERPIN), TRINAJSTA MIKUŽEVA (POR. POLJANŠEK), ŠESTNAJSTA MICI KOBALOVA

V TRETJI VRSTI Z LEVE: LAPAJNETOVA Z BRUSOVŠ, TRETJA MALČI ŽONTOVA, ŠESTA MINKA MRAKOVA, SEDMA RUPNIKOVA IZ ČEKOVNIKA, DEVETA KOBALOVA, TRINAJSTA FANČI VIDMARJEVA

Prazniki so vedno posebno razvneli deklško družbo. Prav pestro so znale praznovati Miklavža, pusta, veliko noč, Sv. rešnje telo, božič. Za pusta so se za zaprtimi vrati napravile v maškare. Za veliko noč in Sv. rešnje telo so se vključile v veliko procesijo, ki se je v nedogled vlekla po mestu. Tedaj so se zbrale vse zakmašno napravljene pred Gantarjem, na pot so šle lepe in čedne kar se da, ko se je procesija izvila iz župne cerkve. Bili so to veliki dnevi, ki se jih je z veseljem pomnilo. Tudi ob prvih obhajilih so imele veliko dela. Najbolj pa jih je prevzemalo miklavževanje. Voditeljica vrta pa tudi družbenice so že precej pred Miklavžem pošiljale pisne prošnje za darila v trgovine, gostilne, še v Ljubevč. Potem so šle nabirat, kar ni bilo najprijetneje. Štefan je ob eni taki operaciji rekel hčeri Fanči: »Kadar ti bo kdo pljunil v obraz, mu reci: Dobro, to je bilo zame! Zdaj dajte pa še kaj za otroke«!

Daril se je vedno nabralo, največkrat so bile to manj vredne stvari. Dolgo so delale zavitke. Naj povem, da je nekaj prispeval tudi gospod kaplan. Nazadnje so starši prinesli še svoje pakete. Vsega je bilo dovolj. Praznovanje so sestavljali: igrica, obisk sv. Miklavža, parkeljna in angelcev ter obdarovanje. Sv. Miklavž je rad povprašal dekllice po tem in onem. Nekatere med njimi so se bolj bale parkeljna kot pa občudovale sv. Miklavža. Ob miklavževanju se je zmeraj zbralo največ otrok, prišle so tudi dekllice, ki med letom niso bile najbolj redne. Pri obdarovanju je bilo treba to upoštevati.

Po fotografsko zabeleženih spominih sodeč so se v možgančke najbolj vtisnili izleti. Dekllice so se strašno radi udeleževale izletov v idrijsko okolico. Hodile so v Jelični Vrh, na Rovt, na Gore, k Smuku, na Razpotje, v Koševnik, v Otalež. Malico so vsakič nesle s seboj. Na daljše izlete so rajžale z avtobusom: na Sv. Goro, na Sv. Višarje, na Mengore. Radi so se

DEKLIŠKI MARIJIN VRTEC, OKROG 1935. SLIKANO PRED MRTVALOM IN KOSOVO HIŠO. V SREDINI VODITELJICA FANČI TERPINOVA IN KAPLAN ALOJZIJ MESAR (Z LEVE)

jim v manjšem številu pridružili tudi dečki. Odraslih spremljevalcev se je zmeraj pribralo. Na Višarje so šli za dva dni. Večerjo (mineštro, čaj) je tedaj velikodušno plačal gospod kaplan. Za temi izleti je marsikdaj ostal razposajen spominski posnetek. Ohranjene fotografije so pravzaprav najbolj živi spomini na tiste mladostne urice. Bile so obdarjene s skromnimi možnostmi in še bolj skromnimi navadami. Vsaka drobcena pozornost jih je pobožala po njihovih dušicah.

V zapuščini Fanči Terpinove so se ohranila pravila, ki so jih najbrž razdelili začetnicam. Tako je natipkano:

Da postaneš dober otrok Marijin, se ravnaj po naslednjih navodilih!

1. Prejmi vsak mesec pobožno svete zakramente (sv. spoved in sv. obhajilo).
2. Vsak dan moli lepo jutranjo molitev; in pristavi po eno Zdravo Marijo in molitvico O gospa moja. . . s pristavkom: Z ljubim Sinom nas blagoslovi – Devica Marija!
3. Ob nedeljah in praznikih bodi zbrano in pobožno pri sv. maši! Udeležuj se pridno tudi popoldanske službe božje!
4. V cerkvi, vrtcu in povsod se lepo vedi, da boš drugim za zgled!
5. Prihajaj v vrtec redno vsako nedeljo ob enih popoldne!
  - A) Kdor trikrat zaporedoma zamudi, je iz vrtca izključen!
  - B) Zadnja nedelja v mesecu je prosta.
6. Ko prideš v vrtec, lepo pozdravi: Hvaljen Jezus in Marija.

Pod črto še stoji:

Priden otrok ljubi Marijo in Marija ljubi pridnega otroka!

Bodi lepa rožica v vrtcu Marijinem!

Z ljubim sinom nas blagoslovi – Devica Marija!

Ohranjeni sta dve igrici: Veselje prijateljic je igrica za mladenke v enem dejanju. Le malo daljšo Vrtčanke pred nebeškimi vrati (božični prizorček z rajanjem) je priredil najverjetneje kaplan Alojzij Mesar (1936. leta). Obdržali so se še nekateri silno kratki nepodpisani sestavki Mamica mi je umrla, Mami za god, Dom, Bratje in sestre, Mama, najmlajša pred Marijo, Kraljici miru in Dekliški maj.

Fanči je vodila vrtec do 1937. leta. Do maja tega leta je delala kot trgovska delavka v trgovini in gostilni Katoliškega gospodarskega društva v Idriji (danes Nebesa). Do oktobra naslednjega leta je bila nezaposlena, 1. oktobra 1938 pa je nastopila službo v Društvu za varstvo deklet pri ljubljanskem Kolodvorskem misijonu. V Idrijo se je vrnila šele 1949. leta, ko je bil oče Štefan že na smrtni postelji.

Nekaj podatkov mi je uspelo zbrati tudi o vrtcu za dečke. Deloval je istočasno kot dekliški, vendar po pravilih takratnega časa povsem ločeno

MARIJINA DRUŽBA, 1939, SLIKANO PRED
KOSOVO HIŠO
ZAPIS: ZAKAJ SE SPOZNAJO? . . .
ZATO, DA SE LOČIMO!
IDRIJA, 2. VI. 1939 F. TERPIN
SEDUO Z LEVE: TRETJA BIZJAKOVA,
ČETRTE LENKA KOGOJEVA, PETA
GOSTIŠEVA, ŠESTA ŠIVILJA MICI, SEDMI
KAPLAN GNEZDA, OSMI TUŠARJEVA,
DEVETA FLORA KOSMAČEVA, DESETA
MICI TRATNIKOVA,
DRUGA VRSTA Z LEVE: PRVA MIRICA
TRATNIKOVA (POR. SIMNOVČIČ), DRUGA
FELČEVA IZ ČEKOVNIKA, PETA TILKA
LAPAJNETOVA, ŠESTA MICI
HLADNIKOVA, SEDMA FELČEVA IZ
ČEKOVNIKA, OSMI MIKUŽEVA (POR.
POLJANŠEK), DEVETA OBLAKOVA,
DESETA MICI STRNADOVA, ENAJSTA
FRANCA ŠTRANCARJEVA, DVANAJSTA
JULA MAKUCOVA, PETNAJSTA OLGA
REJCOVA, ŠESTNAJSTA KATI
KOSMAČEVA, SEDEMNAJSTA JULKA
BIZJAKOVA, DEVETNAJSTA MICI
TUŠARJEVA, DVAJSETA FANČI
TERPINOVA, ENAINDVAJSETA MICI
REJCOVA (POR. PIRC), PETINDVAJSETA
MALČI KENDOVA (POR. JEREB).
ZGORNJA VRSTA Z LEVE: DRUGA TILKA
PERMOZERJEVA, TRETJA »NERVOZNICA«,
ČETRTE PEPKA HLADNIKOVA (POR.
JEREB), PETA ANICA KAŠPIRCOVA,
SEDMA FANČI HLADNIKOVA (POR.
GANTAR) DEVETA IVANKA ŽONTOVA,
DESETA ROŽA RUPNIKOVA, ENAJSTA
IVANKA MEDVEDOVA, DVANAJSTA
PAVLA VONČINOVA, TRINAJSTA FANČI
VIDMARJEVA, ŠTIRINAJSTA SILVA
KRAPŠEVA (POR. TUŠAR), PETNAJSTA
MARIJA KAVČIČEVA (POR. MAUSER),
ŠESTNAJSTA MARICA NOVAKOVA,
SEDEMNAJSTA ŠTRAVSOVA, ENAIN-
DVAJSETA IVANKA TRATNIKOVA,
TRIINDVAJSETA MARICA BOŽIČEVA
(POR. KOVAČIČ), ŠTIRINDVAJSETA
BERČIČEVA.

od deklic. Zbirali so se v spodnjih prostorih starega župnišča (danes Foto Kurtanjek) sredi nedeljskih popoldnevov. Obstajala je zgolj ena skupina, v njej je bilo med najmlajšim in najstarejšim pet ali več let razlike. Čas so izpolnili s pripovedovanjem ali branjem zgodb, s prepevanjem in največ z molitvijo. Z dečki sta se veliko ukvarjala Janki Pircov in Janez Bizjakov. Občasno so pomagali kaplani. Gospoda Budina (v Idriji od 1929 do 1932) so imeli fantje od sile radi, tudi z Idriječanom dr. Francem Močnikom so se zelo zahvalili. Gospod Mesar (Alozij, v Idriji od 1933 do 1936) zaradi strogosti ni bil najbolj priljubljen.

Hodili so na kratke izlete: do Zagoda, po Rakah, do Kobala. V cerkvi so se udeleževali obredov, slovesnosti in praznovanj, kot vrtničkarji so družno nastopili le ob procesijah na Sv. rešnje telo in na veliko soboto.

Večino podatkov mi je navedla teta Fanči Terpinova (1911-1997); zapisal sem jih, da se na davni Vrtec ne bi pozabilo. Mislim, da je v času italijanske okupacije, ko je bila slovenska beseda na javnih mestih prepovedana, odigral zelo pomembno vlogo. Vzgajal je mlade, nevedne in zaletave ljudi v poštenju in krščanski veri – in kar mora biti najvažnejše, vzgajal jih je s slovensko pesmijo, s slovensko igro, s slovensko kulturo in slovensko besedo.

Anton Kos 1943–1945

RAFKO TERPIN

Kosova vojaška pot se po zapiskih sodeč začne nepredvidoma, nobenih namigov ni. Za leti 1941 in 1942 ni pisane niti besede. Ko pa 16. marca 1943 v spremstvu karabinjerjev odpotuje proti Vidmu, očitno sklene, da si bo pot zvesto beležil. Iz gosto popisanih vrstic v drobnih žepnih blokih sem izločil manj pomembne podatke. Ostalemu boste mogli (verjamem!) z zanimanjem slediti

16. 3. 1943 Ob 5. 30 iz Idrije proti Vidmu (Udine).
17. 3. 1943 Foggia
18. 3. 1943 Potenza. Spal na gostilni, 10 lir.
19. 3. 1943 Dodeljen 1. oskrbovalni četi (Compagnie Deposito).
23. 3. 1943 Z vlakom v Melfi. Spali na tleh, v kinodvorani.
24. 3. 1943 Vključen v novo, 234. kompanijo. Spal v kleti.
18. 4. 1943 Z vlakom v Livorno. V dežju pešačili 10 km. Colonia Principe Umerto nastanjena v kraju Calambrone. Od tod se je Kos večkrat potegnil v Livorno (10 km) ali do Pise (18 km). Skoraj slednji dan alarm.
24. 5. 1943 Peš v pristanišče, robo jim peljejo. Tudi v pristanišču jih je prestrašil alarm. Naložili so se na potniško ladjo Marsiglia. Ob 20. 00 izpluli, na razburkanem morju ponoven preplah.
25. 5. 1943 234. kompanija prispe v Palau na Sardiniji. Ves dan čepeli v grmovju. Huda burja. Zvečer na vlak.
27. 5. 1943 Porto Torres, peš 7 km v grmovje. Tu jih je čakalo delo: kopanje širokega protitankovskega jarka.
12. 6. 1943 Peš na drugo stran mesta Porto Torres, šotore si postavijo pod figovimi drevesi. Ostali dva dni.
15. 6. 1943 Premik v Sassari. V Chilivaniju spali v grmovju, naslednje jutro nadaljevali pot do zadnje postaje S. Masso. Do kraja Villacidro so jih potegnili z avtomobili. Tu so, 5 km od taborišča, 3 tedne delali na vojaškem letališču.
17. 7. 1943 Po dveh voznjah s kamioni pridejo v nemško oskrbo: hrana, pijača, tobak, plača 4,50 lir na uro. Ostali do 5. septembra. Okradli so ga, izginila sta kovček in torba. Hkrati je zbolel za malarijo. Štiri dni je bil pod šotorom brez hrane, potem so ga Nemci poslali v bolnico (Nuoro). V postelji je ležal 17 dni.
5. 9. 1943 Nemci jih prepeljejo v Alghero. V taborišču, 10 km stran iz mesta, so ostali tri tedne. Brez dela.
28. 9. 1943 17 km dlje si uredijo nov tabor. V samotni pokrajini so se po treh tednih preselili v barake. V prostoru je imel 5 tovarišev. Postelje so bile izdelane iz letalskih kril, enako tudi peč. Delali so v kamnolomu četrtr ure stran. Zjutraj so dobili črno kavo, opoldne dve žlici riža ali makarone, zvečer 150 g kruha in košček smrdljivega sira. Kdor je delal v kamnolomu, je

dobil na dan še dve konzervi – mineštro in »sladko« ameriško. Na uro so pripadale 4 lire.

8. 9. 1943 Na večer se je razvedelo za dan premirja. Vojaki so od veselja streljali. Nemci so vse zažgali in preko noči izginili. Tudi za 234. kompanijo se je začelo ameriško ujetništvo. 14. septembra so Nemci že bombardirali 3 km oddaljeno letališče. Uničili so nekaj letal.
Na dan sv. Barbare so si fantje pripravili praznično večerjo: mačka za 40 lir, pasto na suho in vino. Večerja v šestih je stala na moža 28 lir. Vino 20 lir. Tone Kos si je zlomil zob, torej je bil maček žilave sorte.
Za božič so bili postreženi s pasto na suho, pol litra vina in pomarančami.
10. 1. 1944 Tone Kos bi moral k Amerikancem za brivca, a je istega dne ponovno zbolel za malarijo. Pomagal si je predvsem sam. Počakal je, da je najhujša mrzlica minila, potem se je zavlekel na letališče k Angležem, do znanca zdravnika (kapetan), ki je v resnici poskrbel, da je T. K. prišel k sebi.
28. 3. 1944 Blagoslovili so slovensko zastavo, na predvečer so jo potegnili na drog. Zbranim so pevci zapeli. Oficir je rojil (pravi T. K.), češ, kaj si ti Slovenci le upajo, a zastava ni izginila.
30. 3. 1944 Zdravniški pregled, cepljenje, kontrola (ameriški oficir).
1. 4. 1944 Alghero. Z vlakom, vagoni tretjega razreda, v Sassari, z živinskimi vagoni v Palau. 2. aprila iz пристanišča S. Tereza v korziški Bonifacio. Z avtomobili do taborišča v Mezzaviji.
3. 4. 1944 Zdravniški pregled, cepljenje, kopanje. Nova obleka: 2 para čevljev, 2 delovni, 2 prazni obleki, 2 para rokavic, odeji, skodelica, žlica, vilice, nož, steklenica za vodo. Čez nekaj dni so pripeljali les, da so si lahko naredili postelje. Hrana je bila dobra in zadostna. Zjutraj črna kava in zavitek (5 piškotov, kava, sladkor, 3 bonboni). Opoldne: mineštra, sadje, kruh. Zvečer enako.
Kosovo četo so preuredili v telefonsko enoto. Delat je hodil v Ajaccio, na komando v Dump in v 10 km oddaljeno bolnico. V korziškem kraju Mezzavia je T. K. ostal od 3. aprila 1944 do 7. februarja 1945.
Popraviti si je dal zob, 900 frankov. Ob tej priliki si je v gostilni privoščil boljše kosilo: kos pancete, bištek, fižol, kruh, pol litra vina. Vse skupaj 100 frankov.
1. 12. 1944 Pisal ženi Julki, očetu, stricu, Francetu in Jaki Dolinarju. S tem dnevom so jim (zgleda) dovolili pisati domov. Tone je odslej pisal redno, vsak teden.
17. 12. 1944 V mestu se je dal fotografirati: 6 slik za 200 frankov. Konec decembra je mimogrede navedlo 10 cm snega, a njive so bile že preorane. Vse je kar zelenelo in rastle. T. K. je bil dobesedno vzhičen nad korziško pokrajino.

6. 1. 1945 Ves dan so ga z jeepom vozili v Bastio, kjer je 300 km vstran štiri dni opravil svojo brivsko obrt.
7. 2. 1945 Zjutraj skurijo stranišče, kuhinjo in jedilnico. Do 11h je gorelo. Sredi dne se odpravijo na pot, v Casamozzo. 24. 2. 1945 so štiri kompanije odpotovale v Marseille, zato so sedem brivcev (tudi T. K.) poslali naprej, da bi vse može primerno očedili.
5. 4. 1945 Enote od 228 do 233 gredo čez morje. Za brivce veliko dela še na veliko noč.
Za jugoslovanski rdeči križ so ujetniki zbrali 25.000 dolarjev (ali 1.000.000 frankov ali 2.000.000 lir), ob dnevni plači 80 centov (ali 40 frankov). T. K. je pripisal: Vsoto smo zbrali kmalu po prihodu na Korziko. Po številu nas je bilo 5000. Zbrano so poslali na jugoslovanski rdeči križ v Rim (10. 3. 1945). Denar so zbirali še kasneje: dva datuma, 1. 6. 1944 in 1. 4. 1945, ne povesta kaj več.
11. 4. 1945 Odpeljejo se 60 km daleč v Ghisonaccio, k 230. četi, in znova postavijo šotore. T. K. je kot običajno bril in strigel moške glave. Ob prostih dnevih (liberty pass) se je šel sam ali s prijatelji potepat: v kopalnišče Solforico, v vas Fortef, v Pietropoli, v Bastio.
25. 4. 1945 Tega dne ni delal. Prvič je po angleško zapisal: not works. 26. aprila je denimo zabeležil, da je na »Head Quarter« delal od 10. 00 do 17. 00. Jedel je kar na delovnem mestu. Nazaj so ga pripeljali. 28. aprila pojamra nad slabo hrano: Same škatle in lizanje. (Misлил je bonbone.)
29. 4. 1945 Zjutraj delal, popoldne pohajal in se v šotoru učil angleškega jezika. Zapisano je, da je bila tega dne vojna končana, fronte razbite, v Italiji so se predali nemški generali. Korzičani so imeli državne volitve. V Ajacciu so s streljanjem in umetnim ognjem praznovali konec vojne. Objavili so, da so na švicarski meji ustrelili Mussolinija in nekaj njegovih pajdašev.
2. 5. 1945 T. K. je imel žehto, tudi zunaj je pralo. Partizani so zasedli Trst in Gorico. V taborišču so zakurili ogenj, ob njem se je slišalo slovensko petje in harmoniko. Še stavek, ki zgolj namiguje na posledice: Potem se je začela kritika.
4. 5. 1945 V vseh slovenskih četah na Korziki so zbrali 26.000 dolarjev za jugoslovanski RK.
5. 5. 1945 T. K. zapiše: Pet naših je šlo čez morje (pet slovenskih čet).
6. 5. 1945 Po enem letu srebal župo iz svežega mesa. Istega dne, pravi, so dali noter denar v zamenjavo.

7. 5. 1945 Ves dan strigel v četi, ki se je pripravljala na odhod. Ob treh popoldan slišal kričati Amerikance: Finish la ger!
8. 5. 1945 »Colonello« pregledal vso četo, na jopiče so pripeli razpoznavne znake. Ob 7. uri so se naložili na 8 kamionov, po 23 mož. Ob 19. 30 v pristanišču Bastia, ob 20. 00 na ladji. Spali v posteljah. Odpluli ob 11. 45. Popotna hrana: 6 škatel na dan, 3 z mineštro, 3 sladke.
9. 5. 1945 T. K. olajšano pove, da je Hitler priznal poraz in da podgane beže. Zapisane so zadnje Hitlerjeve besede. O 7. maju se navdušeno razgovori: Končala se je vojna. Ob 14. sem delal ob glavni cesti, ko je pripeljal avto, poln Amerikancev. Kričali so in mahali s kapami: Finish la guer! Izven Dumpa se je vso noč in še naslednji dan slišalo streljanje. Podobno glasno so se ob svoji zastavi obnašali Francozi. Po večerji sem stopil k reki prat sebe in perilo. Vlaki so prihajali na postajo, sirene so na dolgo piskale. Bilo je jako pretresljivo.
10. 5. 1945 10 ladij z moštvom pristane na francoskih tleh, v Marseillu. Ena – večja – je naložena z avtomobili. V eni uri se vsi izkrcajo. Ob 12. uri zapuste veliko pristaniško mesto, nekako po štirih urah prispejo v ogromno taborišče vojnih ujetnikov. Njihovih 9 čet se nastani poleg Rusov, ki so imeli ves svoj tabor ozaljšan z zastavami in Stalinovimi podobami. Prvo noč spijo kar na tleh. Čez dan si postavijo manjše šotore. Zvečer stopi T. K. na ogled, za žico vidi nemške ujetnike. 100.000. Med njimi tudi ženske. T. K. se še isti večer spoprijatelji z nekaterimi ruskimi oficirji. Najbrž je bil to razlog, da se je v naslednjih dneh začel učiti tudi ruščino. V beležki ameriškega izvora (Service, Writing tablet) je lepo razvidno, kako se je samotež učil angleškega, ruskega in francoskega jezika. Poleg spregatve in sklanjatve si je nabiral novih uporabnih izrazov, največ pa se je ubadal s prepotrebnimi frazami: Kam greš? Koliko stane? Izgubil sem se. Pokličite zdravnika! Je v bližini kaj vojakov? . . .
V istem bloku je ob koncu navedeno, kako je Hitler osvajal Evropo. 11. avgusta 1945 si je prav tam ohranil zgovorno pesmico v 16 kiticah – Z otoka na celino, pa na francosko melodijo zloženo slovensko besedilo: C'est la guerre – sant Florian.
28. septembra 1945 je v Port du Boucu spravil na papir še Hej brigade in prelepo domoljubno – Mojo srčno kri škropite.
11. 5. 1945 Čepel v šotoru. Sonce grozno pripekalo. V bližini niti enega drevesa.
12. 5. 1945 S srajce in kape smejo sneti črko S. V domovino se je odpravilo 1000 Rusov. Kratek pripis: Sava! Comsa! O la la! Bonsuar Madam, Bonžur, Mersi.
14. 5. 1945 Po petih dneh dobe kuhano jed. Zjutraj: bela kava, kruh, jajce na špehu, škatle s piškoti in mineštro. Opoldan: čaj, kruh, golaž, pire krompir,

breskve. Zvečer: grah, paradižnik, salama, kava. Ob 13. uri so se v treh odpravili na izlet. Srčkana vasica Callas je bila vsa v zelenju. Postregli so si z bolj šibkim pivom (0,25 l – 70 frankov). Sosednji kraj Bernas na hribu so si ogledali istega popoldneva. Dobro razpoloženi so šli ven še po večerji, to pot peš, uro hoda po stezi do vasi S. Antonios. V oštariji so za liter vodene vina odšteli 60 frankov.

16. 5. 1945 Tega dne, v torek, piše kleče v majhnem šotoru, a zunaj strašno žge. S tovarišem gresta pod večer na liter vina (50 frankov), spotoma so se dobili z Rusi. Vrnili so se skupaj.
Zapiše si novi naslov: PVT KOS ANTON 0039; 234 SLAV
CO: D. R. S. 5TH L. S. CENTER, A. P. O. 772 US ARMY
18. 5. 1945 Mina, skrita pod kuriščem, ubije 7 Rusov. V vsem taborišču 8000 Rusov. Vsak dan so jih 1000 odpeljali z avtomobili v Marseille. Lager, pravi T. K., je dobro organiziran: kuhinja, stranišče za sedeti, po 10 cm debelih ceveh pritekajoča voda. 4 dni je spal T. K. v postelji, ki mu jo je za 55 frankov naredil Vidmar iz Sp. Idrije. Zadnjega dne jo je prepustil taboriščniku iz druge kompanije (za eno cigareto).
19. 5. 1945 Podrli šotore, spravili robo v žaklje. Čakali na kolono. Po dveh urah vožnje v novem taborišču že dobili postavljene večje šotore in v njih podove, postelje, mize in stole. Naslednjega dne na hrani v novi jedilnici, kjer je bilo vse »jako fino in okusno napravljeno«. V nedeljo, pripoveduje, se je šel po zajtrku oprat, obrit in ostrič, srajco in kapo je dal zlikati. Nato je do opoldneva opravljal svojo obrt. Po kosilu je dve uri spal, se umil in sčistil. Do večerje je pisal in se na koncu malo posprehodil. Koncentracijsko taborišče je veliko, pove T. K., v njem so tudi Nemci in Lahi.
Obsežni magacini (Dump). 2 km stran stoji velik trg Miramas. Zvečer je T. K. kajpak bil tam. Na ulici se je na čast vmjenim ujetnikom – domačinom razživel ples. Vstopnina je znesla 10 frankov. Spil je 2 glaža piva in sifon za 10 frankov. Igral je jazz band, ples je bil podoben nekakšnemu mečkanju.
21. 5. 1945 Na binkoštni ponedeljek ponovno piše ženi Julki. Pod noč ga spelje v Miramas. Tam se pleše.
24. 5. 1945 Vse brivce in kuharje ženejo na zdravniški pregled. Doktor mu ročno izreže kurja očesa. Iz leve roke mu vzamejo za štampri krvi. »Danes jako mrzlo!« je dopolnil dnevni zapis.
29. 5. 1945 Zvečer prejmejo denar, ki so ga dali zamenjati že na Korziki. Dobil je 520 manj, 10 % si je vzela banka.
31. 5. 1945 51 mož odšlo na laško grenco, 300 km daleč. Na spisku je bil tudi T. K., a ga nadrejeni kapetan ni pustil oditi.

1. 6. 1945 Prejeli zavitek s 5 škatlami cigaret, kosom mila za umivanje, kosom brivskega mila, z dvema zavojema karamel in 4 škatlicami vžigalic. Plačal 22 frankov.
3. 6. 1945 Poročnik sporoči 234. četi, da je bil pri generalu Ratayu, da bodo dobili pošto od doma šele čez dva ali tri mesece in da bo on sam poslal kurirja z jugoslovansko pošto, če jo bo Tito seveda hotel sprejeti. V četi so ustanovili poseben komite desetih mož.
5. 6. 1945 Dal menjati denar. Civilom menjavajo le 6000, otrokom 3000.
6. 6. 1945 Začel delati na Headquarters. Ostrigel dva oficirja za 80 frankov 7 km daleč. Delal od 7. 30 do 11. 45 in od 12. 30 do 18 ure.
10. 6. 1945 Hud veter.
11. 6. 1945 General Ratay obljubil, da bo v najkrajšem času izposloval pošto. V 6 mesecih jih vse pošlje domov.
12. 6. 1945 Začel delati v novi brivnici na komandi. Zvečer dal v vasi za steklenico piva 10 frankov.
13. 6. 1945 Veter, da bi skoraj šotor obrnilo. Ostrigel majorja – in glavo umil. Za 50 frankov. 22 mož njegove čete šlo na laško grenco 200 km daleč. Dobili plačo za april: 1185 frankov.
15. 6. 1945 Dobili PX: 6 paketov cigaret, 2 kosa toaletnega mila, kos brivskega mila, 2 britvici, 2 »kendi« paketa, zobna krtačka, zobna pasta. Plačal 37 frankov.
16. 6. 1945 Vročje. Popoldne šli z jeepom skozi mesto Salon De Provence. V kontrabant.
21. 6. 1945 Vnovič dobili PX: 6 zavojev cigaret, paket tobaka za pipo, brisače, kos mila, 10 kuvert (za RK Jugoslavije), kos mila za britje, 2 klini. Za vse plačal 40 frankov.
22. 6. 1945 T. K. dela zunaj pod krošnjami, ker Nemci čistijo brivnico (prezidavajo in belijo). Za 250 frankov si kupi 5 zavitkov tobaka.
4. 7. 1945 Svoj naslov si tako zapiše: 0039 ABS 7410 SLAV. SERV. CO., AP0772 G/O ALLIED MILITARY GOVERNMENT AREA HQ-TRIESTE
7. 7. 1945 Pisma na več strani (Julka, Fani, Franc, Jaka).
8. 7. 1945 Nedelja. Delal kot običajno. V taborišče se je vrnil ob 16. 30.
9. 7. 1945 Prejel plačo za maj in junij: 2418 frankov.

10. 7. 1945 V naglici spisal le eno pismo, ker je šel tega dne na dopust poročnik Ambrožič, pa je spotoma nesel pošto v Trst.
12. 7. 1945 Zvečer stopil do 28. čete s pismom ženi Julki, da ga »en jugovc« ponese v Ljubljano (dal 20 frankov).
13. 7. 1945 Zapiše, da so odslej v šotoru le štirje.
15. 7. 1945 Na uho mu pride, da so Italijani Japoncem napovedali vojno. Za 80 fr. kupi 2 steklenički parfuma. Govori se o skorajšnjem odhodu domov. Menda že drugi ujetniki prevzemajo njihova opravila.
16. 7. 1945 Mizar Graciani mu izdelava nov kovček, okovje je stalo 80 frankov: ročaj, vezi, zapirali ob straneh, vijaki.
17. 7. 1945 Po nakupih v Salon De Provence: britev za 250 frankov, steklenica parfuma 165 frankov.
18. 7. 1945 Novi čevlji, 2 para nogavic.
19. 7. 1945 Tretjič zapiše svoj naslov: PVT. Anton Kos 0039-7410, Labor. Serv. Company Slav., APO 772, C/O Allied Military Government, AREA, HQ TRIESTE
20. 7. 1945 Toplo in vetrovno. 17. julija dobili PX (50 fr.).
21. 7. 1945 V vasi se je dal ostriči in obriti (30 fr.).
22. 7. 1945 Na večer šel v Miramas gledat komedijo.
24. 7. 1945 Prost. V Salonu De Provence nakupi: britev – 260 fr., steklenička Lilos – 66 fr., prstan – 350 fr., zapestnica.
27. 7. 1945 V treh z jeepom do Marseilla. Po komandah delal ves dan. Kosilo: polpeta v paradižnikovi omaki, rižot, sadje, kruh, čaj. V »Shopping storu« pili ledeno kavo. T. K. kupi prstan za 460 fr. Nazaj grede se ustavijo v Salonu De Provence pri gosposdu Leandre Vincentu, ki jih gostoljubno postreže.
29. 7. 1945 Zapiše si ameriški naslov znanca Thommasa Carboneja.
6. 8. 1945 Govori se o premiku do novega taborišča, 19 km od Marseilla, bližje vrnitvi v domovino.
8. 8. 1945 Stopil v vas do 230. kompanije. Zvečer se je opral. Žehta.
10. 8. 1945 Pisal Julki in mami. V obe pismi vtaknil fotografijo. Opral najdeno kapo in frizersko ogrinjalo (harmantl).

15. 8. 1945 Delali le do pol enajstih, končana je vojna z Japonci. Splošen praznik.
17. 8. 1945 Kinopredstava v Miramasu, vlekla se je do 23. 30.
18. 8. 1945 Prejel ženino pismo. Takoj odgovoril.
Nakupi: jopica – 1100 fr., britev – 320 fr., škarje – 200 fr., 3 glavniki – 120 fr., sukanec – 120 fr., konjak – 80 fr., kosilo – 50 fr., parfum – 40 fr., 25. avgusta v Marseillu kupi vžigalnik (500 fr.), stof (6200 fr.), jopico (1500 fr.), ogledalo (30 fr.).
26. 8. 1945 Pod noč v taborišču na Krasu (Tako ga zaradi pustega videza gole pokrajine imenujejo Slovenci.) 40 km daleč. Nabavil hlače za 300 fr. in 7 zavojev cigaret za 7 fr.
29. 8. 1945 Pride ukaz, naj se delo ustavi.
30. 8. 1945 Delal po običajnem redu. »Sergant« napove, da bodo šli stran.
1. 9. 1945 Zjutraj pospravljajo robo in šotore. Po kosilu ob 11. 30 šel k 28. in 40. četi. Od NO. vzel 20 dolarjev in 1200 fr. Ob 13. uri vse naložili na kamione. Ob 14. 30 v taborišču Port Du Bouc. Do večerje šotori postavljeni.
2. 9. 1945 Not works. Peš v Martiques, 3 km daleč. Zapravil 50 fr.
3. 9. 1945 V Martiki (poenostavlja T. K.) kupil kostum (5000 fr.), britev (550 fr.), škarje (150 fr.), frizerski strojček (300 fr.), sukanec (150 fr.).
4. 9. 1945 Po večerji šlo pol čete delat k »municionu« v Port Du Bouc, že prej čez dan ostali.
5. 9. 1945 Ves dan v šotoru. Pisal, se čedil. Žehtal, dremal.
8. 9. 1945 Za »bandero« dal 30 fr. S tem dnem so nehali delati.
12. 9. 1945 Z avtom na Kras. Kupil fotoaparatus AGFA – 1000 fr., 6 x 9 v ledrastem etuiju. Leče 7-7.
14. 9. 1945 Vojaška oblast s strogostjo prepreči črni trg.
16. 9. 1945 General Ratay izjavlja, da se bodo do konca meseca vrnili domov 4 transporti. Skozi Francijo, Švico, Italijo, Trst. Do 10. oktobra morajo biti vsi doma. Oprema ostane ujetnikom.
20. 9. 1945 Zdravniški pregled. V kraju Port Du Bouc gledal indokinski teater na prostem.

26. 9. 1945 Poslušal poročila. Vračanje domov je ustavljeno. V taborišču so se dogovorili za stavko 1. oktobra, saj je general Ratay očitno prelomil že prej dano besedo. Po novem ukazu bodo doma šele 25. oktobra.
29. 9. 1945 Okrog nemškega taborišča postavljali mrežo.
1. 10. 1945 Vidmar mu prinese pismo od doma.
4. 10. 1945 Vstali ob 6. uri, spakirali. Ob 9. 00 pregled, ob 11. 00 odhod v taborišče Miramas. Postavili šotore za po 20 mož.
5. 10. 1945 Ves dan v taborišču, ki je v celoti obdano z žico.
11. 10. 1945 Že 9 dni huda burja, obilo prahu.
12. 10. 1945 Pobrali franke. T. K. jih da zamenjati 10. 500.
13. 10. 1945 Pojavijo se jugoslovanski oficirji. Držali govor. Povedali, da odpotuje prvi transport 20. oktobra. V Švici bodo pripeli znake, zvezde, zastave. Tako svečano naj pride Titova armada 4500 mož iz Francije.
14. 10. 1945 Vizita. T. Kosu vzeli dve odeji in mrežo komarnico. Zapisali so, da mu manjka delovna obleka.
19. 10. 1945 Prejeli zamenjan denar, T. K. – 21.000 lir in še plača 1600 lir.
20. 10. 1945 Zjutraj so ujetnikom razdelili črnoobarvane plašče in kape. Ob 13. 30 odmaširali z robo na hrbtu iz taborišča. Na tirih ob pripravljenih vagonih čakali generala Rataya. Prikazal se je ob 16. uri, pozdravil 3 zbrane čete in voščil srečno pot. Ob 17. so se spravili v živinske vagone, po 35 mož v enega (5 čet v 32 vagonov). Ob 20. 30 odpeljali iz Miramasa.
21. 10. 1945 Ob 6. zjutraj v francoskem mestu Valence.
22. 10. 1945 Nedelja. Ob 9. uri v Grenoblu. Ob 17. 00 na švicarski meji. Peš do barak 600 m daleč. Impatreisen Camp. Med potjo dobili suho hrano, posodo tople vode, zjutraj kruh in kavo. Tukaj, na švicarski meji, so si na kape prišili rdeče zvezde in znake na suknjiče.

Redni zapiski, često v močno telegrafskem slogu, se tu nehajo. Kasneje je z naštevanjem važnejših postaj le povedal, kako so nadaljevali proti domu: Interlaken–Lugano–Novara–Milan–Turin–Mestre–Videm–Sežana–Postojna–Vipava–Col–Idrija.

Prispel 29. oktobra 1945. leta. Doma so ga čakali razdejanje in hudi časi, a za Antona Kosa se more reči, da je bil na skoraj vse pripravljen.

Godoviški rojaki

SLAVICA PAVLIČ

PODATKI O GODOVIŠKIH ROJAKIH SO
POVZETI PO ŽUPNIJSKI KRONIKI
GODOVIČ, KI JO JE ZBRAL IN ZAPISAL
ŽUPNIK JANEZ JELENC

Godoviška duhovnija, čeprav oddaljena od večjih krajev in majhna po obsegu in številu prebivalcev, je v dveh stoletjih dala znatno število duhovnikov in drugih izobražencev. Vsi niso znani, ker je bila vas Godovič pod vrhniško župnijo.

Župnijski arhiv omenja kot prvega duhovnika godoviškega rojaka Janeza Jakoba Bajca. O njem je znano to, kar je sam zapisal o sebi, »da je duhovnik rojak«, ki je pridigal v Godoviču 31. avgusta 1755 na obletnico posvečenja cerkve, ko so ustanovili bratovščino Sv. družine.

Duhovniki, za katere se zagotovo ve, da so rojeni v Godoviču

- Simon Cigale** rojen v Godoviču št. 67 (42), oče Martin, mama Uršula, krščen v Črnem Vrhu dne 23. oktobra 1695. Krstil ga je kaplan Simon Naglost, botra sta bila Janez Čertanc in Jera Nagodeška. V letih 1734/35 je bil kaplan v Šmartnem pri Kranju, nato je odšel v Šmartno pod Šmarno goro, kjer je bil župnik, tam je umrl 17. marca 1773. Bil je velik dobrotnik godoviške cerkve. Leta 1751 je podaril godoviškemu vikarju državno obveznico za 1000 goldinarjev, v svoji oporoki, sestavljeni leta 1769, pa je med drugimi dobrodelnimi volili zapustil 200 goldinarjev kot ustanovo za zboljšanje cerkvenikove plače v Godoviču.
- Luka Petkovšek** rojen okoli leta 1728, posvečen v mašnika leta 1755. Služboval tri leta v Rovtah in pol leta v Bohinju. Preselil se je na Štajersko, dve leti je bil »operanus« pri sv. Ksaveriju na Stražah, v Gornjem Gradu kot »alumnus« leto in pol, od tam je prišel v Mošnje na Gorenjsko za pomočnika, kjer je ostal pet let, v Kranjski Gori pa sedem let. Leta 1776 je prišel v Logatec. Njegovo zdravstveno stanje, zlasti duševno, je močno pešalo »zaradi prijateljevanja do pijače v mladih letih«, a se je zelo premagoval in živel zgledno. V Logatecu je ostal 18 let, do svoje smrti 14. julija 1794.
- Jožef Pagon** rojen v Šebalku, Godovič št. 30 (20), očetu Luki Pagonu in materi Uršuli, rojeni Korče. Rojen 28. februarja 1781, mašniško posvečenje prejel 3. junija 1804 v lavantinski škofiji. Služboval kot kaplan v Schwarzenbachu leta 1804 in 1805, v Ljubnem pri Rečici, v Gornjem Gradu od 1805 do 1812, v Starem trgu 1813 in pri sv. Martinu pri Slovenj Gradcu od 1818, nato pa je bil provizor od 1. januarja 1819, od 1. septembra 1819 do 21. aprila 1849 župnik pri sv. Juriju ob Taboru v Savinjski dolini. Upokojen je živel v Ljubljani, kjer je umrl 1. marca 1858 kot zlatomašnik.
- Anton Pagon** tudi iz Šebalka, Jožefov brat, rojen 9. maja 1788. Eno leto je obiskoval bogoslovje v Gradcu, kjer je dosegel najboljši 1. red, v drugi letnik je bil sprejet v ljubljansko bogoslovje 19. oktobra 1810. V mašnika posvečen 18. septembra 1813. Prva leta po mašniškem posvečenju je bil na Štajerskem. Leta 1822 pa je prišel v Grahovo pri Cerknici za kaplana lokalista. Kasneje je bil župnik v Kostanjevici (1836 do 1855), kjer je umrl 5. januarja 1858.
- Matej Leskovec** iz Godoviča št. 50 (32), po domače Tomažinov. Oče Jernej, mati Elizabeta, roj. Korič (iz Hotedršice). Rojen 24. avgusta 1801. Osnovno šolo je obiskoval v Idriji, nato odšel v Karlovec, kjer je končal srednjo šolo z dobrim uspehom. Leta 1826 prosil za sprejem v goriško bogoslovje in za odpust iz ljubljanske škofije z utemeljitvijo, da je tako reven, da brez podpore, ki mu jo nudi goriško bogoslovje, ne more nadaljevati študija. To je bilo tudi res, bil je namreč najstarejši med šestimi živimi otroki, sestre so se v tem času poročile in so morale imeti primerno doto. V tretjem letniku je izstopil iz bogoslovja, verjetno zaradi družinskih razmer, brat in sestre so se izselili iz

domačega kraja, doma je ostal edino najmlajši, ki je imel komaj deset let. Tako je Matej ostal doma in delal kot hlapec. Šele po letu 1837 je po nasvetu »modrega« moža stopil nazaj v bogoslovje v četrti letnik in bil istega leta posvečen v mašnika. Leta 1838 je bil kaplan in učitelj glasbe na Šentviški Gori, leta 1845 je prišel za vikarja v Vojščico na Kras, leta 1854 za vikarja v Zapotok, leta 1855 za pomočnika župniku v Sv. Križu na Vipavskem, nato je postal upravitelj župnije. Še isto leto je bil imenovan za vikarja v Tmovem pri Bovcu, kjer je tudi umrl 10. junija 1861. V svoji oporoki z dne 28. januarja 1861, v kateri je za glavnega dediča imenoval svojega očeta Jerneja, je zapustil deškemu semenišču v Gorici 300 goldinarjev, zase pa je naročil tisoč sv. maš. Še leta 1864 je škofijstvo naročilo godoviškemu župniku, naj zahteva od dediča dokazilo o naročenih in plačanih sv. mašah. V pripisu o Mateju Leskovcu je zapisano: »Tomažinov gospod je bil dober govornik, botanik, zvezdoslovec, matematik, homeopat. Torej vsestransko izobražen, brihten gospod«.

Janez Zagoda iz Godoviča št. 69 (44), Anžicov iz Zale. Rojen 1. aprila 1833 očetu Matiji in materi Tereziji, roj. Cigale iz Dolov št. 2. V mašnika je bil posvečen 25. julija 1858. Kaplanoval je v Dragatušu – leta 1858 in 1859, v Metliki od 1859 do 1861, v Sorici od 1861 do 1864, bil je upravitelj na Trati pri Poljanah nad Škofjo Loko od 1864 do 1866 ter v Dobrniču, od koder se je preselil za lokalista v Lučine (1867 do 1870), kjer je 8. oktobra 1870 umrl.

Janez Nepomuk Rozman iz Godoviča št. 13. Rekli so mu Koštelov gospod. Rodil se je 4. aprila 1832. Oče Jože, mati Neža, roj. Leskovec, vdova Istenič, doma pri Zalerju. Janez je bil za mašnika posvečen 22. julija 1856. Bil je katehet meščanske šole v Ljubljani do leta 1881, nato župnik pri sv. Jakobu v Ljubljani. Župnikoval je od 1881 do 20. avgusta 1909, ko je umrl. Bil je zelo zaslužen duhovnik, zlatomašnik. Papež ga je odlikoval z naslovom prelat.

Franc Gantar

iz Godoviča št. 47 (30), »Zalarjev gospod«, je zagledal luč sveta 23. septembra 1920. Oče je bil trden kmet Pavel, mati Ivana, roj. Mlakar iz Raven št. 4.; najmlajši izmed 15 otrok vzorne družine. Osnovno šolo je obiskoval v Godoviču, gimnazijo kot gojenec Malega semenišča in kasneje bogoslovje v Gorici. Vojni čas ga je pregnal v Videm, kjer je 13. maja 1945 prejel mašniško posvečenje od videmskega nadškofa. Novo mašo je imel v Godoviču. Po posvečenju je bil nastavljen za drugega kaplana v Cerknju, kjer je ostal le nekaj

mesecev. Naslednje leto nastavljen za župnijskega upravitelja na Vojsko, kjer je ostal do leta 1952, ko mu je bilo poverjeno upraviteljstvo župnije Šebrelje in Jagršče. Od leta 1973 je župnik v Prvačini.

Redovnice

V vsaki duhovniji vzbudi versko življenje tudi redovne poklice.

Marjana Gantar

rojena 7. marca 1909 pri Zalarju, Godovič št. 47 (30), hči posestnika Pavleta in Ivane, roj. Mlakar, sestra duhovnika Franca. Leta 1922 je bila sprejeta v dekliško Marijino družbo, od leta 1931 dalje njena odbornica, nato je odšla v samostan k pomožnim misijonarkam Klaverjeve družbe v Rim.

Frančiška Leskovec rojena 25. marca 1899 v Dolu, Godovič št. 60, hči posestnika Antona in Ane, roj. Cigale. Dne 8. decembra 1913 je bila sprejeta v dekliško Marijino družbo, ki ji je ostala zvesta, kljub temu da je služila na raznih krajih. Odšla v samostan k trapistinjam v Grottaferrata blizu Rima.

Marija Gabrovšek rojena 8. decembra 1913 »pri Cenetu« v Godoviču št. 39 (27), hišarju Vincencu in Jožefi, roj. Rudolf. V Marijino družbo je bila sprejeta 8. septembra 1929, bila je tudi cerkvena pevkica. Leta 1938 je odšla služiti v sirotišnico v Vidmu (Udine) in se posvetila redovnemu življenju usmiljenih sester. 11. maja 1943 je v Bresciji napravila redovne obljube pod imenom sestra Vicencija Marije Brezmadežne.

Laiki

Poleg naštetih duhovnikov in redovnic je godoviška duhovnija dala javnosti tudi znatno število laikov, ki so si v svetu pridobili odgovorna mesta.

Janez Pagon rojen v Godoviču št. 30 (20), Šebalk, brat duhovnika Jožeta in Antona, dne 19. marca 1783. Postal je davkar.

- Jernej Tratnik** je med godoviškimi rojaki imel ugledno službo. Rojen 24. avgusta 1800 »pri Tratniku«, Godovič št. 8 (6), sin posestnika Antona in Terezije, roj. Rozman (doma iz Mošenj na Gorenjskem). Po končani srednji šoli je študiral pravo in postal okrajni sodnik v Waldeggu na Štajerskem. V pokojku je živel v Gradcu, kjer je umrl leta 1882. Bil je velik dobrotnik rojstnega kraja. Leta 1870 je daroval 200 goldinarjev za gradnjo nove šole v Godoviču, cerkvi pa je leta 1866 kupil nove orgle za 400 goldinarjev in sliko sv. Cecilije ob pevskem koru za 50 goldinarjev. V svoji oporoki je zapustil 30 zlatih napoleonov (zlat frankovski denar) v vrednosti 243 goldinarjev.
- Marija Pagon** rojena 26. avgusta 1824 v Šebalku, hči posestnika Jerneja in Uršule Hladnik (iz Sp. Idrije). Poročila se je s častnikom plemenitim von Welling in umrla v Gradcu 11. marca 1880. Velika dobrotnica revežev. Poskrbela je tudi za ustanovo za godoviške reveže, predvsem za tiste, ki so služili v Šebalku.
- Jože Tomažin** sin Andreja in Mine, roj. Korče (iz Hotedršice), rojen v Godoviču št. 35 (21) pri Veharju, dne 21. marca 1825. Študiral v Ljubljani in pred koncem študija 16. septembra 1848 umrl za jetiko.
- Anton Korče** sin Jerneja in Jere, roj. Kogovšek, rojen v Godivču št. 41 (v Logu), dne 23. januarja 1830. Posvetil se je vojaški službi. Služboval je pri 22. dalmatinskem pešpolku. Leta 1859 se je udeležil ekspedicije na severni tečaj, ki sta jo organizirala Payer in Weiprecht. Umril je na Dunaju kot major, star komaj 40 let.
- Franc Leskovic** sin gostača Antona in Neže, roj. Hajan, rojen v Godoviču 26. aprila 1859. Postal trgovec in hišni posestnik v Ljubljani, bil je tudi dolgoletni blagajnik Ljubljanske ljudske posojilnice. Umril 15. novembra 1946 v Ljubljani. Njegov sin je dr. Franc Leskovic, advokat. Bil je velik dobrotnik godoviške cerkve. Dal je napraviti krasno svetilko za večno luč na štiri plamenice. Večkrat je tudi pomagal s finančnimi sredstvi.
- Franc Gabrovšek** rojen 13. aprila 1875 v Godoviču št. 39 (27), sin hišarja Lovrenca in Katarine, roj. Klavžar. Osnovno šolo je obiskoval v Idriji, nato srednjo v Ljubljani. Postal je bančni uradnik na Dunaju pri Assicurazioni Generali. Umril na Dunaju med drugo svetovno vojno.
- Karel Gruden** rojen v Godoviču, na Koštel, očetu Jožetu in Neži, roj. Leskovec iz Zadloga, vdova Rozman, dne 31. januarja 1884. Ko je bil na učiteljski v Ljubljani, ga je podpiral Koštelov gospod prelat Janez Rozman. Maturo je opravil leta 1905, definitivni učitelj pa je postal leta 1908. Kot učitelj je poučeval v raznih krajih po Sloveniji. Leta 1908 se je tudi poročil. Leta 1917 je poučeval na Radovici pri Metliki, nato pa v Knežaku, kjer je umrl.

Ivan Gabrovšek

Frančev brat, rojen v Godoviču št. 39 (27) »pri Cenetu«, 12. decembra 1884. Obiskoval je učiteljišče v Ljubljani in leta 1904 maturiral. Poučeval je dve leti na osnovni šoli v Dolenjem Logatcu, nato na Rakitni, v Grahovem, Št. Petru na Krasu, v Zagorju na Krasu ter v Sp. Idriji, ko je bil 10. oktobra vpoklican k vojakom. Decembra 1914 je bil ujet na ruski fronti. Kot vojni ujetnik je ostal v Sibiriji do leta 1921, kjer se je tudi poročil. Po vrnitvi iz vojnega ujetništva je poučeval v Dolah pri Litiji, na Vačah in nato v Ribčah pri Mengšu. Kot upokojeni učitelj je živel v Št. Vidu nad Ljubljano, kjer je 29. avgusta 1955 umrl.

Franc Gruden rojen v Godoviču št. (6), dne 16. decembra 1880, sin posestnika in gostilničarja Franceta in Marije, roj. Pagon. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani in maturiral leta 1900 z maturo kot eksternist (izredni slušatelj o.p.), z navedbo, da bo študiral pravo, a je ostal doma, pomagal materi pri gospodarstvu in po njeni smrti prevzel kmetijo. Kot žrtev vojne je bil 22. septembra 1943 ustreljen na Griču skupaj z Jakobom Kogovškom.

Ivan Rupnik rojen na Logu, Godovič št. 61 (71), sin posestnika Franceta in Jožefe, rojene Pišljar, vdova Likar, dne 21. septembra 1925. »Logarski Johan« je bil potem, ko je obiskoval osnovno šolo v domačem kraju, sprejet v Malo semenišče v Gorici, kjer je končal gimnazijo, eno leto je študiral v Rimu, potem pa odšel v Argentino.

Hugo Pellis, rudniški ravnatelj

STANKO MAJNIK

INŽ. HUGO PELLIS, RUDNIŠKI RAVNATELJ
OD LETA 1925 DO MAJA 1945

Inž. Hugo Pellis je bil torej rudniški ravnatelj od leta 1925 do maja 1945. Bil je strog in pravičen do delavcev. Med Idriječani je bil priljubljen in spoštovan. Za časa nemške okupacije se je nekajkrat srečal z resnimi težavami, ko je zagovarjal rudarje. Sabotaže partizanov v rudniku in okolici so spravljal Nemce v nejevoljo. Tudi njemu gre zasluga, da okupator v takih primerih ni posegel po maščevalnih ukrepih.

Inž. Hugo Pellis je bil rojen v Trstu leta 1878, kjer je končal osnovno in srednjo šolo. Visokošolsko izobrazbo rudarsko-metalurške smeri je dosegel na akademiji v Leobnu. Kot pripravnik nastopi v maju 1900 službo pri rudniku Rajbl. Leta 1901 je imenovan za rudarskega vodjo (poslovodjo) in leta 1904 za upravnika jame (obratovodja). Leta 1908 se poroči z Amalio Emmo Mario Elisabetho Becker, hčerko tehničnega direktorja rajbeljškega rudnika. 21. maja 1908 pride v službo k rudniku v Idrijo. Na Šelštvi, kjer stanujeta z ženo, se jima leta 1909 rodi sin Karl, leto pozneje sin Bruno. Leta 1912 je premeščen k rudniku urana St. Jachimsthal (Jachimov) v Sudetih na Češkem, kjer se leta 1916 rodi sin Hugo. Novembra 1920 se vrne v Idrijo, kjer je do leta 1925 glavni rudniški inženir, nato pa rudniški ravnatelj. Leta 1924 se rodi hči Elvira. Do leta 1931 stanuje z družino v stavbi pri Jožefovem jašku (jašek Delo), preostala leta službovanja pa v rudniški stavbi ob Nikovi.

V maju 1945 prevzame začasno vodstvo rudnika komisar inž. Peter Aljančič. Že 1. junija pa je Ministrstvo za industrijo in rudarstvo imenovalo za rudniškega direktorja inž. Avgusta Gogalo, Hugo Pellis mu je predal upravljanje rudnika (izročil »ključe« rudnika). Operativno problematiko jame in zunanjih rudniških obratov pa je inž. Hugo Pellis razložil in prepustil v vodstvo inž. Albinu Koželju.

Kljub podrejenemu položaju in občasnim neprijetnostim je inž. Hugo Pellis ohranil mirno kri in pokončno držo.

Dne 28. 9. 1945 prejme Pellis iz Ministrstva za industrijo in rudarstvo ukaz, naj čimprej zapusti Idrijo in odpotuje v Padovo. 17. novembra inž. Pellis pismeno zaprosi Okrajni izvršni narodnoosvobodilni odbor Idrija za dovoljenje za izselitev in prevoz opreme iz Idrije.

Zadnje dni decembra 1945, po 28 letih službovanja pri rudniku, odpotuje z družino v Gorico (Italijo), kjer umre 21. avgusta 1956. Na njegovem nagrobnem spomeniku visi karbidovka v spomin dolgoletnega rudarskega službovanja.

Na prošnjo ing. Gogale, sedanjega ravnatelja idrijskega rudnika, podajam podpisani ing. Ugo Pellis, dolgoletni ravnatelj tega podjetja, svoj resnični in objektivni elaborat o vzdrževanju rudnika v aprilu 1945. Preden preidem k opisu dejanskega stanja rudnika v zahtevanem razdobju, moram primerno natančno opisati vrsto dejavnikov, ki so vplivali na ohranitev in vzdrževanje jame. Pri tem moramo ločiti dve povsem različni obdobji. Prvo do leta 1943, v katerem so dela v jami potekala skoraj normalno, in drugo do konca vojne, ki ga obremenjujejo velike težave zaradi razpleta vojnih dogodkov pri nas.

Najprej podajam podroben opis stanja v prvem obdobju. Razlaga pa bo zajemala samo tesarska dela, kajti zasip, kot del rednega vzdrževanja jame ni upoštevan, tudi zato, ker potrebni material prispeva topilnica in taka ne more služiti za nikakršno špekulacijo s strani direkcije.

V idrijskem rudniku je tesarjenje priprav in odkopnih polj na etažah odkopnih stebrov sestavni del odkopa in je zaupano kopačem. Ti skrbijo za napredek in preprečitev možnih zruškov hribine s strani in s stropa, in sicer ne glede na trajanje del na sami etaži, predvsem pa skrbijo za lastno varnost. Za to potrebni les (stojke) izbirajo delavci sami na skladiščnem prostoru in ga pripeljejo na delovišče. Medtem ko tesarjenje obzornih prog (rovov), prehodov in prometnih poti ter slepih jaškov in povezav, ki so del rednega vzdrževanja rudnika, opravljajo skupine posebno usposobljenih in odgovornih ter zanesljivih tesarjev, ki v ta namen uporabljajo močne podpornike in ustrezne deske. To delo opravljajo pod nadzorstvom pristojnega osebja in vodstvom tesarskega mojstra.

Razsežnost del je pogojena z lokacijo delovnega področja (ne od odkopnih polj), od dolžine komunikacijskih in prevoznih poti, od števila slepih jaškov, potrebnih za transport nakopanega materiala in zasipa. Seveda ni mogoče, niti ni potrebno skrbeti za celotno podzemeljsko območje z istim kriterijem. Vzrok temu je obsežnost preko 1,5 km dolgo orudeno področje, prepletanje rovov, ki v skupni dolžni preko 30 km prečkajo v vseh smereh raziskovalno in odkopno področje, kakor tudi zaradi mnogoštevilnih slepih jaškov in sipk, ki povezujejo 14 obzorij podzemlja do globine 375 m.

Vendar tudi normalno vzdrževanje aktivnih področij potrebuje iz leta v leto dokajšnje količine jalovega lesa. Za kritje teh potreb se je rudnik vedno posluževal Gozdne uprave Idrija in privatnih trgovcev, ki so v normalnih okoliščinah brez težav zadovoljevali rudniške potrebe.

Skupine izurjenih tesarjev so bile vedno sposobne premostiti vsakršno težavo pri uporabi tega lesa, sposobno vodstveno oz. nadzorno osebje pa je bilo porok za vzorno opravljeno delo.

Hugo Pellis, rudniški ravnatelj

Poročilo

POROČILO O VZDRŽEVALNIH DELIH PRI RUDNIKU IN ZADNJEM MESECU DRUGE SVETOVNE VOJNE V APRILU 1945, KI GA JE PRIPRAVIL DOTEDANJI RAVNATELJ INŽ. HUGO PELLIS. NASTALO JE ZARADI OČITKOV NOVEGA RUDNIŠKEGA VODSTVA O SLABEM VZDRŽEVANJU JAME IN JAMSKIH NAPRAV. POROČILO JE IZ ITALJANSČINE PREVEDEL G. STANKO MAJNIK.

Podpisani je večkrat opravljal inšpekcijske preglede in je z izkušenim očesom funkcionarja Reda državnih rudnikov opazoval delovni potek posameznih del. Večkrat je opozarjal kopače na ojačanje podpornikov v odkopih in le v zelo redkih primerih je bil prisiljen kritizirati kopačevo delo pri vzdrževanju. Tudi inšpekcijski organi rudniške policije, ki so takrat večkrat prihajali na preglede idrijskega rudnika, so vedno dobili najboljši vtis.

Zaradi navedenih razlogov poročevalec zatrjuje, da je bilo ohranjevanje in vzdrževanje rudniškega podzemlja do leta 1943 v vsakem pogledu vzorno, da ne rečemo razkošno.

Da bi lahko presojali in ocenjevali obdobje, ki je sledilo, je treba upoštevati stanje, ki se je v Idriji razvijalo v zadnjih dveh letih neusmiljene vojne in njen neposredni vpliv na rudnik.

Les pri rednem tesarjenju v suhih rovih brez pretiranih pritiskov vzdrži od štiri do šest in več let, obloge slepih jaškov in sipk, ki so podvržene močni obrabi, pa ne vzdržijo več kot tri do štiri leta, posebno še, če se vsipa debelejši material. Količinska potreba podpornikov v odkopih, popravila in dnevna menjava obrabljenih tesarb in obnova oglob mnogih slepih jaškov in sipk zahtevajo, poleg razpoložljive delovne sile, tudi stalno in zadostno dobavo lesa.

Zaradi zaostritve vojnih razmer v naši okolici ne samo, da je prenehala delovati privatna trgovina lesa, temveč se je tudi Gozdna uprava soočala z velikimi težavami pri izpolnjevanju svojih pogodbenih obveznosti.

RUDNIŠKA KOČIJA ZA SLUŽBENE
PREVOZE RAVNATELJA IN NJGOVIH
OŽJIH SODELAVCEV.
KOČIJA S KOČIJAŽEM ANTONOM
POLJANŠKOM STOJI PRED GRILČEVO
HIŠO, TAKRAT DEMŠARJEVA
FOTOGRAFIJA IZ LETA 1910

Na ta način so bile za potrebe v jami na razpolago samo zaloge lesa na raznih zbirališčih in še te osiromašene zaradi večkratnih krivičnih zasegov s strani okupacijske vojske. Kot višek vsega tega je bilo pomanjkanje precejšnjega števila najbolj večjih tesarjev in nadzornikov, dveh poslovodij in dveh izmenovodij. Čeprav bi se prve še nekako dalo nadomestiti z drugim priložnostnim osebjem, pa je bila praznina, ki je nastala v vodstvenih vrstah, lahko samo delno zakrpana.

Končno je treba upoštevati še zalitje v jugovzhodni jami od XIV. do XIII. obzorja. Ta obsežni del jame s številnimi rovi, slepimi jaški, sipkami in delovišči je bil skoraj leto dni pod vodo. Voda je načela stabilnost oblog in povzročila propadanje lesa, odnašala je material iz zasipov in pospešila kršenje celine v odkopih, slepih jaških in ostalih prostorih.

Vse nastale velike težave bi v drugih okoliščinah verjetno povzročila prepustitev rudnika usodi. Tako bi bil odvzet zaslužek močni skupnosti idrijskih rudarjev, ki že veliko let pomeni vir življenja in napredka. Težave so bile obvladane z zmanjšanjem izkopa in proizvodnje rude do dopustne meje (budnosti okupatorja), varčnostjo pri porabi materiala ter izkušnostjo nadzornega osebja.

O primernosti vzdrževanja govorijo podatki, da je bilo do povojnih dni omogočeno ohranitev rudnika, varnost pri delu in nepoškodovanost delavstva. V vseh teh letih se nikoli ni zgodila težja nesreča zaradi zruškov v odkopih ali pa zaradi zruškov rovov, slepih jaškov ali sipk zaradi slabega vzdrževanja.

leto	mesec	m ³ /mes	opravljene dneve	m ³ /dn
1943		79,398	16225	*0,059
1944		79,392	18225	0,052
1945	januar	58,886	878	**0,068
1945	februar	36,918	1073	0,034
1945	marec	71,836	1271	0,056
1945	april	59,795	789	0,076
1945	maj	15,142	1328	0,011
1945	junij	41,124	3067	0,013
1945	julij	56,514	3149	***0,018
1945	avgust	72,344	3371	0,021

V dopolnitev poročila je podana primerjalna tabela porabe lesa za vzdrževanje brez priprav in odkopov v teh zadnjih treh letih obratovanja

* dvanajstina letne porabe

** po podatkih statistike

*** preveliko število dnin glede na porabo lesa

Idrija, v septembru 1945

MARIJA BAVDAŽ

Srečanja na Idrijskem

AVTORICA JE PRVO
SREČANJE NA IDRJSKEM
(PTIČJI METLJAJ IN JANTARKA)
OBJAVILA V ŠT. 1,
DRUGO (Z OSASTIM PAJKOM)
PA V ŠT. 2 IDRJSKIH RAZGLEDOV
ZA LETO 1991

SAMICA ČRNE ŽOLNE
ZNAČILEN PODOLGOVATO STESAN
VHOD V DUPLO
SAMEC ČRNE ŽOLNE
VIDEZ LETEČE ČRNE ŽOLNE
VIDEZ LETEČE ČRNE VRANE

Včasih ti narava zastavi nagajivo uganko. Ne moreš je rešiti ne s pomočjo tujih izkušenj ne s pomočjo pisnih poročil iz preteklosti. Takšna uganka se je meni zastavila pred zares davnim časom v gozdu nad Št. Vidom blizu tradicionalne pešpoti Ljubljancev na Katarino.

Spomladi je bilo. Tramvaj me je odložil na zadnji postaji pred šentviško cerkvijo. Krenila sem v desno mimo dveh, treh vrtov in že me je steza dvignila v hrib in v gozd, ki sega dol do mesta, gor pa čez rativovška pobočja in poključke smreke vse do vznožij kamenitih vršacov. Prečkala sem ilnati kolovoz proti Katarini, ki ga spremljajo zelene jelše, se najprej vzpela skozi borovje in čez borovničje ter tisti posebni sploščeni lisičjak, da sem se nato počez spustila v »mojo« močvirno, z gozdom obdano dolino. Bila je vsa bela od kronic, zadnje zaplate snega so se razcejale, pod golim drevjem v bregu pa je dehtel razcveteni volčin. Zaželela sem si vejice, a sem bila brez pipca, golim rokam pa se je vejica uprla. Ni se je dalo ulomiti. Ujezilo me je. Te bom pa odgriznila, če ne gre drugače! Takrat sem spoznala volčinov sok. Hudo je bilo, preden sem si s snežnico za silo potolažila usta. Neodjenljiva vejica je ostala na svojem mestu, vtis njenega soka pa v mojem trajnem spominu.

Zdajci se je razlegel v bližini predirljiv, visok, a melodičen klic: fiiii! fiiii! in hip za tem iz nekoliko večje razdalje gruleč krkrkrkrkr« – očitno glas splašene živali (ali morda dveh?) – ampak katere?

Poslej sem hodila v to dolino napenjat ušesa. Različni vprašani so me hoteli prepričati, da naj bi slišala srno. In gozdnega jereba. Nemara sloko? Klice sem tam slišala še večkrat. A zakaj naj bi tako imenovanemu glasu srne zmeraj sledil še glas tako imenovanega jereba? Če sem bila v družbi, se skrivnostni duet kot zanalašč ni oglasil. Kar cela leta so potekala brez odgovora.

Potem me je delo pripeljalo v Idrijo. In tu, kjer se gozd dotika mesta in sega dol do Notranjske, gor pa čez vse hrbte in grape do vznožja kamnitih vršacov, se je prav tako oglašal skrivnostni dvojni klic. A spet sem ga poslušala le na samotarskih potih in spet nisem mogla priti do pojasnila.

Nekoč pa sem se tihotapila proti grebenu nad Padarjevo grapo. V hipu, ko sem stegnila vrat čez vrh in vrgla pogled navzdol, spet tisti krik, tik pod menoj. Oči na peclje! Presneto šibje, moti razgled – a vendar, tam na tleh med debli temna senca v velikosti mačke. Sfrfota, izgine v krošnjah, spotoma zakriči, še enkrat bolj od daleč, tišina. No, zdaj pa vem, da gre za glas ene same živali, za ptico, ki se motovili tudi po tleh. Toda to ni ne divja kura ne ujeda. Katero tolikšno in dnevno pernato čudovišče pa sploh še obstaja v naših hostah?

Neko majsko jutro sem jo mahala proti Plestenicam. Stopim iz grmovja. Zavpilo je nad mojo glavo in iz votle jablane je kričeč zletela tista zagonet-

na ptica prav čezme ter izginila v gozdnato globel. Črna kot vrana. Velika kot vrana, toda v hitrem, valovitem letu, z ostroperim, valujočim repom (spomnila sem se fazana) – rdeče čopke sicer nisem utegnila dobro razločiti, vendar se je uganka v hipu razvozljala: črna žolna je! Takšen torej je glas presenečene črne žolne. Potem sem še izračunala. Koliko časa sem reševala to uganko. Petdeset let!!

Zdaj, ko se mi je razkrilo, za katero ptico gre, sem ponovno pregledala pisna poročila o glasu črne žolne. Tako se berejo:

»kiaai. . . kiaai. . .« in »krkrkrkrkr« (Promptov, 1957)
 »kliöh« in »ripririprip« (Brunn/Singer/König, 1970)
 »kleea« in »krikrikrikri« (Hamond/Everett, 1980)
 »kliöö« in »krikrikrikri« (Božič, 1983)
 »kli-eh« in »rürürürür« (Živalstvo Evrope, prevod iz nemščine)
 »klii-ööh« in »krrii-krrii-krrii. . .« (Delin/Svensson, 1989). . .

Toda kar so oči pobirale s papirja, se nikakor ni hotelo povezati s tem, kar so mi lastna ušesa spravila v spomin.

No, seveda, kako naj glasovi, ki nastajajo s človekovimi govornimi organi, pa znaki, ki jih je uveljavil zanje, ustrezajo živalskim? Mislim, da nas je kar precej – in to v vseh skupinah prebivalstva, od vrtcev naprej do upokojencev – ki bi se zelo razveselili izčrpnega kompleta ptičjih glasov, posnetih v domači naravi!

Predirni krik črne žolne je slišati, kot navajajo podatki, kilometer daleč. En par zaseda kar nekaj sto hektarov gozdov, zlasti gorskih z iglavci. Toda poslušala sem jo tudi na komaj 350 m nadmorske višine. Da je plaho bitje. Res, le samohodna sem jo presenetila. Vendar tudi ne prav daleč od mesta in od prometnic. Na primer: pot od Savice na Komno je prav močno obljudena v vseh štirih letnih časih, a je tik ob tej poti v deblu neke bukve blizu od korenin navzgor več značilnih ovalnih in pravokotnih lin. Takšne vhode si steže črna žolna v svoja stanovanjska dupla in v gnezdo. Zakaj si je izbrala prav to drevo in kdaj sploh je utegnila stesati vse te luknje ob mimohodu skoraj nepretrgane verige planincev – tudi mnogih prav hrupnih družčin?

Na Idrijskem njenega tesanja še nisem našla. Najbrž pa je kdo drug že imel to srečo. Naj ustreže ljubiteljem idrijske narave in objavi podatek v Idrijskih razgledih! Sicer pa več oči več vidi. Iščimo!

VIRI

ZBIR ORIGINALNIH, ZELO ZANIMIVIH PODATKOV O ČRNI ŽOLNI NA SLOVENSLEM OZEMLJU NAM POSREDUJETA DELI:

- ANDREJ SOVINČ: ZIMSKI ORNITOLOŠKI ATLAS SLOVENIJE, 1994 IN
 - IZTOK GEISTER: ORNITOLOŠKI ATLAS SLOVENIJE, 1995.

PODROBNOSTI O ŽIVLJENJU ČRNE ŽOLNE NAJDEMO V DELIH:

- FRAN ERJAVEC: DOMAČE IN TUJE ŽIVALI V PODOBAH, 1995
 - JANEZ GREGORI, IVAN KREČIČ: NAŠI PTIČI, 1979
 - IVO BOŽIČ: PTIČI SLOVENIJE, 1983

TER V PREVEDENIH ENCIKLOPEDIČNIH IZDAJAH S PODROČJA ZOOLOGIJE.

Zanimivosti okrog Cerkljanskega Vrha

RAJKO PAVLOVEC

Cerkljanski Vrh je razloženo naselje okrog z gozdom poraščenega, dosti neuglednega hriba 3 km južno od Cerknega nad Podlaniščem, ali kakor ga bolje poznamo, Kladjem. Hribovje se vzpne na 955 m. Po sedanjih delitvah je še na Primorskem. Meja med Primorsko in »Kranjsko« je le kak kilometer vzhodno, to je meja med nekdanjima škofjeloško in idrijsko oziroma sedanjima občinama Gorenja vas – Poljane in Cerkno. Kot Cerkljanski Vrh pojmujejo raztresene kmetije od Kacinove s hišno številko 1 preko Bendetove s številko 13. Na vrh ne vodi nobena prava pot, okrog njega pa so speljane označene poti. Na vzhodni strani pod vrhom je slovenska transverzala in tudi nesrečna geološka pot, ki nikakor ne more dobiti spremljajoče knjižice. Poleg te potekata loška in TV-pot. Anton Melik šteje to področje k Cerkljanskemu hribovju, ki se na južni strani dvigne v Bevkov vrh (po Meliku Bevk) z višino 1051 m in ki leži južno od Cerkljanskega Vrha (Melik, Slovensko Primorje, Slovenija, II/4, Slovenska matica, Ljubljana, 1960). Vrh obkroža s treh strani stara italijanska cesta. Med gradnjo so postavili celo tire in kamenje so vozili z vozički, ki so jih vlekli konji.

Roman Savnik pravi (Krajevni leksikon Slovenije, I, Zahodni del Slovenije, 1968), da sega Cerkljanski Vrh od Cerknega proti jugu do Pluženjske gore (1012 m) in Bevkovega vrha. Tod so samotne kmetije in raztreseni zaselki kot so Zakrog, Hóbovše in Lajše. Izrazitejši vzpetini sta Baba (735 m) in Veliki vrh (881 m, na italijanskih kartah Cima grande). Severna pobočja se spustijo na sedlo Kladje (787 m), ki ga zelo dobro poznajo kolesarji pri maratonu Franja, saj se morajo povzpeti iz Cerknega malo manj kot za 500 m.

Cerkljanski Vrh je posejan s posameznimi kmetijami. Strnjenegega naselja ni. Tam so kmetije Bende, Kacin, Zavrhovski (značilno ime »Za vrhom«), Slamovčan,

Košpar, Potnik, Zakrog. Na krogu in drugi. Na dnu Volkove grape pod Zakrogom je presihajoči izvir Zaganjalka. To ime želijo strokovnjaki uvesti za vse naše presihajoče izvire. Nekoč je voda naraščala in upadala na sedem minut. Pred nekaj leti so popravili gozdno pot. Okolico izvira so sicer lepo uredili, vendar so pokvarili presihanje vode. Ta voda nadaljuje pot v potoku Zaganjalčnica, ki se pod Pirhovim klancem izliva v Idrijo.

Sam vrh za planince ni posebno ugleden. Nekoč je bil povsem porasel z visokimi, lepimi smrekami in jelkami, kjer so bivali celo divji petelini. Pozneje so precejšnji del posekali, tako da je vsaj proti jugu boljši razgled kot nekoč. Če bi bil vrh gol, bi bil z njega prav lep razgled na Julijce, zlasti na Bohinjski greben, proti Matajurju, na Trnovski gozd, Blegoš, Ratitovec in Porezen. Ob lepem vremenu ali po nevihti vidimo tudi gore na italijanski strani.

Nekoč je bilo na Cerkljanskem Vrhju več kamnolomov. Deloma so dajali kamen za ceste in zidavo, deloma za podboje in druge dele hiš pa celo za apno. Veliko portalov je iz apnenca, ki so ga v glavnem pridobivali na Lajšah. Znan kamnosek je bil Andrej Podobnik iz Sovodnja. Marsikateri portal je imenitno okrasil z raznimi ornamentami ali celo s figuraliko. O tej dejavnosti je pisal Anton Ramovš (Loški razgledi, 38, 1991). Na Cerkljanskem Vrhju so kuhali tudi oglje. Vse to je danes skoraj opuščeno. Kopo za oglje postavlja samo še kovač v Sovodnju.

Svet je dokaj samotni in slabo poseljen, vseeno pa daje kruh kmetijam. Ljudje živijo z naravo, jo opazujejo, spoznavajo in upoštevajo dolgoletne izkušnje. Nekateri od teh poznamo tudi od drugod. Les je recimo treba sekati med lunama. Če ga posekaš ob mladi luni, se nikoli ne posuši. Takšne modrosti se vedno bolj izgub-

ljajo, saj imajo skoraj vse kmetije koga zaposlenega v tovarni Eta v Cerknem, v Jelovici v Sovodnju ali še kje.

Vreme je za kmeta ena od zelo pomembnih postavk. Zato ni čudno, da poznajo vrsto opozoril za lepo ali slabo vreme. Če je vrh Porezna zjutraj zavit v oblake, bo zanesljivo dež. Če se megla po dolini posuši, bo lepo, če se dviga in je do desete ure ne popije, bo deževalo. Če porine meglo od Cerknega čez Kladje proti Sovodnju, bo slabo vreme, če pa leze megla v obratni smeri, bo lepo. Marsikje poznajo še druge indikacije. Hotaveljčani npr. vedo povedati, da napovedujejo deževno vreme mokre kamnite plošče v njihovi cerkvi.

Veliko je tudi splošnega, kar ne velja samo za Cerkljanski Vrh. Če je pozimi ivje na Griču, na zahodnem delu Cerkljanskega Vrha, še ne bo hudega. Če je srez visoko v hribih, bo še nekaj časa lepo vreme. Bolj nevarno za slabo vreme je, če pogosto zahajajo ptiči v krmilnico. Zimsko grmenje med sneženjem ali tik pred tem kaže na boljše vreme. Kadar se nov sneg ne otrese s smrek, počaka naslednjega.

Znanilci slabega vremena in snega so med drugim še naslednji. Sumljivo je, če se klati podlasica okrog hiš. Če piha jug, če je razgled preveč jasen, če laja smjak, če letajo mravlje in če se derejo črni krokarji, bo zanesljivo dež. Pajki z mrežami po travi kažejo na lepo vreme. Prav tako smo lahko prepričani, da naslednji dan ne bo dežja, če so redke zvezde. Kmetje opazujejo določen kozolec v pobočju nad Cerknim. Če je megla do tja, bo zanesljivo dež. Če je megla komaj malo nad krajem, za dež ni tako gotovo. Če zvečer poje petelin, bo naslednji dan sprememba vremena, na slabše ali na boljše. Enako je v primeru, če zvečer petelin noče v hlev. Kakršno vreme zadnjega januarja kane, tako rado ves mesec ostane.

Nekoč je bil divji petelin na najvišji vzpetini in tudi na sosednjem vrhu nad Bendetovim travnikom. Pod drevesom, kjer je petelin, je polno njegovih odpadkov. Tudi ruševca so videli. Domačini trdijo, da ta žival pri iskanju hrane močno razmeče in razbrska rastline. Spomni se, da so srečali kuro, ki se je delala, kot bi bila ranjena. Za njo pa je kmalu prišel piščanec.

Divje svinje je videti tudi podnevi. Na Bevkovem vrhu, kjer jih je še sedaj precej, sem sam videl sveže ležišče

okrog smreke. Na nekaterih pašnikih in travnikih so napeljali močnega električnega pastirja, da svinje vsega ne razrijejo.

Veliko je polhov. Nobena težava ni videti zajcev ali sm. Ko sem sedel pod drevesom, sta veverici mimo jedli žir in lupine metali na tla. Pojavi se tudi jazbec. O njem so pripovedovali, da je okrog leta 1980 hodil z mladimi čez Cerkljanski Vrh k vodi do Kacina, jest pa čez hrib do Bendetovih. Če je le našel, je imel zelo rad koruzo. Takoj pod vrhom na zahodni strani imajo svoja bivališča lisice, ki jemljejo davek na bližnjih kmetijah.

Od časa do časa zaide na Cerkljanski Vrh medved. Okrog njega je nekaj zanimivih doživljajev. Domačinka je nabirala maline. Slišala je, da v bližini nekdo hodi in ga je prijazno pozdravila. Nič. Ponovno je pozdravila, pa zopet nič. Potem je rekla: »Boš ja pozdravil, če si božji!«, pa zopet nič. Ko je odhajala domov, je srečala lovce. Vprašali so jo, če je kje videla medveda, ki je odhlačal nekam v gozd. Drugačno dogodivščino je doživelo mlajše dekle, ki je šlo v poltemi skozi gozd na Kladje. Do nje je prišel velik pes in odganjala ga je z dežnikom. Dejansko ni bil ta pes nič drugega kot mlad medved.

Na eni od kmetij je bil gospodar v hlevu, ko je postala živina zelo nemirna. Pes, priklenjen zunaj na verigo, ni niti bevsknil. Hlevu je namenil obisk medved, ki se je vzel na vrata in potem odšel. Naslednji dan so videli, da se je mimogrede še dodobra najedel hrušk. Nek drug kmet je pred medvedom zbežal na drevo. Šele ko je bil »varen« na veji, se je spomnil, da je medved dober plezalec.

Še več zanimivih zgodbic se sliši o Cerkljanskem Vrh. Nekje so imeli udomačenega smjaka. Dežja ni posebno maral in takrat je prišel kar v hišo. Nekoč pa je bil nadležen in so ga udarili. Tako je zameril, da se je za en mesec preselil k sosedu. Tudi lovci se radi ponorčujejo. Mačka so »oblekli« v zajčjo kožo in ga poslali v smer, od koder je prihajal njihov kolega. Ta je ves navdušen zgrabil puško. »Zajec« pa je spretno splezal na drevo in ušel smrti.

K zdravniku je prišla žena in tožila, da se mož slabo počuti. Zdravnik jo je vprašal, kakšni so kaj vetrovi.

Žena mu je odgovorila, da so včasih tako hudi, da se je pred kratkim podrl kozolec pri sosedu.

Pripovedujejo, da je bil nekdo po kazni poslan na Porezen za ovčjega pastirja. Da si je finančno opomogel, je prodajal mlade ovce. To je prišlo pred sodnika, ki je pastirja vprašal, kako da ni nič naraščaja? Pastir mu je odgovoril: »Gospod sodnik, mene so poslali na Porezen za pastirja, ne za koštruna«.

Včasih se sliši o sosedih tudi kakšna neprijetna. Za nekoga trdijo, da zaradi svoje lenobe čaka s košnjo

toliko časa, da nastane slama in je sploh ni treba več sušiti. Sicer pa travniki zacveto v neverjetni lepoti. Polni so različnega cvetja, med drugim dobimo lilije, veliko arnike, kadar pa se belo pobarvajo s šmarnicami, je to nekaj nepopisnega. Proti koncu maja je na Lajšah praznik šmarnic.

Cerkljanski Vrh in njegova okolica skrivajo precej zanimivosti, ki jih danes domačini še poznajo in se jih spominjajo. Počasi se bodo pozabile, zato je prav, da ostanejo nekje zapisane. Hvala vsem, ki so mi jih pripovedovali.

Ob 100. obletnici rojstva Božidarja Jakca

IVICA KAVČIČ

Leta 1999 bo minilo sto let od rojstva akademika Božidarja Jakca, staroste slovenske grafične umetnosti in našega častnega občana. Božidar Jakac je bil, tako kot Aleš Bebler, častni občan Idrije v nekem posebnem smislu. Oba sta bila realčana, oba sta v svetu uspela, eden v diplomaciji, drugi v umetnosti in odkar pomnim, sta bila Idrijčanom v veliko čast in ponos ne glede na formalna priznanja. Ko sta tu pa tam obiskala Idrijo - Bebler Lapajnetovo, Jakac Albina Vončino in se sprehodila po mestu, Jakac velikokrat s slikarsko paleto – je med ljudmi zavladalo neko posebno, lahko bi rekli praznično vzdušje. »Glej, tisti je pa Bebler, glej, tam ob Vončini je pa Jakac,« smo govorili in ju od daleč opazovali ter se ob tem sami počutili kar nekako pomembnejše. Bila sta velika človeka, svetov- ljana in obenem zelo preprosta in prijazna do vsakogar, kar je njuno veličino le še poudarjalo.

Kasneje, ko smo tudi Božidarja Jakca v skupščini proglasili za častnega občana in sem se z njim lahko večkrat in dalj časa pogovarjala, me je posebej impresioniralo, kako je govoril o Idriji. Imel je navado reči »Moja Idrija«. Pripovedoval je o tem, kako imenitno se je počutil v tem našem mestu, kako se je s prihodom v Idrijo osvobodil novomeške purgerije in je svobodno zadihal v neizumetničenem rudarskem okolju. »Tu v Idriji med knapi so se mi sprostile ustvarjalne sile, odpadle so vse sponе, nič ni bilo izumetničenega in začel sem slikati,« je govoril.

Njegov slikarski opus je ogromen. V monografiji, ki jo je leta 1988 izdal Dolenjski muzej, je naštetih 828 del,

pa najbrž še ni vse zajeto. Ogromno je portretov znamenitih osebnosti, veliko del je posvetil rodni Dolenjski in drugim krajem naše lepe dežele. Mnogo je potoval in prinašal domov umetniška dela in vtise iz raznih mest in držav, od Prage in Berlina še pred vojno in nato Pariza, Tunizije, Amerike, Norveške, Italije in drugod. Skice, risbe in akvareli, ki jih je še kot dijak delal v Idriji, se gotovo ne morejo kosati z deli iz njegovih zrelih let, imajo pa drugačno vrednost, so njegovi prvenci, so dela prav z začetka njegove umetniške poti.

Gospa Tatjana Jakčeva, umetnikova soproga, je pripravljena podariti ta dela Idriji s pogojem, da uredimo zanje primeren razstavni prostor. Zelo primeren čas za to bi bilo letošnje leto, ko bomo obhajali 100. obletnico slikarjevega rojstva. Najbolj imenitno bi seveda bilo, če bi obnovili Krapševo hišo Pod gorami, kjer je mojster v svojih dijaških letih stanoval in kjer je naredil kar nekaj portretov gospodinje Ančke in gospodarja Franceta Krapša. V tako kratkem času seveda tega ne bo mogoče izvesti, enkrat bo pa treba začeti, saj se hiša že nevarno podira.

Lahko pa se potrudimo in uredimo primeren prostor v Gradu. Tudi za to so seveda potrebna velika sredstva, a predvsem je potrebna volja in zavest, da bomo s tem Idrijo duhovno obogatili in ji dodali še eno izvirno obeležje časa, ko je tu delovala prva slovenska realka s svojimi imenitnimi profesorji in dijaki.

ZVONKO PERAT

Metodika matematike za ljudske šole

Metodika matematike

za
slovenske ljudske šoleNavod k prvi računici
za slovenske ljudske šoleNavod k drugi računici
za slovenske ljudske šoleNavod k geometrijskemu oblikoslovju
za slovenske ljudske šole

Nova avstrijska mera in vaga

Spisal

Dr. Franc vitez Močnik

Pri založbi Jutro in v sodelovanju z občino Cerklje ob Savi je v Cerkljem izšla faksimilirana izdaja knjige dr. Franca Močnika Metodika matematike za ljudske šole. Knjiga prinaša izbor štirih Močnikovih metodičnih knjig za ljudske šole, to je za današnjo razredno stopnjo osnovne šole. Metodika matematike za slovenske ljudske šole obsega:

Navod k prvi računici za slovenske ljudske šole na Dunaji 1871
Anleitung zum gebrauch des ersten Rechenbuches für Volksschulen

Navod k drugi računici za slovenske ljudske šole na Dunaji 1871
Anleitung zum gebrauch des zweiten Rechenbuches für Volksschulen

Navod k geometrijskemu oblikoslovju za ljudske šole
Die geometrische Formenlehre in der Volksschule, Wien 1875

Nova avstrijska mera in vaga slovenskim šolam v porabo na Dunaji 1874
Die neuen österreichischen Masse und Gewichte und das Rechnen mit denselben

Knjigo je s spremno besedo opremil in uredil Zvonko Perat. Dolgo smo nihali med faksimilirano in modernizirano izdajo Močnikove metodike. Prednost je dobila faksimilirana izdaja, saj nas tudi slogovno spominja na čas, ko si je slovenska osnovna šola šele utirala pot. Močnik je prvi pričel uvajati slovenščino v šole in uredil dvojezične slovensko-nemške šole. Oral je ledino na ljudskošolskem polju in prav njegova zasluga je, da so se odpravile popolnoma nemške glavne šole po mestih in uvedle dvojezične – utrakvistične šole. To je bil prvi korak k slovenski šoli, za prehod na slovensko šolo pa sta zaslužna Močnikova občudovalca in sodelavca Andrej Praprotnik in Fran Levec. Tako je prav, da se tudi čas uvajanja slovenščine v šole odraža v teh metodikah. Odsev tistega časa dodaja metodikam še dodatni mik.

Franc Močnik spada gotovo med najpopularnejše in najzaslužnejše pedagoške matematične stroke v drugi polovici 19. in v prvih dveh desetletjih 20. stoletja v srednji Evropi. Z njegovim imenom je tesno povezan napredek računskega pouka na vseh nižjih in srednjih šolah bivše Avstro-Ogrske in izven nje. Dejstvo, da so se njegovi učbeniki na različnih učnih stopnjah tako dolgo prevladujoče obdržali kljub ostri konkurenci, kaže, da je bil mojster v podajanju matematične učne snovi. Njegova velika in trajna zasluga je, da je, opiraje se na Grubeja in Schulza, preoblikoval in preusmeril matematični pouk na nižjih in srednjih učnih zavodih ter uveljavil matematiko kot tisti učni predmet, ki razvija natančnost in logično doslednost v mišljenju.

Računstvo kot učni predmet se je poučevalo že v srednjem veku v župnijskih in mestnih šolah ter zaradi praktičnih potreb tudi v obrti in trgovini.

V avstrijskih deželah je zakon o osnovnih šolah »Allgemeine Schulordnung« iz leta 1774 določal, da je računstvo obvezen učni predmet v normalkah, glavnih šolah in trivialkah. S šolskim zakonom iz leta 1805, »politično šolsko ustavo«, se je število učnih predmetov na trivialkah skrčilo na krščanski nauk, branje in pisanje, računstvo ter petje. Zakon je tudi določal učni postopek pri pouku teh predmetov. Ta pouk računstva je bil precej šablonski in mehaničen. Učenci so se učili najprej štetja in potem štirih osnovnih računskih operacij z golimi števili, kar je bilo za učence utrudljivo in dolgočasno, zato so bili učni uspehi v računstvu bolj pičli. Že pred revolucionarnim letom 1848 so nekateri praktični pedagogi skušali vnesti v pouk računstva nove ideje in s tem doseči boljše učne uspehe. Med temi je najvidnejši naš rojak dr. Franc Močnik, ki velja za enega glavnih reformatorjev računskega pouka v osnovnih in srednjih šolah v vsej srednji Evropi.

In zakaj prav danes, sto let po največjem boomu uporabe Močnikovih učbenikov, ponatiskujemo njegov metodični opus za razredno stopnjo osnovne šole? Odgovor je preprost. V letih od 1848 pa do 1869 je bila avstro-ogrska monarhija tudi v šolstvu v zelo intenzivnih reformnih gibanjih. Leto 1848 je prineslo, vsaj na papirju, vsem narodom šolanje v maternem jeziku. Kako so posamezni narodi to priliko izkoristili, je že druga zgodba. Leto 1869 pa je prineslo v deželah avstrijske krone tudi osemletno šolsko obveznost od šestega do štirinajstega leta starosti.

Šolanje otrok s sedmim letom je prinesel šele »zakon o narodnih šolah«, ki ga je obelodanila Kraljevina SHS leta 1929. Ta zakon je predvideval vpis v šolo za otroke, ki so dopolnili sedem let ali pa jih bodo dopolnili do konca koledarskega leta. Izjemoma so posebno razvite otroke vpisovali tudi z dopolnjenim šestim letom starosti in tako je pri nas še danes.

Važen mejnik v razvoju metodike računskega pouka so predstavljale Močnikove matematične metodične knjige. Močnik je začel z metodičnimi knjigami za nižje razrede ljudskih šol, in to razmeroma zgodaj. Leta 1840 je izdal *Lehre von den vier Rechnungsarten, aus deren Begriffe und dem Wesen unseeres Zahlensystems entwickelt*, leta 1843 pa *Anleitung zur gesammten Rechenkunst*. Obe knjižici je izdal ljubljanski tiskar Blaznik. Kasneje je Močnik na Dunaju in v Pragi napisal in objavil še več različnih metodik za začetni pouk računstva (npr. *Methodik des Kopfenrechnens* 1854, *Methodik der Ziffersrechnens* 1856) in navodil za uporabo svojih osnovnih računic (1870–1874). Tako kot druge učbenike so tudi njegove metodične knjige predelovali in izdajali celo po njegovi smrti. Zadnja je izšla leta 1919.

Leta 1844 je dvorni študijski komisiji predložil načrt o spremembi dotedanjih računic za ljudske šole. Komisija mu je ta načrt tudi odobrila. Po njem se je lotil sestavljanja učnih knjig za računstvo in geometrijo za

vse vrste osnovnih šol. Prve učbenike iz računstva in iz geometrije za nižje razrede osnovnih šol je izdal leta 1846 na Dunaju, v Pragi in v Trstu (različne Anleitung zum Kopfrechnen, Anleitung zum Rechnen, Lehrbuch des gesamtten Rechnens in Lehrbuch der Geometrie). V letih 1853 do 1858 so izhajale razne vadnice za računstvo v ljudskih šolah. Ko so se spremenili učni načrti, pa je svoje knjige predelal, jih prilagodil novim razmeram in pri tem upošteval tudi napredek v metodičnem pogledu. Tako so od 1870 do 1873 izhajale njegove petdelne računice za ljudsko šolo, leta 1891 in 1892 pa so nastale računice v treh stopnjah.

Močnik je svoje knjige pisal v nemščini, vendar so jih zelo veliko prevajali v druge jezike avstrijskega cesarstva in tudi v jezike drugih narodov. Posebej omenimo le prve slovenske prevode, ki so pomembni za slovensko kulturno zgodovino. Prvo Močnikovo knjigo je v slovenščino prevedel Blaž Potočnik že leta 1846. To je bilo Napeljevanje iz glave poštovati za prvi klas ljudskih šol (Trst 1846), druga izdaja je izšla na Dunaju naslednje leto. Tudi drugi slovenski prevod, Napeljevanje v računstvo za drugi in tretji klas famih in glavnih šol (Dunaj 1847), je Potočnikov. Tretji je prevod Oroslava Čafa Vadba v računjenji za drugi ino tretji oddelek učivnic na kmetih ino v mestih, ki je izšel na Dunaju leta 1848. Pomemben je bil za uporabo v šolah na Štajerskem in je ena izmed prvih v gajici pisanih slovenskih knjig.

Nekaj metodičnih knjig za ljudske šole (1854, 1856, 1859 in 1871) je izšlo v slovenskem prevodu brez navedbe avtorja. Pač pa je petdelne računice za slovenske ljudske šole iz nemškega originala v letih 1871–1878 prevedel učitelj Ivan Tomšič. Leta 1894 pa so izšle predelane tridelne slovenske računice.

Z uvedbo osemletne šolske obveznosti je pričel Močnik urejati svoja metodična spoznanja v navodilih za svoje petdelne računice za ljudske šole. Že leta 1870 sta izšla v nemščini in leto dni kasneje v slovenščini Navod k prvi in Navod k drugi računici za slovenske ljudske šole. Drugi, po novih učnih načrtih predelani natis Navod k prvi in drugi računici, je izšel v slovenščini na Dunaju 1876. V uvodu pojasnjuje formalni in materialni izobrazbeni in vzgojni pomen računskega pouka. »Po prvem se otrokove duševne dispozicije po naravni poti razvijajo, vadijo in ostre ter se tako pripravljajo za samostojno razsojanje, po drugem pa se otroci uče razreševanja tistih računskih nalog in opravil, katere jim zastavlja vsakdanje življenje, da jih lahko razumno, zanesljivo in hitro rešujejo. Za reševanje računskih nalog mora učitelj otroke s primernimi vprašanji pripraviti, da na podlagi danih podatkov sami razsojajo in preudarjajo, kaj je treba napraviti, da nalogo rešijo. Otroci morajo sami dobiti način, po katerem se naloge rešujejo, učitelj jih k temu samo primerno napeljuje. Čim bolj otroci sami razsojajo in delajo, tem bolj so zadovoljni, ker se jim s tem krepi samozavest.«

Za ponazarjanje števil se uporabljajo najprej pike in črte, ki jih riše učitelj na tablo; toda bolj kot same podobe na tabli ponazarjajo števila premakljive stvari, ker ob njih otroci zaznavajo predmete prek več občutkov in so potem predstave popolnejše. Pri Močnikovih učnih knjigah je mogoče zanimivo tudi to, da v njegovi prvi računici ni uporabnih nalog, ker bi bile uporabne naloge brez koristi v knjižici za učence, ki še ne znajo dobro brati.

Števila od ena do deset so podlaga za vsa druga števila in zato mora učitelj ta števila temeljito in vsestransko obravnavati. Ustno računanje in zapisovanje računov naj prideta izmenoma na vrsto, zapisovanje je zlasti primereno za tiho, indirektno zaposlitev. Učitelj naj pove vsako nalogo samo enkrat in posebno poudari številke, ki so v nalogi. Učenci naj odgovarjajo v celih stavkih. Računske vaje ne smejo v prvem razredu nikoli trajati dlje kakor pol ure, da se učenci ne utrudijo.

Za tisti prelomni reformni čas v avstrijskem šolstvu, po letu 1869, je bil Močnik človek, ki je bil najbolj, tako po matematični kot po didaktični plati podkovan v metodiki računstva na vseh ravneh takratne šole in z dobršno mero praktičnih izkušenj, saj je bil šolski nadzornik, visokošolski učitelj računstva in matematike. Deset let je poučeval tudi na normalki v Gorici. Ker je sam poučeval v nižjih šolah, je dobro vedel, kateri pogoji morajo biti izpolnjeni za dober pouk. Zato je svoje Računice za ljudsko šolo v petih delih opremil še z ustreznimi metodičnimi napotki računstva in geometrije za ljudskošolske učitelje. Za takrat nastajajoča učiteljišča je napisal učbenika Aritmetika za učiteljišča (slovenski prevod I. Celestina, 1885) in Geometrija za učiteljišča, ki sta izšla leta 1878. Tako je Močnik ustvaril popoln didaktični komplet, ki je dajal učitelju možnost dobrega in suverena poučevanja matematike.

V tej knjigi zbrani Navodi ali metodični napotki za začetno računstvo in geometrijo so tako zadnji, čeprav skoraj sto trideset let stari napotki, kako učiti šestletne otroke računstva in osnovne geometrije. Ob vnovičnem vpisu otrok v šolo s šestimi leti starosti je prav, da se zavemo korenin. Tudi dileme, ki so jih tedaj ob uvajanju osemletne šolske obveznosti (leta 1869) v deželah avstrijske krone že razrešili, so danes pri nas enako žive kot pred sto tridesetimi leti. Da ne bi rekli, da se zgodovina ne ponavlja, povejmo še, da so dežele ogrske krone imele po šolskem zakonu iz leta 1868 celo devetletno šolsko obveznost (od 6. do 15. leta starosti). Ta standard bo prekmurski del Slovenije ponovno dosegel v prihodnjem tisočletju.

Dr. Franc vitez pl. Močnik je soustvarjal matematično učbeniško sceno in utrip pouka matematike v avstro-ogrski monarhiji v letih od 1840 pa tja do konca stoletja. Po odobritvi prenove pouka matematike leta 1844 je pričel Močnik še bolj pogumno kot prej pisati svoje metodične knjige, ki so dosegle svoj vrh prav v Navodilih k računstvu v ljudski šoli in v

Računicah za ljudsko šolo. V Računicah se izkaže kot mojster izbire prav tiste učne tvarine, ki zasleduje vedenja, ki jih danes označujemo s funkcionalno pismenostjo. V Navodih pa razmeji delo na delo učitelja in delo učenca. Zato so te knjige še danes aktualne in v svoji klasiki tudi moderne, ker se ne podrejajo modnim muham, ampak iščejo in kažejo pot k tistim osnovnim matematičnim vedenjem, ki so osnova za razumljivo komunikacijo. Tukaj je nakazana pot k vedenjem, ki nikoli ne zastare. To so tista vedenja, ki nam pomagajo različne stvari enako imenovati. To pa pomeni, da je to pot v neko univerzalno simbolno komunikacijo. Zato je matematika »veda, kako različne stvari enako imenovati« (Poncare). Stvari so problem okolja in časa in so spremenljive, v matematiki pa se spreminjajo samo poudarki, toda zastarati matematika ne more. Tudi zato so Močnikovi Navodi skoraj napisani »od nima in za nima« in bodo veljali tudi tedaj, ko bodo minile vihre šolskih reform in reform teh reform.

Od teh navodil so pomembna zlasti v tej knjigi prisotna navodila za prvi in drugi razred osnovne šole, saj se z računstvom v obsegu do dvajset popolnoma pokrije potrebe operacije seštevanja in odštevanja in računstvo v obsegu do sto pokrije vse potrebe za operacijo množenja in deljenja oziroma merjenja s števili. V svojih računih Močnik dosledno uvaja uvod v računanje z monografsko metodo. Prvi je v praksi izpeljal Grubejevo monografsko metodo, ki uporablja računске operacije le kot sredstvo za učenje številskih pojmov. Pojem oziroma generalizirano predstavo posameznega števila pridobimo tako, da si vsako število vsestransko ogledamo. To pomeni, da vsako število na vse možne načine razstavimo in sestavimo. Tudi novejšje analitične težnje imajo mnogo stičnih točk z Grubejevimi pogledi. Grube v svojem postopku zahteva, da se vsako posamezno število celovito obdela in se pri tem uporabi vse računске operacije. Metoda lahko postane pri obravnavi velikih števil preveč duhomorna in monotona. Vsekakor pa velja upoštevati nekatere prijeme te metode pri obravnavi števil do dvajset, torej v prvem razredu, kjer še nismo tako prepričani, ali imajo otroci osvojene številске pojme in ali mogoče znajo samo šteti ter za števili ne vidijo ničesar. Vse te dileme je za kompletno srednjo Evropo takrat (leta 1870) razreševal Močnik s svojimi računskimi in metodičnimi napotki za učitelje. Močnik je svoje računicе pisal v nemščini, toda Slovenci smo dobili slovenske učbenike skoraj istočasno z nemškimi. Tedaj je prevajanje zelo dobro delovalo, vsaj na ljudskošolski ravni. Navodila za učitelje so bila prevedena le za prva dva razreda ljudske šole. Po spremenjenih »učnih crtežih« je izdal Močnik leta 1874 navode za vseh pet zvezkov svojih računih. V slovenski jezik smo prevedli celotno knjigo navodil že leta 1876, če smemo verjeti Močnikovemu bibliografu Jožetu Povšiču. Od navodil »Der Rechen – Unterricht in der Volksschule« pa je v slovenščini ohranjen samo prvi del Navod k prvi in drugi računici za slovenske ljudske šole. Drugi del Navod k III. – V. računici za slovenske ljudske šole pa je dobil noge, in ga v knjižnicah nismo mogli več odkriti.

Tretja knjiga v tej metodiki je Navod k geometrijskemu oblikoslovju za ljudske šole iz leta 1875. Navod odlikuje še danes metodično dognan in moderen pristop k osnovnim pojmom geometrije v sedmih korakih:

opredelitev telesa

ogledovanje mejnih ploskev telesa ter pojem ravne ploskve in lika

ogledovanje robov (črt) in pojem premice ter stranic telesa in lika

ogledovanje oglišč telesa ter pojem točke

ogledovanje oglišč ter pojem kota

mreže teles

lega telesa v prostoru.

Pri tem pisec predpostavlja, kot osnovo za vpeljavo, uporabo samo nekaj osnovnih pojmov iz orientacije v prostoru. Prvi sklop izhaja iz orientacije, ki je vezana na opazovalca: spredaj – zadaj (smer od spredaj nazaj in obratno), zgoraj–spodaj (smer od spodaj navzgor in obratno), levo–desno (smer od leve na desno in obratno). Drugi krog osnovnih pojmov se navezuje na naš ravnotežni organ. Tu je važen pojem vodoravnosti in vodoravne ravnine. Drugi tak pojem pa je navpičnost. Na koncu opredeli vse tiste smeri, ki niso ne navpične in ne vodoravne – so nagnjene. Od teh pojmov, ki jih utrdi na modelih teles, pa s spreminjanjem lege teles v prostoru pridobi osnovne geometrijske pojme: vzporednost, pravokotnost in poševnost. Poveže trojico pojmov vodoravnost, navpičnost in nagnjenost, ki izhajajo iz ravnotežnega organa, s trojico abstraktnih, toda osnovnih geometrijskih pojmov: vzporednost, pravokotnost in poševnost. To je popoln in konkreten, rekli bi lahko že kar materializiran, pristop h geometriji in naravni most do razumevanja abstraktnih pojmov vzporednosti, pravokotnosti in poševnosti.

Zaradi domišljenega pristopa je ta geometrija lahko zopet moderna tudi danes in čim mlajši bodo šolski novinci, tem bolj bodo potrebni konkretni pristopi k pojmom oziroma generaliziranim predstavam. Ta dan ni daleč.

Po drugi strani pa naš zakon dovoljuje tudi »domače učenje« otrok v opis-menjevalnem obdobju in Močnikova navodila za pristop k učnemu gradivu so bila pisana za učitelje, ki so imeli končano takrat (leta 1874) uvedeno štiriletno učiteljsko ali pa še tega ne. Zato so navodila jasna, obsežna in preprosta pri stvareh, ki so odraslim razumljive same po sebi, pri otrocih pa večkrat ni tako, zato je prav, da je tisti, ki uči, opozorjen. Že takrat (leta 1863) so o Močnikovi aritmetiki za nižje gimnazije zapisali: »Pisec je pri sestavljanju knjige pazil na to, da bi učence naučil razumevati, izpeljevati in uporabljati računске operacije. Iz tega truda, vrednega vsega priznanja, nemara izhaja, da je pri vseh pojasnjevanjih tako obširen, kakor da je knjiga namenjena učenju brez učitelja, ne pa kot navodilo za šolo. Saj mora učitelj dalje razvijati, kar je v knjigi kratko in natančno nakazano. Prav zato, ker so osnovne računске operacije tako podrobno obdelane, so

mnogi ta učbenik grajali. Najprej pač zato, ker bi si moral učenec prve elemente aritmetike prisvojiti že v ljudski šoli. Ker pa se računanje na tej stopnji zelo redko dvigne nad goli mehanizem in ker se s pravilnim razumevanjem številčnega sistema in štirih osnovnih računskih operacij nadaljnji študij aritmetike tako bistveno olajša, je treba piščeve dobre namene ne samo zaščititi proti tem očitkom, marveč celo pohvaliti. Močnik sam pa se brani takole: »Ponovno so grajali obširnost mojega izražanja. Vsekakor bi se dalo marsikaj povedati krajše; toda vprašanje je, če v tem primeru ne bi trpela razumljivost. Po večletnem poučevanju matematike sem prišel do prepričanja, da učenci na poznejših učnih stopnjah tem bolj zanesljivo in uspešno napredujejo, čim bolj si prizadevamo jasno in izčrpno obdelati temelje; to prepričanje me je vodilo tudi pri izdelavi mojih matematičnih učbenikov.«

Danes bi želeli ob učbenikih imeti še metodične napotke, ki bi povedali, kako v otroške glave prenesti tisto matematično stvarino, ki je vsakemu odraslemu razumljiva. Zato so za svet odraslih nerazumljive težave otrok, ki se jim ta način razmišljanja še ni usedel v podzavest. Toda kot zakleto nimamo neke splošne metodike – navodil, kako posredovati tisto najosnovnejše, kar bi poudarilo pot do tistih osnov matematike, ki so po mnenju nekaterih odraslih »vsakomur jasne in v zibko položene«. Zaradi takega mišljenja imamo množico zanimivih sekvenc »težke in komplicirane matematične stvarine«, obdelanih v dobrih matematičnih didaktičnih priročnikih. Toda nikjer ni omenjeno, da za tako stvarino moramo že nekaj znati. In še huje, če je že povedano, da moramo to in to znati, ni pa povedano, kako naj bi to učili. To vrzel pa smo hoteli zapolniti z Močnikovo metodiko matematike. S tem smo se hoteli povrniti h koreninam učenja metodike na bivših učiteljskih in obnoviti spomin na najbolj osnovne prijeme pri pouku. Mogoče bi bilo dobro, da bi pričeli premišljevat o uvedbi učiteljskih fakultet, ki bi učile, kako pouk celostno obvladovati in organizirati. Današnje pretirano drobljenje po predmetnih področjih dela zaradi svoje predmetne nasilnosti in zaverovanosti v samo eno pot k zveličanju naši šoli že nepopravljivo škodo. Zadnji rodovi učiteljev z učiteljskih odhajajo s šol in njihov odhod ter vzdrževanje korenin pouka naj vsaj delno nadomesti ta knjiga, ki drugače ne bi bila dostopna tistim, ki danes nastopajo učiteljsko službo.

Še en vzrok imamo, da izdajamo izbor Močnikovih didaktičnih knjig prav v Cerknem. Ko je Močnik nastopil službo »cesarsko kraljevega šolskega svetovalca in šolskega oglednika«, je predlagal ustanovitev pedagoškega tečaja (učiteljsčja) v Idriji (24. IV. 1851) in Ministrstvo za pouk in bogočastje je tak tečaj dovolilo 31. V. 1852. Na tem tečaju so predavali verouk, didaktiko in teorijo vzgoje, slovenščino, nemščino, računstvo, lepopis, risanje, petje in orgljanje. Mnogi sinovi rudarjev in kmetov so se tu usposobili za učitelje vaških trivialk. Tečaj je bil ves čas dobro obiskan, znatno bolje kakor dvoletni tečaj v Ljubljani in ljubljanski škof Vidmar

mu je začel streči po življenju. Pedagoški tečaj v Idriji je tako zaključil svoje delo ob koncu šolskega leta 1865-1866 (povzeto po V. Schmidt: Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem).

Toda »Močnikov« pedagoški tečaj v Idriji je za nas pomemben iz nekega drugega vzroka. To je bil prvi »posvetni« pedagoški tečaj za učiteljice na Kranjskem, in to že leta 1861, ko se je v okviru tega tečaja brezplačno pripravljalo šest učiteljic za učiteljski stan. Takrat učitelji še niso bili izumirajoča vrsta, kot so danes, učiteljice pa so že bile po svojih znanjih prihajajoča vrsta in so danes že desetkrat zdesetkale vrste svojih učiteljskih kolegov.

Pa povzemimo situacijo (V. Schmidt: Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, 3. del, str. 242-243). Šolski zakon z dne 14. maja 1869 je pomemben mejnik tudi glede uveljavljanja učiteljic v osnovnih šolah, ker je njihovo izobrazbo izenačil z razširjeno izobrazbo učiteljev. Doslej namreč za usposabljanje učiteljic ni bilo niti javnih pedagoških tečajev, Dekleta, ki so hotela postati učiteljice, so morala obvladovati učno snov štirih razredov glavne šole in za pedagoški tečaj predpisano pedagoško literaturo. Tega so se lahko naučile pri redovnicah, v privatni dekliški šoli ali pa tudi same. Uršulinke v Celovcu, bolj poredkoma še uršulinke v Ljubljani in Gorici, so kdaj pa kdaj priredile enoletne pedagoške tečaje za svoj redovni naraščaj, benediktinke v Trstu celo dvoletni tečaj, kolikor so pač potrebovale učiteljic za svoje samostanske dekliške šole. Na te tečaje so sprejemale tudi zunanje gojenke, ki so se želele tu usposobiti za učiteljico zasebne dekliške šole ali mestne dekliške šole ali tudi za vzgojiteljico v družinah. Osnovnošolske predmete in ženska ročna dela so uršulinke same poučevale, pouk pedagogike pa je prevzel njihov katehet ali ravnatelj normalke ali škofijski šolski nadzornik. Učni jezik na teh tečajih je bil nemški ali italijanski. Do slovenščine so imele prirediteljice slab odnos in je ni bilo niti med učnimi predmeti.

To šolanje je bilo precej drago pa še oddaljeno, zato so starši za učiteljice namenjena dekleta pošiljali v zasebne dekliške šole, ki so bile v vsakem večjem mestu. Prizadevnejše učiteljice so jim včasih pomagale tudi pri učenju pedagoških predmetov. Dekleta, ki niso imela dovolj sredstev, so pa že dokončala dekliško osnovno (glavno) šolo, so pač morala sama ponoviti osnovnošolsko učno snov in se naučiti še pedagoških predmetov. Niso bili povsod tako pripravljeni pomagati kakor v Idriji 1861. leta, ko so učitelji tamkajšnje glavne šole brezplačno poučevali šest odličnih absolventk te šole vse za učiteljske kandidatkinje potrebne učne predmete in jih celo praktično uvajali v pouk. To je bil pravzaprav prvi »posvetni« pedagoški tečaj za učiteljice na Kranjskem.

Kakor koli so se že dekleta pripravljala, so morala za priznanje poklicne usposobljenosti še opravljati učiteljski izpit pri škofijskem šolskem nad-

zorniku iz pedagoških predmetov in iz splošnoizobraževalne učne snovi v obsegu osnovne šole po členu 124 in 126 Politične šolske ustave. Kandidatkinje pa so navadno obvladale tudi kak tuj jezik, največkrat francosčino. V splošnem velja, da so bile bolj izobražene kakor njihovi moški tovariši. Tudi po svojem socialnem izvoru so se od njih močno razlikovale, saj so bili njihovi očetje praviloma višji uradniki ali pa pripadniki svobodnih poklicev.

Ker je učiteljic primanjkovalo, so konzistoriji ugodno reševali prošnje za pripustitev k tem privatnim izpitom. Takih prošenj je bilo zmeraj več in je kranjska deželna vlada marca 1869. leta končno predlagala ustanovitev stalnega ženskega učiteljišča v Ljubljani, seveda pri uršulinkah. Do tega pa ni prišlo, ker je v smislu osnovnošolskega zakona država prevzela tudi usposabljanje učiteljic.

Po 1869. letu so nastala pri nas ženska učiteljišča v Celovcu, Ljubljani, Trstu in Gorici. Za Štajersko je bilo žensko učiteljišče v Gradcu. V Celovcu so pričeli – izvajajoč ustanovitveni odlok z dne 10. novembra 1870 – s prvim letnikom v šolskem letu 1870-1871.

Predstaviti moramo še zadnjo knjigo v tem sklopu Nova avstrijska mera in vaga – knjižica slovenskim šolam v porabo (Na Dunaji, 1874). Predvsem »računanje z imenovanimi števili« je tisto računanje, ki povezuje vse izražanje s števili v smiselno celoto in kjer izginejo pregrade med posameznimi vejami matematike. Če je bil baron Jurij Vega eden prvih zagovornikov uvajanja »francoskih mer v avstrijskem carstvu«, jih je dr. vitez Franc Močnik s svojimi metodičnimi napotki (Mera in vaga) vpeljal v šole. Knjiga je dragocen dokument, kakšna so bila takratna navodila za poimenovanje desetiških enot. Kakšna je praksa danes, po stotriindvajsetih letih, vemo. Poleg tega prinaša knjiga navodila za računanje z decimalnimi števili in navodila za pretvarjanje desetiških enot. Poleg tega je knjiga tudi zakladnica starih mer in pretvornikov teh mer v francoske mere. Zato je tudi to Močnikovo delo dobilo častno mesto v zbirki metodičnih napotkov, saj je ravno merjenje tisti most, ki povezuje računstvo in geometrijo z funkcionalno pismenostjo. Temu namenu pa služi opismenjevalni del osnovne šole.

Naj zaključim ta prispevek z besedami prof. dr. Antona Suhadolca ob odkritju spomenika Francu Močniku v Slovenskem šolskem muzeju 1. oktobra 1996 »Hvala njegovemu trudu in slava njegovemu delu.«

BRANKO MARUŠIČ

Trilogija dr. Vasje Klavore o prvi svetovni vojni

Vasja Klavora

SOŠKA FRONTA-Burška fronta 1917

Dovolite mi, da to svojo predstavitev trilogije dr. Vasje Klavore, trilogije, ki jo sestavljajo knjige *Plavi križ* iz leta 1991, *Koraki skozi meglo* iz leta 1994 in *Škabrijel* iz leta 1997 – številka tri je piscu usojena, saj so tudi knjige izhajale v intervalu treh let – pričnem z ugotovitvijo, da se je delo primarija šempetrske bolnišnice in solkanskega krajana že tako usidrilo v slovensko javnost, da se njegovo ime povezuje že z domala vsakim sedanjim spominjanjem prve svetovne vojne na slovenskih tleh.

Kdo je dr. Vasja Klavora?

Deset let pred izidom njegove prve knjige, še preden je svoje zdravniško delo obogatil in vsebinsko popestril s knjigami, katerih vsebina je morda bolj posredno povezana z zdravniškim poklicem, je o njem pisal *Primorski slovenski biografski leksikon*. Dr. Vasja Klavora je bil že leta 1981 tako uveljavljen zdravnik, da si je zaslužil mesto med tistimi okoli 4400 primorskimi rojaki vseh časov, o katerih govori omenjeni leksikon. Klavora pravzaprav ni popolnoma primorski rojak, saj je bil rojen malo pred drugo svetovno vojno v Ljubljani. Toda oče je bil Bovčan in je zaradi razmer, v katerih se je znašla Primorska po prvi vojni, služboval izven rodnih krajev. Sem pa se je družina Klavorovih vrnila takrat, ko se je Primorska združila z matično domovino. Od takrat dalje živi tudi Vasja Klavora na Primorskem in morda se prav tedaj začenja, še bolj v podzavesti, njegov odnos do prve svetovne vojne, do ostalin, ki jih je srečeval takrat, ko je zahajal v gore in se uril za gorskega reševalca ali pa ko je poslušal pripovedovanja sodobnikov, tudi očeta, ki je vojno doživel kot vojak.

Dr. Klavora je postal zdravnik in od takrat dalje, ko je končal vojaško obveznost, službuje v bolnišnici v Šempetru pri Gorici. Postal je specialist, dosegel naziv akademskega specialista, več let je vodil bolnišnične oddelke, bil šef zdravnik iste bolnice in postal primarij. V javnosti pa je nastopal predvsem kot predsednik slovenskega zdravniškega društva in poslanec zdravstvenega zbora slovenske skupščine. Ni nas malo, ki smo bili deležni njegove zdravniške pomoči, moči poklica, ki bi si ga bil ponovno izbral, če bi mu življenje znova omogočilo ali pa ga sililo k taki odločitvi. Tako je namreč nedavno povedal v enem izmed mnogih razgovorov, v katerih je predstavljal javnosti svoje izvenzdravniško delovanje, predvsem ukvarjanje s prvo svetovno vojno in njenim neposrednim (vojaškim) dogajanjem na slovenskih tleh, s soško fronto.

Zakaj se zdravnik odloči, da deluje na mnogih strokovnih področjih, daleč od poklicnih povezav, in pri tem tudi uspe?

Razlogov za take odločitve je nekaj in strokovna javnost se je tudi na Slovenskem že nekajkrat srečala s problemom, ki kar sili k premišljevanjem, dasiravno se je bilo in se bo še vedno težko dokopati do kakih končnih

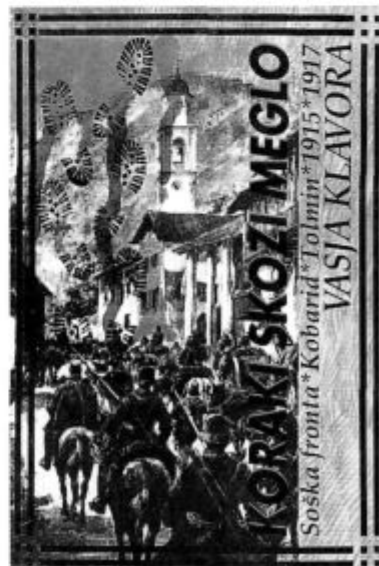
sodb. Leta 1994 so v Ljubljani na dvodnevem simpoziju govorili o medicini in književnosti. V tak pogovor ni mogoče vplesti Klavorovega ustvarjanja, ki je posvečeno zgodovini v vsej njeni resničnosti in seveda ni tisti domišljjski svet, ki je značilen za nastajanje leposlovja in za njegovo učinkovanje. Očitno je, da je na Slovenskem bilo in da je še mnogo zdravnikov, ki se predajajo književnemu ustvarjanju. To pa je tolikšno, da je bilo vredno strokovne in znanstvene obravnave. Navsezadnje pa imamo prav tu v Idriji primer primarija dr. Jožeta Felca, v katerem se združujeta poklic zdravnika in pisatelja. Idrija pa nam ponudi tudi primer pokojnega dr. Jožeta Pfeiferja z njegovimi odličnimi medikohistoričnimi študijami.

Zelo preprosta razlaga, da se zdravnik odloči za pisateljsko ali pesniško ustvarjanje, je da je njegov poklic najtesneje povezan z življenjem in ravno to življenje »kar zamika pero«, je zapisala magistra Zvonka Zupanič Slavec, doktorica medicine. Prof. Janko Kos je tako razmišljanje še dopolnil, rekoč: »Bistvo zdravniškega poklica je na eksistencialni ravni, ki ga najbolj neposredno srečuje s telesno in psihično stisko, z bolečino, trpljenjem in smrtjo; zdravniku se posameznik prikazuje kot bitje, ki ga je Heidegger imenoval s pojmom »bit – za smrt«. V tej perspektivi je soroden duhovniškemu položaju, vendar je krutejši, kajti v duhovniškem spopadu s temeljnimi eksistenciali so navzoče ideje usmiljenja, odrešitve in zveličanja, medtem ko je zdravnik kot zdravnik postavljen pred končnost in nepopolnost človeške eksistence v njeni najstvarnejši podobi.«

Verjetno nismo daleč od resnice, to nam bo seveda kasneje potrdil avtor, da v pravkar prebranem odlomku najdemo veliko vzgibov za razumevanje njegove odločitve, da obravnava vojno v vseh njenih dimenzijah, predvsem pa v tistih dejanjih, ki so v popolnem neskladju s človečnostjo in doseženo stopnjo civilizacije. To kajpak velja tudi za druge zdravnike, ki se odločajo, da bodo raziskovali po zgodovini, mnogi tudi zaradi preživetih izkušenj, kar na primer velja tudi za dobro poznano partizansko zdravnico dr. Pavlo Jerino Lah, pa tudi druge partizanske zdravnike, kot dr. Franjo Bojc Bidovec, dr. Francija Derganca, dr. Aleksandra Galo Petra, da omenim le tiste, ki so s svojim delom bolj povezani s Primorsko in Posočjem. O prvi vojni na slovenskih tleh pa je edini pisal le dr. Vasja Klavora, če seveda ne upoštevamo spominov dr. Antona Breclja na zdravniško službo v frontnem zaledju na Goriškem. Več je slovenskih zdravnikov, ki raziskujejo zgodovino medicine in v najnovejšem *Zgodovinskem časopisu* je temeljita razprava zdravnika dr. Petra Borisova o Gregorju Karbonariju iz Naklega pri Kranju, zdravniku in diplomatu na dvoru ruskega carja Petra I.

Kaj pomenijo Klavorove knjige za slovensko zgodovinsko pisateljstvo?

Dr. Klavora se je lotil obravnave zgodovinskega razdobja, ki je pri Slovencih vzbujalo pozornost, a se vendar niso našli avtorji, ki bi se mu posebej posvetili. Čas prve svetovne vojne zagotovo ni bil zamolčan v

javnosti in v spominu, pač pa nekako odrinjen že v letih med obema vojnama, ko se je zgodovinski spomin gojil po napolitih zmagovalca, ta pa je bil v matični Sloveniji Srbija oziroma njen naslednik kraljevina Jugoslavija. V zamejski Primorski pa je spomin na vojno gojila nacionalistična Italija, ki je premagala državo, v kateri in za katero so se Slovenci bojevali tudi na soškem bojišču. Po drugi svetovni vojni pa je soško bojišče odrinil na stranski tir narodnoosvobodilni boj, katerega izhodišča in učinki so bili vse drugačni in so z njim dogodki v Posočju komajda primerljivi. Zagotovo pa pri Slovencih spomin na vojno v letih 1914–1918 oziroma v letih 1915–1917, ko govorimo o soškem bojišču, ni nikoli zbledel, le čas ga je odmikal in prepuščal bolj naključnim kot sistematičnim posegom v sedanost. Pravzaprav so Slovenci prve daljše objave o soškem bojišču, o neposredni vojni na slovenskih tleh, dobili šele po drugi svetovni vojni v knjigah Janeza Mesesnela, Vladimirja Gradnika, Davorina Vuge ter v razpravah drugih avtorjev. Njim se je s *Plavim križem*, z zgodbo o dvanajsti, zadnji soški bitki, pridružil dr. Vasja Klavora.

Dogajanja v Posočju, ki so jih ustvarjali stotisoči, ki so postala svetovni dogodek, so tudi kasnejšim raziskovalcem prinašala toliko zgodb, interpretacij, različnosti in neodkritega, da je vsak izmed avtorjev mogel najti svoje mesto pri opisovanju dogodkov, da je lahko prinašal svoje poglede in da je bralec pri tem našel vedno kaj novega, nekaj takega, kar je vznemirjalo njegovo človečnost. Zato je šel Klavora nezadržno dalje in v svoji drugi knjigi obdelal boje na Soči na Tolminskem, boje v goratem svetu, v svetu, na katerega je vezan njegov rod. Toda kot v prvi je tudi v drugi knjigi posvetil pozornost ne le vojakom, pač pa tudi civilistom, ki so v neposrednem frontnem zaledju doživljali vojno na drugačen, a nič manj krut način. In ko je izšla tretja Klavorova knjiga, se je pred bralca zgmilo dogajanje v spodnjem ali če hočete srednjem Posočju. Iz tolminskih gora se je avtorjeva pozornost preselila v predalpski, pravzaprav v že povsem kraški svet v severni okolici Gorice, kjer so se od poletja leta 1916 vneemale bitke za severovzhodne vzpetine, ki so obkrožale goriško ravan. Ena izmed teh vzpetin je nosila ime po sv. Gabrijelu in jo domačini poznajo z imenom Škabrijel. O krvavih bojih za to goro, ki je branila vstop v Vipavsko dolino pa tudi v smeri Trnovskega gozda, govori zadnji del trilogije.

Tako nekako lahko na kratko predstavimo vsebino knjig, ki pa zaradi svojega nastajanja niso obdelale celotne soške fronte, izostala je obravnava bojev na Krasu, preko katerega je napadalec hotel doseči Trst, pglavitni italijanski cilj v bojih na Soči. Vključitev tega sektorja – iz trilogije bi nastala tetralogija – bi pomenila zaključek dela, slovenski bralec bi imel na voljo obširno in celovito besedilo, napisano s poudarki slovenske navzočnosti, kar seveda ni bila in tudi ni odlika tudi zelo obširnih del o soškem bojišču v tujih jezikih.

Vasja Klavora se je odločil, da ne bo rabil znanstvene metode pri pisanju, in je ravnal povsem pravilno, saj je mogel tako bolj učinkovito slediti namenom, ki jih je želel s knjigo doseči. Vendar je pri pisanju upošteval strokovno zgodovinsko metodo, saj drugače ne bi mogel pisati, če se je želel približati rekonstrukciji zgodovine. Navsezadnje pa pomeni tudi njegov zelo oseben odnos do obravnavane snovi veliko povezovanje z bralcem, pravzaprav nekakšno sožitje, ki ga ne doseže vsaka knjiga. Kdorkoli in kadarkoli se bo pri Slovencih želel v bodoče posvetiti prvi vojni, bo našel pot h Klavorovim knjigam. In še več, po njih bo segal tudi nemški bralec, saj sta dve knjigi (tretja pa še bo) prevedeni v nemški jezik – to je za slovenske razmere izjemen dogodek in lepo priznanje avtorju – in ponujala se mu bo koristna in poučna primerjava z objavami nemških piscev.

In kako naj zaključim?

Spominjam se, kako me je pred nekaj desetletji navduševala zaradi svoje izpovedne moči *Srbska trilogija* Stevana Jakovljevića, obširno delo o srbski armadi v prvi svetovni vojni; imamo ga tudi v slovenskem prevodu. Pravzaprav ni prave analogije med dr. Jakovljevićem, ki je, čeravno biolog, ustvaril po mojem izjemno literarno delo, in dr. Klavoro, zdravnikom, ki piše zgodovino. Veže pa ju vendar nekaj, kar je poglobitno za moč pripovedovanja, pa naj bo leposlovno ali zgodovinsko: doživetje neposrednega pričevalca pri Jakovljeviću in sposobnost doživetja zanamca pri Klavori.

Priznati moram, da je avtorjeva beseda prepričljiva, kulturna, zavezujoča in odkritosrčna. Zato lahko pomislimo na besede francoskega prirodoslovca Georgesa Louisa Buffona iz sredine 18. stoletja: *Le style c'est l'homme* (Slog je človek) in na misli, da vse tisto, kar je dobro napisano, ne utruja in da mora biti beseda o resnici jasna in brez vnaprej postavljenih pravil. Želim, da bi vse to potrdili tudi vaši vtisi ob branju zadnje pa tudi predhodnih Klavorovih knjig.

FRANCE ŠUŠTERŠIČ

Vodno bogastvo Visokega krasa

JOŽE JANEŽ

JOŽE ČAR

PETER HABIČ

RAFAEL PODOBNIK

VODNO BOGASTVO VIŠOKEGA KRASA,

RANLJIVOST KRAŠKE PODZEMNE VODE

BANIŠIČ, TRNOVSKEGA GOZDA, NANOSA IN

HRUŠICE

GEOLOGIJA D.O.O., 167 STR.

IDRIJA, 1997

Kakor najboljši spomeniki največkrat niso največji, tudi monumetalna knjiga ni nujno debela kot britanska enciklopedija. Če ta misel res velja, ji je knjiga, o kateri govorimo, najboljši dokaz. Pred nami je delo, ki podrobneje in temeljiteje kot katerokoli drugo doslej obravnava širše pojmovane hidrogeološke razmere geografsko zaključenega kraškega območja Slovenije. Avtorji so zbrano znanje »v zadnjih poglavjih oblikovali v napotek, kako gospodariti ob upoštevanju za domačine sprejemljivih življenjskih razmer ter kako pametno izkoriščati nanadomestljivo kraško vodno bogastvo v bodočnosti« (str. 5). Česa več si lahko še želimo?

Bralec se s problematiko sreča v prvem poglavju, ki nosi naslov *Nekoč in danes*, prve konkretnosti o ozemlju med dolinami Idrijce, Soče, Vipave in kraško Ljubljano, ki ga sicer bolj poznamo od imenom Visoki kras, pa izve v naslednjem, *Temi in svetli robovi*. Tretje poglavje je naslovljeno *Spoznanja rastejo*.

Današnje znanje je zbrano v poglavju *Naravna stvarnost – kamen na kamnu*, ki na 35 straneh prinaša popoln razpon točasnega naravoslovnega znanja o Visokem Krasu, od geologije in geomorfologije prek klimatologije do krasoslovja in speleologije. Dejstva so navedena pregledno in sistematično. Predvsem geološka in geomorfološka poglavja predstavljajo vrh današnjega poznavanja ne le pokrajinske enote same, temveč tudi stroke nasploh, saj so jih napisali vrhunski raziskovalci prav s tega področja. Besedilo izvrstno dopolnjujejo jasne geološke in geomorfološke karte, diagrami in zelo poučne, skorajda umetniško dovršene fotografije. Dodani so načrti najpomembnejših jam, kjer ne moremo mimo omembe posrečeno barvane podlage, ki jih naredi še bolj pregledne.

Še obsežnejše (40 strani) je poglavje *Vodno bogastvo*. Avtorji bralca sistematično vodijo k osmim najpomembnejšim kraškim izvirov, na koncu pa izvemmo še o drugih kraško-hidroloških pojavih. Še bolj kot prej podpirajo besedilo geografske in geološke karte pa geološki in hidrološki profili, diagrami ter sijajne fotografije. Logična nadgradnja mu je poglavje z naslovom *Krhkost kamnite posode* (15 strani), kjer se seznanimo z zgradbo in delovanjem kraškega vodonosnika. Tudi to poglavje se v veliki meri opira na različna grafična pomagala. Sinteza vsega znanja je karta z naslovom *Podzemne vodne zveze na območju med Sočo, Idrijco, Vipavo in Pivško kotlino*.

Sledita poglavji *Voda človeku...* in *Človek vodi...*, ki skupaj obsegata dobrih 10 strani. Prvo govori o vodnih zalogah in vodooskrbi krajev na planoti in njenem obrobju, drugo pa, kako človek ogroža to bogastvo. Kot najbolj ogrožena je Podroteja podrobneje obravnavana posebej. V naslednjem poglavju, *Beseda ali dejanje*, se seznanimo s koraki, ki so bili že storjeni za varovanje voda Visokega krasa, pa naravovarstvenimi vidiki teh posegov. Poglavje zaključuje vsebinski sklop s podnaslovom *Celostno*

vrednotenje in varstvo podzemnih voda Visokega krasa, ki se izteče v kratko poglavje: Jutri. Naj izpišem samo drobno misel (str. 153): »...»jutri« je vendar le korak pred današnjim dnem«.

Sledita obsežna seznama *navedenih del in seznam tipkopisnih raziskovalnih poročil z območja Trnovsko-Banjske planote in Nanosa*. Zelo uporabni so še seznam zakonov s področja varstva narave oz. odlokov o določitvi varstvenih območij, legenda h geološkim in geografskim kartam ter seznam hidroloških objektov na geografskih in geoloških kartah. Knjigo zaključuje predstavitev avtorjev, med katere malo neobičajno, a gotovo upravičeno, šteje tudi kartograf Andrej Albreht. Na tem mestu povejmo še, da je krajše podpoglavje o varstvu naravne dediščine prispevala Branka Hlad.

Kompleksnost dela povezuje najrazličnejše strokovne članke in druge vire, ki obravnavajo tako krajevno kot splošno problematiko Visokega krasa. Ker ta povezava ni samo v kopičenju navedkov, temeč v funkcionalni sintezi samih izsledkov, je bi nedvomno dosežen velik korak naprej. Raziskovanje je potekalo daleč od šablon, ki zagotavljajo nekakšne rezultate, ampak se je usmerjalo v podrobnosti, ki so jih avtorji – glede na dotedanje znanje – ocenili za pomembne. Šele tako pa je bila omogočena sinteza na višji stopnji.

Knjiga je tiskana na krednem papirju, v formatu, ki se spogleduje z Idrijskimi razgledi. Sijajne ilustracije so vse barvne in zaradi primerne podlage tudi reproducirane zelo kvalitetno. Ovitek je iz polkartona, pretiskan z nekoliko umetniško sintezo nekaterih ilustracij v knjigi. Temnomodra do zamolklozelena barva že na daleč sporočata, da imamo v rokah knjigo, ki govori predvsem o vodi.

Posebej moram omeniti slikovne priloge. Fotografije niso samo izredno povedne – večinoma so prava umetniška dela in pričakujem, da bodo, seveda z avtorjevim dovoljenjem, mnoge kmalu prešle v učbenike. Kartograf je ostal zvest računalniškemu oblikovanju, za katerega se je odločil pri izdelavi geoloških kart za revijo *Acta Carsologica*. Veliko število risb v pričujoči knjigi mu je omogočilo, da svoj slog izčisti in mu da značilno noto. Zelo verjetno je tako za nekaj časa začrtal smer slovenske geološke oz. krasoslovne kartografije.

Kljub nevelikemu formatu in skromnim 150 stranem monografije ne moremo imenovati »knjižica«. Prebogato in predobro dodelana je, da bi tak izraz ne zavajal. Če ima sploh kako šibko točko, je to dejstvo, da nima niti kratkega povzetka v tujem jeziku. Razlago morda lahko iščemo v njeni predzgodovini, saj je zrasla iz bolj ali manj lokalno zasnovanih in izvedenih raziskav, kar bi lahko avtorje samodejno usmerilo k pisanju za

domači kraj. Visoka kvaliteta besedila, slik in izvedbe – kar seveda odraža vrhunsko znanje avtorjev in prav nič nižjo kvaliteto obsežnih in dolgotrajnih raziskav – pa so daleč nad krajevnimi zahtevami; še več, ustrezajo najostrejšim kriterijem za paradnega konja države. Menim, da bi morali celotno knjigo v enaki opremi izdati še v tujem jeziku, pa bi dobili gradivo, kakršno se poklanja ambasadorjem znanosti, ministrom za raziskovanje in podobnim.

Povedano seveda knjigi ne zmanjšuje lokalnega pomena. V zadnjih desetletjih se tudi v Sloveniji vprašanje vodooskrbe zaostrojuje, zato pa postaja vsesplošno znanje o vodnih virih, njih fizični pojavnosti, uporabnosti in ranljivosti še posebej aktualno. *Vodno bogastvo Visokega krasa* odgovarja prav na ta vprašanja: na obravnavanem ozemlju konkretno, ostalim lahko služi za zgled.

V besedilu uporabljajo avtorji najnovejšo terminologijo s področja strukturnega kartiranja krasa. Če že ni bila razvita izključno pri navedenih raziskavah, je nedvomno prav tu doživela največjo uporabo v praksi. S stališča razvoja geološke stroke vidim prispevek v tem, da je na sorazmerno velikem ozemlju ponovno potrjen model krovne zgradbe jugozahodne Slovenije, ki je izšel iz raziskav idrijskega rudišča, tu pa doživel aplikacijo v povsem drugačni smeri.

S stališča ožjega strokovnega področja podpisanega je delo zelo aktualno še v enem pogledu. Kakor je geološka veda še do nedavna divergirala in se cepila v komajda povezljive smeri, se je v zadnjih desetletjih spet pričela spajati na višjem nivoju. Posebej se mi zdi vredno podčrtati, da so tako klasično geološko kartiranje, strukturna analiza in študij kraškega aspekta privedli do istih rezultatov, ki jih nadalje potrjujejo tako spremljanje obnašanja nekaterih izvirov kot opazovanje vrtin. Bralec, ki je seznanjen s sodobnim pristopom k tovrstni problematiki, morda pogreša oblikovanje dinamičnega računalniškega modela. Upoštevati pa moramo, da bi to v okviru razpoložljivih sredstev v Sloveniji ta hip verjetno tako ali tako ne bilo izvedljivo – vsekakor pa je podana najboljša strokovna osnova za ta korak v bodočnosti. Morda je to do neke mere celo ugodno, saj se je pokazalo, da z uporabo sorazmerno »klasičnih« metod, brez ekstremnih vlaganj, ustrezno podkovana delovna skupina lahko uspešno rešuje tudi najtežja hidrogeološka vprašanja.

Ne pretirano zahtevna raven pisanja omogoča, da se bo branja lahko lotil širši krog izobraženstva, ki ga zanimajo podobna vprašanja. To nam je potrebno tudi iz – recimo – političnega stališča. Le širjenje resničnega znanja o kraških vodonosnikih nas lahko zavaruje pred navideznimi »zelenimi«, ki pobirajo svoje nazore v dnevnem časopisju in s svojimi diletantskimi akcijami lahko napravijo več škode kot koristi.

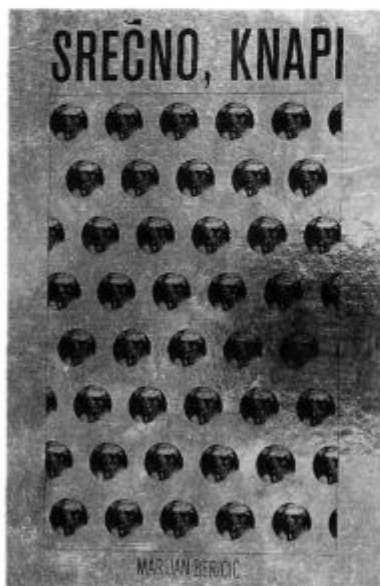
Verjetno Idrijcem ni treba še posebej dopovedovati, naj si knjigo kupijo in čim večkrat prebirajo – če tega že niso storili. To moram svetovati tudi politikom in slovenskim izobražencem, ki si želijo biti na tekočem z dognanji v hidrogeološki stroki, ki jih zanima Visoki kras – ali pa če zgolj uživajo ob lepih fotografijah.

JANEZ KAVČIČ

Pričevanje o času in generaciji na razpotju

Pri idrijski založbi Bogataj, ki v zadnjih letih izkazuje hvalevredno naklonjenost izdajanju domoznanskih in literarnih del domačih avtorjev, je sredi leta 1998 izšel knjižni prvenec Marijana Beričiča s pomenljivim naslovom *Srečno, knapi*. Pisec pripada generaciji, ki predstavlja živo človeško vez med včerajšnjo in današnjo Idrijo, zato ima njegova knjiga nedvomno trajno dokumentarno vrednost. Knjiga pripoveduje o času in razmerah, ki so sedanjim Idrižčanom srednjih let še tako blizu kot lastne življenjske zgodbe, srednješolski populaciji pa že tako daleč kot snov zgodovinskih učbenikov. Beričičevo pričevanje zaznamujeta »realso-cialistično«
vzdušje in avtentičen rudarski življenjski utrip v mestu, ki še pred nekaj desetletji ni slutilo skorajšnjega konca svoje poltisočletne živosrebne epohe. Okrog leta 1950 so mladi »rudarčki«
– Beričičevi vrstniki – videli svojo poklicno in strokovno perspektivo predvsem pri rudniku, saj druge industrije v idrijskem kotu skorajda ni bilo. Zdaj, ko so takratni najstniki v pokoju, premore Idrija komaj še nekaj delavcev v rudarskih oblekah. Kot za vzorec. Pa še to niso več tisti pravi knapi, ki so hodili na šiht v dobi petletk, zanosa prvomajskih parad in vizij delavskega samoupravljanja.

Knjiga *Srečno, knapi* je prišla med bralce v času, ko se idrijski rudarji dokončno in nepreklicno poslavljajo in odhajajo v zgodovino. Avtor jo je posvetil 50-letnici ustanovitve Rudarske industrijske šole v Idriji, ki jo je tudi sam obiskoval in dokončal. Šola je delovala med leti 1948 in 1954, pozneje pa v spremenjenih razmerah še po letu 1965.

Vsebina knjige ima dva različno obsežna dela. Tri četrtine teksta je v obliki krajših poglavij napisal Beričič sam, zanimive spominske zapise pa so prispevali nekateri učitelji in učenci omenjene šole. Pisci se niso omejili zgolj na prikaz življenja in dela znotraj šole, ampak so uspeli širše zajeti in komentirati dogajanja tistih let. Beričič in sodelavci so pravzaprav tematsko preseglji prvotno zastavljeni okvir svojega pisanja, s tem pa bistveno dvignili in popestrili vsebinsko raven. Knjiga je postala mikavno berljiva in prepričljiva pripoved o idrijski mladini, ki je pred pol stoletja hotela in zmogla osmisлити svojo mladost.

Pregledna razdelitev na kratka poglavja, ki smiselno obravnavajo posamezne vsebinske sklope, omogoča lahkotno in prijetno branje.

Avtor predstavi najprej ustanovitev, namen, organizacijo in delovanje šole v letih 1948–1954. Opiše svoje doživljanje šole, stike s sošolci in prve izkušnje ob spoznavanju rudarskega poklica. Zelo zanimiv in temeljit je prikaz praktičnega dela, ki so ga učenci opravljali v zunanjih rudniških obratih, kot so bili mehanična delavnica – draksl, kovačija, mizarska delavnica na Uti in drugi. Teh obratov danes ni več, zato so vsi podatki o njih zelo dobrodošli. Poleg naprav, orodij in delovnih postopkov nam Beričič približa tudi medčloveške odnose, ki so se spletali med starejšimi

in mlajšimi sodelavci. Seznanimo se s predavatelji in mojstri, ki so gojencem nudili teoretični pouk v šoli ter skrbeli za praktično usposabljanje v delavnicah in v jami.

Precej teksta Beričić namenja tako imenovanim izvenšolskim dejavnostim, ki so bile presenetljivo dobro razvite. Šola je na primer imela lastno godbo, ki je nastopala na javnih prireditvah. Mnogo veselja in sprostitev je učencem nudila taborniška organizacija. V tistih letih se je v Idriji odvijalo živahno športno življenje, ki je pritegovalo veliko mladine. Pisec v literarno toniranem slogu obuja spomine na nepozabne zimske smučarske dogodivščine in doživetja v naravi. Dotakne se domskega življenja in soočanja mladostne individualnosti z medsebojno vzajemnostjo in solidarnostjo gojencev. Pomembno vlogo je igrala mladinska organizacija, ki je posvečala veliko pozornost kulturnemu udejstvovanju članstva. Sestavni del organizirane vzgoje mladine so bile številne delovne akcije v Idriji, po vaseh ter po tedanji in sedanji domovini. Življenjske razmere so bile, v primerjavi z današnjimi, dokaj skromne, pa vendar ni manjkalo raznih nastopov in prireditev, ki so jih spremljale tudi zabave, veselice in plesi. Posebno svečana so bila praznovanja državnih in rudarskih praznikov ter množična prvomajska slavja. V njih je bilo obilico spontanega veselja ter domiselnosti in kreativnosti pri izvedbi družabnih programov. Beričićevi generaciji so bile dogodek leta ekskurzije, seveda v času, ko se še ni toliko in tako hitro potovalo kot danes. Planinski pohod na Triglav je takrat pomenil pravcato odisejajo. Razumljivo je, da je bilo »rudarčkom« iz Idrije nadvse atraktivno srečanje z Bosno. Šola se je namreč posebej izkazala leta 1951 na tedanji »zvezni« delovni akciji pri izgradnji proge Dobož–Banja Luka. Fantje so se dokazali z delovno veščino in raziskujoče spoznavali takratno bosensko »eksotiko«. Verjetno so vsem Beričićevim sošolcem najgloblje zasidrani v duši posamezni sočni utrinki iz dijaškega življenja, ki je bilo seveda začinjeno z dobršno mero hudomušnosti, nagajivosti in razposajenosti. V tej zvezi so bili sila aktualni duhoviti vzdevki – titlni, ki so se takrat še držali idrijskih rodbin, družin in posameznikov.

Beričić piše v preprostem, a tekočem in dovolj kultiviranem jeziku. Njegova pripoved je neposredna in iskrena, tako da ji lahko verjamemo. Pošteno in brez sprenevedanja spregovori o začetku svoje politične dejavnosti in o svoji poti v članstvo Komunistične partije. Omenjena vrlina danes seveda ni lastna vsemu nekdanj številnemu partijskemu članstvu. V posebnem poglavju, kjer opisuje svoje poklicno in politično udejstvovanje, znova »brez dlake na jeziku« zavzema lastna, tudi kritična stališča do dogajanj v polpreteklem gospodarskem in političnem življenju.

Zadnji del Beričičevega teksta je namenjen zaključku šolanja. Največ delovnih in življenjskih izkušenj je nazadnje prineslo praktično delo v jami, ko so učenci zoreli v družbi s prekaljenimi rudarji in mojstri. Po teo-

retičnem in praktičnem zaključnem izpitu je prišla na vrsto še dokaj zahtevna delovna praksa v Mežici. Sledilo je seveda iskanje zaposlitve, ki je rudnik žal vsem učencem ni zagotavljal. Znašli so se vsak po svoje. Mnogi so se strokovno in poklicno izpopolnjevali, tako da je iz nekdanjih gojencev rudarske šole izšlo precej poznejšega tehničnega kadra.

V knjigi je urejen spisek vseh absolventov, ki so dokončali šolo v štirih generacijah. Predstavljena sta predmetnik po letnikih in zaključni izpit. Knjigo bogatijo dokumentarne fotografije ter avtorjeve skice in risbe. Navedeni so tudi viri, vendar je le - teh malo, zato so toliko pomembnejši avtorjevi spomini in pričevanja sodobnikov.

Spominski zapisi ob koncu knjige so izrazito osebno obarvani. Prispevali so jih ing. Miloš Šulin, Dori Kovač, Filip Vihtelič, Jože Podobnik, Ludvik Čibej, Marijan Likar in Marijan Seljak. Pisci podoživljajo svoja šolska leta, delo pri rudniku in drugod ter številne funkcije, ki so jih opravljali. Najbolj doživeti in literarno oblikovani so spomini Marijana Likarja, ki posveča koncu rudarjenja celo pesem. Marijan Seljak izčrpno opisuje obratovanje rudnika in tehnologijo dela v jami.

Zdi se, da je za današnje vrednotenje pričujoče knjige in njenega sporočila relevantna naslednja, v knjigi zapisana Beričičeva misel: »Mladi kljub socrealistični vzgoji nismo sprejemali ortodoksnega načina življenja, ampak sproščen odnos, ki se je kazal tako v posebnih frizurah, modernem plesu, kot tudi v lastnem mišljenju.« Vrednost Beričičevega dela je potemtakem v tem, da ni zgolj opis delovanja neke šole, ampak predvsem pričevanje o času in generaciji na razpotjih, ki so opredeljevala Idrijo pred pol stoletja. Pred nami je zgodba o mladih ljudeh, ki so kljub znanim neugodnim zunanjim okoliščinam tistih let želeli in uspeli bogato in ustvarjalno izživeti svoje energije ter udejaniti svoje ambicije. Na straneh knjige se poleg tega zrcali rudarsko mesto, kakršno Idrija ne bo nikdar več.

Še nekaj besed o zunanji podobi knjige, ki jo je z njej lastno pogumno domiselnostjo oblikovala arhitektka Hedvika Petrič Moravec. Ovitek je dobesedno »amalgamiran« s pomenljivo kovinsko živosrebrno barvo. Anonimna množica na naslovnici nas opominja in spominja na tradicionalno knapovsko »smrtno uro«, lahko pa je tudi asociacija na blestečo živosrebrno kocko v grajskem stolpu. Na hrbtni strani ovitka je s sedemdesetimi letnicami skicirana zgodovina ozemlja idrijske občine.

Beričičevo delo priporočamo starejšim in zlasti mlajšim bralcem. Prvi bodo v njem našli del lastne mladosti, drugi pa odkrivali nekdanjo rudarsko Idrijo, ki je pogosto sploh ne poznajo.

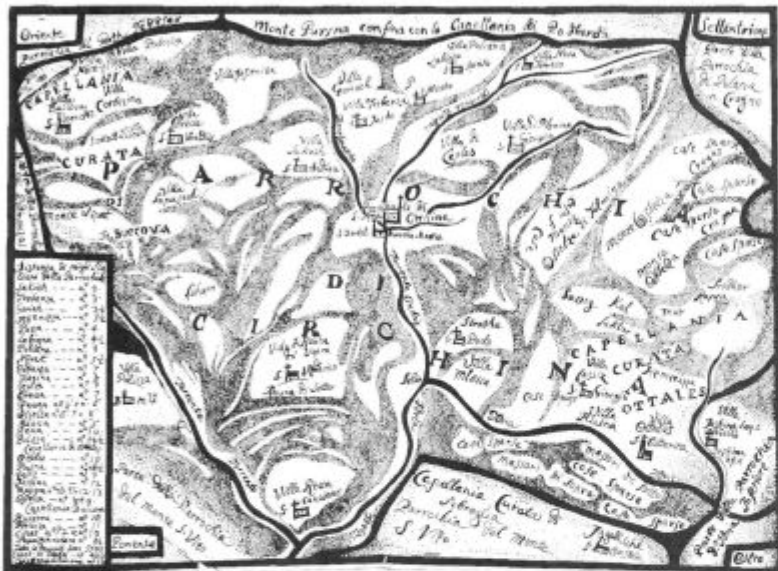
BRANKO KOROŠEC

Zemljevid Cerkljanske

Zemljevid Cerkljanske oziroma pravilneje: groba topografska skica Cerkljanskega (Parrochia di Circhina), velikosti 320 x 458 mm, sodi med priložnostne (sekundarne) kartografske izdelke poznega 18. stoletja. Omejuje se na najosnovnejše topografske podatke: nebesne smeri (Oriente – vzhod, settentrione – sever, polnoč, ponente – zahod in ostro – jug, poldan), glavne vodotoke, hribovje ter naselja s cerkvami ali brez njih, ki so na skico vpisana le na približni lokaciji. Pomemben je seznam krajev z oddaljenostjo od župnišča v Cerknem. Oddaljenost je navedena v italijanskih miljah, kar daje slutiti, da je

bila skica namenjena v uporabo italijanskemu ali furlanskemu duhovnu v Čedadu, ki je občasno opravljal vizitacije in obiske cerkva na Cerkljanskem.

Topografska skica je groba v risbi in tipografiji ter skrajno okorna. Reka Idrijca je vrisana z izredno široko strugo, enako tudi hudournik Cerknjiščica s pritokom Zapoška, medtem ko hudournik, ki priteka v Idrijco pri Reki, Jesenica, ni imenovan. Relief Cerkljanskega je nakazan s pasovi grobega rastra in glede na oblikovitost ni zadostno pregleden. Podrobno z imenom označene so vzpetine Monte Lipet in Monte Oselca ter Šentviška gora (monte S. Vito). Z Idrijci podobno

KARTA CERKLJANSKE
ORIGINAL V ČEDAJSKEM ARHIVU
PONATISNILA IN ZALOŽILA
ZALOŽBA BOGATAJ
IDRIJA, 1997

krepro črto je poudarjena meja s kaplanijo Podbrdo onkraj monte Pursna(?), župnijo Šentviška gora in župnijo Poljane na Kranjskem. Lokacijsko »lebbeča« imena vasi in naselij so izpisana v italijanščini. Zanimivi so opisni termini: torrente = hudournik, case spare = posamezne kmetije ... in Cragno = na Kranjskem. Župne in podružnične cerkve so označene z okorno risbico cerkve, poitalijančena (ali polatinjena) pa so vsa imena svetnikov – zaščitnikov cerkva.

Po današnjih merilih v kartografiji je skico cerkljanske župnije težko šteti med zemljevide. Je le dokaj pregledna orientacijska skica cerkvenih razmer na Cerkljanskem konec 18. stoletja.

ANTHONY R. BYRNE

Idrija as a Natural and Anthro- pogenic Laboratory

ZBORNIK SREČANJA RAZISKOVALCEV
24. DO 25. MAJ 1996.
UREDILA VESNA MIKLAVČIČ,
RUDNIK ŽIVEGA SREBRA IDRİJA,
IDRIJA 1998

ZBORNIK O ZNANSTVENEM SREČANJU
NA TEMO ŽIVEGA SREBRA JE
STROKOVNO BOGAT, POMEMBEN,
ZANIMIV, KORISTEN IN DRAGOCEN ZA
SLOVENSKI PROSTOR PA TUDI ZA TUJINO.

IDRIJA AS A NATURAL
AND ANTHROPOGENIC
LABORATORY

MERCURY AS A MAJOR POLLUTANT

24. in 25. maja 1996 je bil v Idriji pod pokroviteljstvom Rudnika živega srebra Idrija v zapiranju d.o.o., občine Idrija in Inštituta za rudarstvo, geotehnologijo in okolje iz Ljubljane sestanek z naslovom Idrija as a Natural and Anthropogenic Laboratory – Mercury as a major pollutant. Tega doslej edinega sestanka take vrste v Sloveniji se je udeležilo 34 domačih in 6 tujih vabljenih strokovnjakov in raziskovalcev.

Zaradi rudnika samega in edinstvenega položaja Idrije v zvezi z njeno polucijo z živim srebrom (Hg) ter zaradi velike odmevnosti izvršenih in objavljenih del slovenskih raziskovalcev na tem področju v mednarodni literaturi je bila organizacija sestanka zaupana ustreznim strokovnim osebam, primerno izpeljana, zaradi aktualnosti pa zelo težko pričakovana.

Pri tem moramo poudariti, da je zanimanje za Hg kot polutant razširjeno po vsem svetu in da se v zadnjih dveh dekadah večja interes o njegovi porazdelitvi v okolju in prehrabnih verigah, o njegovih toksičnih učinkih, o njegovih globalnih in lokalnih kroženjih in zlasti o njegovih transformacijah v nevrotoksično obliko metil-Hg.

Pomembnost zbornika tega sestanka, kjer so predstavljeni razširjeni povzetki vseh predavanj, pa je zlasti v tem, da smo z njim dobili prvi celosten pregled stanja v Idriji in njeni širši okolici in da so v njem povzeti dosežki slovenskih raziskovalcev s področja proučevanja problematike živega srebra. Hkrati s tem predstavlja ta zbornik tudi koristen vir podatkov, ki so pomembni za eventuelne zdravstvene ukrepe na idrijskem področju ter pri programu nadzora tega okolja za pravilno ovrednotenje dobljenih meritev pri izboljšavi njegovega stanja. Ti podatki, raziskovalne študije in ideje so nedvomno velikega pomena in zanimivi tudi za široko mednarodno raziskovalno skupnost ter za nadaljnji razvoj raziskav in študij na področju živega srebra.

To oceno lahko podkrepijo tudi nadaljnje pripombe. Idrija je edinstvena zaradi nahajališč tako elementarnega živega srebra (Hg) kot tudi cinabarita ali živosrebrovega sulfida (HgS). V nasprotju z drugimi velikimi rudniki, npr.: Almaden v Španiji (Idrija je bila drugi največji rudnik Hg na svetu), ki leži v puščavskem in redko naseljenem področju, pa leži dobro naseljena Idrija v subalpskem svetu, kjer so kompleksni ekološki sistemi in okolje prizadeti zaradi živega srebra. Drugič: odpadke živega srebra je reka Idrijca odnašala preko Soče v Tržaški zaliv, ki je, zaradi nalaganja Hg v njegovih sedimentih in s tem v kompleksni morski ekološki sistem, zelo onesnažen in ga nekateri imenujejo celo ekološko bombo. Zaradi njegovih posledic za ribištvo in marikulturo severnega Jadrana je treba dati temu problemu velik poudarek. Tretjič: organizacija EPA (Environmental Protection Agency) je zelo znižala mejo maksimalno dovoljenih množin Hg, ki ga lahko človek še konsumira in je zdaj štirikrat manjša od prejšnje meje ter od obstoječih norm v WHO. To povzroča resne težave za oceno zaželenega oziroma sprejemljivega privzema Hg v Idriji in za ustreznost morske hrane iz severnega Jadrana.

MIRJAM GNEZDA

Firma Franc Lapajne

SIMON BIZJAK, KLEMEN KENDA IN
 MARIJANCA LAPAJNE
 FIRMA FRANC LAPAJNE
 RAZISKOVALNA NALOGA
 GIMNAZIJA JURIJA VEGE IDRİJA
 IDRİJA, JUNIJ 1998
 56 S., IL., SLO., NEM

Knjižica je prirejena raziskovalna naloga treh dijakov Gimnazije Jurija Vege Idrija, s katero so na državnem srečanju mladih raziskovalcev pod okriljem gibanja Znanost mladini leta 1996 osvojili prvo mesto na etnološkem področju. Pisana je istočasno v slovenskem in nemškem jeziku ter opremljena s slikovnim gradivom. Nastala je pod mentorstvom Ivane Leskovec, dipl. etnologinje, in Lade Bizjak, prof. nem. jezika, ki sta tudi avtorici spremne besede.

Kvaliteta omenjene študije je v izbiri tematike, ki posega v določen prostor in čas, tj. v domače okolje od zadnjih desetletij prejšnjega stoletja do konca 2. svetovne vojne. V ospredje postavlja ljudi – posameznike, ki so s svojim znanjem in delom uspeli v širšem evropskem prostoru. Firma Franc Lapajne iz Idrije se je ukvarjala s prodajo čipk in o njej vse do danes ni bilo veliko napisanega, zato je knjižica tudi pomemben prispevek k poznavanju izvora in razvoja idrijske čipke. Njena dvojezičnost jo dela zanimivo tako za nemško govoreče ljudi, ki se profesionalno ukvarjajo s čipko, kot za turiste, ki prihajajo v Idrijo z namenom, da bi spoznali slovensko klekljarsko središče.

V Uvodu mladi raziskovalci opredelijo cilj raziskave – predstaviti vlogo podjetja Franc Lapajne v trgovanju s čipkami in pospeševanju klekljanja v Idriji. Prvi del posvetijo osebnosti Franca Lapajneteta, njegovemu otroštvu, šolanju, poroki, družini ter prezgodnji smrti. Nadaljujejo z nadrobno predstavitevijo firme Franc Lapajne – z njeno ustanovitvijo, delovanjem in vodenjem v različnih časovnih obdobjih (1875–1893, 1893–1918, 1918–1945), z njeno konkurenco, nabavo materiala, razporeditvijo dela in vplivom, ki ga je imela na sam kraj. Z enako pozornostjo se dijaki lotijo opisa tržnega produkta podjetja, tj. čipke firme Franc Lapajne. Zanimajo jih: zgodovina trgovanja s čipkami, izdelava čipk, naročila in prodaja, uvajanje novih tehnik dela, razstave ter vloga Čipkarske šole v trgovanju s čipkami. S tem pa njihova raziskava še ni končana, med tradicijo podjetja Franc Lapajne in sodobnostjo manjka namreč še povezava. To pa je podjetje Vanda d.o.o. Začetno hipotezo podkrepijo s pomočjo računalniške obdelave podatkov o čipkah oz. o vsebnosti značilnih elementov čipk firme Franc Lapajne, trgovine Vanda d.o.o. in Čipkarske šole Idrija. Na tem mestu so zbrane le sklepne ugotovitve, medtem ko si je podrobnejše tehnološke značilnosti Lapajnetove čipke mogoče prebrati in ogledati v raziskovalni nalogi z enakim naslovom, ki jo hranita Mestni muzej Idrija in Gimnazija Jurija Vege Idrija. Na koncu sledijo zaključek, ki je kratek povzetek raziskave, opombe, viri in literatura ter zahvala.

Študija Firma Franc Lapajne je temeljito delo, ki ima še toliko večji pomen za Idrijo, saj so jo napisali dijaki idrijske gimnazije (danes že študentje). Mislim, da je lahko v vsebinskem in jezikovnem pogledu poučen zgled študentom na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, in ne preseneča, da jo je Gimnazija Jurija Vege Idrija izdala (kot prvo v seriji ob praznovanju 100-letnice realke) v knjižni obliki. Zasluge zanjo gre ne nazadnje pripisati tudi mentoricama. Da bi slednji vztrajali pri začetem delu in z raziskovanjem navdušili nove dijake, verjetno ni samo moja želja.

JOŽE JANEŽ

Tomaž Kosmač: DRISKA (zbirka črtic), 220 str. Založba Bogataj, Idrija, 1998.

Tomaž Kosmač je bil rojen leta 1966. Živi v Godoviču pri Idriji. V življenju ni, razen osnovne, končal nobene šole in je zamenjal številne službe, bil je telefonist v zdravstvenem domu, delavec na javnih delih, pri cestnem podjetju, raznašalec časopisov in še in še. Pozorni bralci sodobne slovenske literarne periodike so ga po letu 1990 lahko zasledili po redkih objavah kratkih zgodb v Dialogih, Primorskih srečanjih, Razgledih, Sodobnosti, Idrijskih razgledih in Žirovskem občasniku. Objavljal je tudi pod psevdonimom. Njegovo pisanje je kontraverzno in vzbuja različne, vendar nikoli medle odzive.

O knjigi

V svoji prvi knjižni zbirki z naslovom Driska je avtor zbral 23 kratkih zgodb. Nekatere med njimi so bile že objavljene v zgoraj naštetih revijah.

Driska

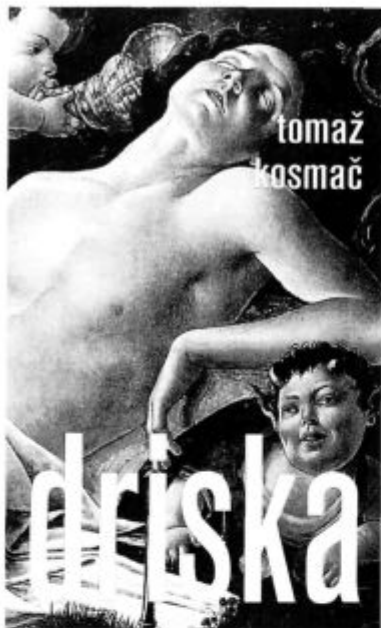
Po kratki zgodbi z naslovom Driska je dobila naslov tudi knjiga. Driska v tej knjigi je značaj, nič kaj trden, nekoliko voden, neodločen in še malce siten povrhu. Človek brez karakterja, karakter brez hrbtnice. Na primer: »Nisem odobral njegovih besed in dejanja, nisem se posmihal in nisem niti nasprotoval. Vsak lahko počne, kar hoče, če s tem ne škoduje drugim. Modro sem molčal in odpil iz flaše...«

Marginalci

Marginalci so bili zmeraj in najbrž zmeraj bodo. Vsiljivi socializem je imel »marginalce z razlogom«, ki so pili iz obupa nad sistemom, kot Vedočka iz Jerofejevega Moskva Petuški. Kosmo pa s svojim trdovratnim, skoraj samomorilskim pitjem opozarja na naš pohlepni, požrešni, prazni in brezdušni čas in ravno take ljudi, ki živijo z nami.

Kosmo

Kosmo je originalen literarni lik, ki ga je Tomažu Kosmaču uspelo ustvari tudi v resnici, v življenju. Morda ga je iz življenja prenesel v literaturo, morda pa sta oba nastajala kar skupaj, istočasno. Kosmo živi v Idriji, v družini pijancev, delomrznežev in večnih »looserjev«, ki nekako kar hočejo to ostati, a ne čisto zares. Ne prav zaresni poskusi polnejšega, ustvarjalnejšega življenja ali vsaj življenja na običajen malomeščanski način se hitro končajo, utopljeni v poplavih pijače, ki vsak še tako redek svetel trenutek hitro razblini in spremeni v moro. Kosmo je velikokrat ogorčen, ker ne pokaže več odločnosti, a »nima časa stresati jezo in plju-

vati po sebi«. Skromen je, raje se podhranjeno tolče skozi življenje, kot da bi se redno zaposlil in prejemal zagotovljeno, a grenko plačilo. Slovencev ne mara bogvekako zaradi njihove prevzetnosti in samozadostnosti, naklonjen pa je drugim, njemu sorodnim marginalcem, na primer Bosancem. Ko preberemo te nadvse sugestivne črtice, nam ne ostane drugega kot mimo in vdano priznati, da je tudi v nas delček Kosmota, literarnega junaka te knjige.

Pijača

Kosmo je predvsem ljubitelj vina, poceni, trgovskega. Ne samo da se tu zelo približa povprečnim slovenskim normam, zanj je pripravljen poiskati cel kup filozofskih razlogov. Drugih drog ne ceni kaj prida. V črtici Škoda pravi: »... kajti trava, ki jo na splošno slabo prenašam, bi me utegnila dotolči in do amena zbiti po tleh.« Pijača je način upora proti lažem, pretvarjanju in konformizmu ter želja po drugače postavljenih tirmah življenja. Takole pravi: »Če bi bil umsko hrom in brezizrazno zadovoljen z danim, morda niti ne bi pil.« Ob pitju postaja zadovoljni ujetnik vseenosti. In pitje je neskončno, do konca.

Ljubezen

Prva je ljubezen do pijače, kavsne. Ne moremo reči, da ga ženske ne zanimajo, vendar je pri njih, milo rečeno, nespreten. Ženske se tu in tam zanimajo zanj, vendar mu vse priložnosti nekako spolzijo skozi roke. In v zgodbi Škoda pravi: »Nisem se sekiral. Bil sem že vajen naslednjih priložnosti.« V pristopu do žensk se Kosmač očitno loči od nekaterih znanih ali slavnih literarnih pijancev, s katerim bi ga morda po načinu pisanja poskušali primerjati, na primer Bukowskim.

Potovanja

Kosmo je zelo nemiren, venomer potuje. Njegova potovanja so po Idriji od gostilne do gostilne, od prijatelja do prijatelja, nekoliko daljše turneje ga popeljejo do gostilne Tema na Kanomeljskem Razpotju, do Zadloga ali v Žiri. S sabo vedno nosi pasto in ščetko za zobe. Včasih gre v Ljubljano, celo na Češko in Madžarsko. Nekatere turneje se končajo še kar zdravo, doma v postelji in z mačkom naslednji dan, nekatere pa se razvijejo v prave odiseje, eksistencialne drame, iz katerih se reši še komaj živ.

Idrija

Večina pripovedi se dogaja v Idriji. Brez težav spoznamo gostilno za gostilno, park za parkom, pločnik za pločnikom, banko in slaščičarno, vogal za vogalom. Črtica Ribolov je navdušujoč, verjetno prvi literarni opis Rak. Kosmo ima Idrijo očitno rad, njegova prijateljica Nina to situacijo na kratko opiše tako: »... komaj čakam, da pridem nazaj domov. Cel teden mislim samo na to. Tudi jem ne, da mi le ostane več denarja za pitje v Idriji.«

Humor

Ob branju knjige se precej nasmejemo. Humor je posledica Kosmotovega optimističnega pogleda na svet. Vendar gre predvsem za samoironijo in ne za smešenje drugih. Knjiga je pravzaprav tragikomična. Tomaž Kosmač opisuje svoje življenje, v katerem je na dnu, a istočasno tudi dvignjen nadenj, tako resnično, da se včasih resničnost zdi že fikcija. Misli, čustva in trenutne duševne vzgibe pove briljantno natančno, človeško toplo in tako ravnodušno preprosto, da se moramo znova in znova, ponekod celo neustavljivo, nasmejati. Pa vendar se vsaka zgodba konča malo žalostno, kot se za dobro literaturo spodobi.

Sklep

Pričujoče delo izstopa v marsičem, predvsem pa po zelo redkemu daru pripovedovanja, osvobojenem vsega prisiljenega, načitanega in »teoretičnega«. Redko naletimo na tako pošteno literaturo. Pisati o sebi zahteva pogum, ki ga je Tomaž Kosmač zmož, s tem pa njegova literatura dosega širši in splošnejši pomen. Driska je zagotovo knjiga, ki smo je lahko veseli, zato ker je dobra in ker je izšla v Idriji. Kljub temu da je bilo nanjo potrebno čakati kar več let, velja izreči iskrene čestitke avtorju in pohvalo založniku Damijanu Bogataju za založniški pogum.

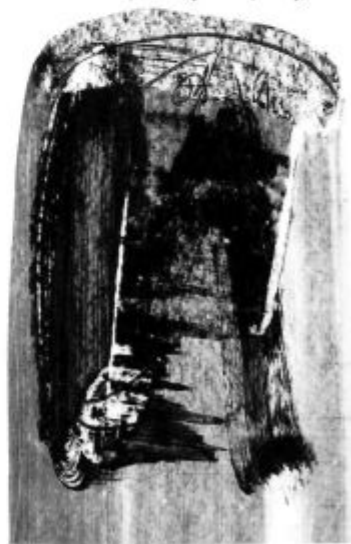
JOŽEK ŠTUCIN

Jože Janež: PESMI, DVOJINA, ŽEJA. 110 str. Založba Bogataj, Idrija, 1998.

Gre za dokaj obsežno pesniško knjigo, ki nam razpira pahljačo univerzalij, čutnih in v mnogih primerih modernističnih stanj pretanjenega pesniškega subjekta. Na delu je poetična izpeljava, ki sooča svoje (besedne, metaforične) pozicije z »objektom« sveta. Polarnost stanja, tako značilna za liriko, je tu nadgrajena še s filozofičnostjo, z »blagimi« prelivni analitične misli, ki vendarle skušajo tudi dešifrirati, definirati in določiti jasna razmerja med jazom in Drugim. Ta slednji, nikakor ne v smislu neofrojdotske, lacanovske šole, je predvsem zunanost, eksternost iste celote, razbitost subjekta na sub- in ob-jekt, na klasično dualistično, celo idealistično razmerje samega jaza, ki zrcali in odmeva navzven. Cena za tako »podvojeno« bivanje je – pesem, poetična elokvenca telesne mase. Pesnik pa, to je sedaj že spet očitno, zlepa ne izpusti iz rok svoje neponovljive, enkratne ambicije, da predefinira samega sebe v pesniško strukturo. Jožetu Janežu pravzaprav izvrstno uspeva ta artistična prekucija, ta pesniška sla po izrekanju metamimičnih realitet, po oblikovanju natančnega avtopoetskega sistema, ki brez težav vzpostavlja univerzalne vezi (tudi) s svetom, to je bralci. Sama zbirka ima več razdelkov (Sprehod, Dvojina, Pozlačeni

Jože Janež

Pesmi, dvojina, žeja

prod bodočnosti. Potujčene ptice, Žeja) z opazno ciklično zaokroženostjo, čeprav se zdi, da pesnik pregrade (nadnaslovov postavlja bolj z namenom, da (navidezno) prekine tokokrog ene miselne preokupacije in vzpostavi nova, v principu pa »ista« razmerja do samega sebe. Lirika tu piše, kot v vseh primerih subjektivističnih šol, eno samo pesem, vedno eno in isto popolno podobo, ki se ji bo posrečilo odlepiti od subjektive podstat. Janež je lirik tradicionalne evropske pesniške izkušnje, kjer sta non-stop v dialogu fizika in metafizika, duh in telo, človek in bog, rojstvo in smrt, večnost in minljivost.

MIA ŠKVARČA

Stojan Črv: ODSEVI RAZUZDANEGA PLESA. Zbirka pesmi. Založba Bogataj, Idrija, 1998.

Stojan Črv živi in dela na Tolminskem. Mlad je, petindvajset let, po poklicu strojni tehnik, po pesmih na poteh zorenja. Zbirka Odsevi razuzdanega plesa je njegovo prvo objavljeno delo. Pesmi iz te zbirke so bile ustvarjene v obdobju življenja, ko se človek najbolj sprašuje o smislih in se sooča z realnostjo, ki je za občutljive pesniške duše nemalokrat zelo boleča. Razočaranje, osamljenost, jeza in hrepenenje po begu iz sveta, ki ni po njegovem okusu, so prevladujoča stanja v Stojanovem ustvarjanju. Kot da se počuti proti svoji volji vrženega v zanj čuden sistem človeškega delovanja, kjer je igrača, s katero se hočeš-nočeš igra brezbrizna mularija. Nemirno tipa in išče odrešitev v izražanju bolečine čustvenih viharjev svojega notranjega sveta. Divji ples v ritmu: biti ali ne biti. Konec koncev moreče odseve tega plesa preseže s slutnjo odrešujoče umiritve v ljubezni, ki je edina še kaj vredna in smiselna. Skratka, preprosta poezija čustev, s katerimi pravzaprav vsi plešemo razuzdan ples, se v nedogled izgubljam v njegovih odsevih in ostajamo večni tkalci iluzij.

stojan črv
odsevi
razuzdanega plesa

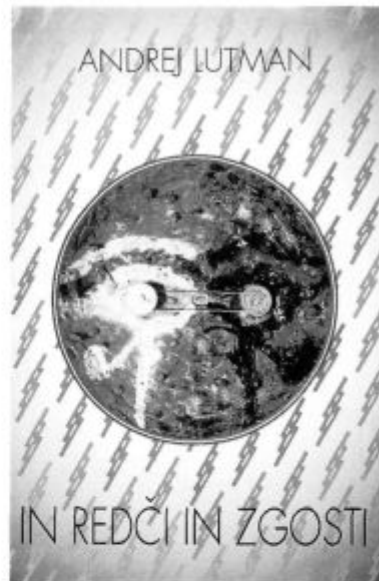
JOŽE JANEŽ

Andrej Lutman: IN REDČI IN ZGOSTI. Pesniška zbirka. DZS (Zbirka Drzni znanilci sprememb). Ljubljana, 1998.

Bibliografija Andreja Lutmana obsega pesniški zbirki Opisovanja (samozaložba, Idrija, 1984) in Na prepihu (Lipa, Koper, 1991), zbirko kratkih zgodb Goločasje (Aleph, Ljubljana, 1992) in novelo Lov (Mondena, Grosuplje, 1993) ter literarno kaseto Obbesejedenje ali polje (samozaložba, Idrija, 1989). V letu 1998 mu je izšla tretja pesniška zbirka, prva v trdi vezavi, z naslovom In redči in zgosti, v Ljubljani pri založbi

DZS, v zbirki Drzni znanilci sprememb. Knjiga ima 48 strani ter prolog in epilog Carlosa Castanede. Lutman je poseben raziskovalec, velik neukročni divjak, ki se leta in leta prebija, včasih na pol bojno, včasih elegantno opravljen, po goščavah literature, listja besed, vej jezika, trnja glasov, onomatopoiije podzavesti. Nabit je z velikim znanjem, predvsem pa čutenjem moči besede. Nanj stavi svoje življenje. Čuti, kako se njegov namen prenaša na bralca skozi eter jezika, ne oziraje se na pomene besed. Stavek lahko zapiše z leve proti desni ali z desne proti levi. Besede lahko poljubno razmeče, stavek zredči in zgosti! Njegov pomen se ne bo spremenil, saj se prenaša z nekim drugim medijem. Pesniški jezik je lahko že izpisan, arhaičen, lahko je sedanjí, sodoben, razumljiv zdaj živim bralcem in je lahko tudi govorica prihodnosti, jezik katerega prisposodbe bodo razumljive bralcem naslednjih generacij. Dober pesnik je izbran za prenašalca božjega v sebi naslednjim rodovom. Lutman je to dilemo korenito presekjal, že od prve zbirke naprej je zapustil starinsko in aktualno pesniško govorico. Koliko bo zares berljiv in pomenljiv v prihodnosti, bo, kot zmeraj, pokazal čas.

JOŽE JANEŽ

Metka Tušar: NAMESTO PRAVLJICE. Pesniška zbirka. Mondena KK (Zbirka Prima). Grosuplje, 1996.

Priimek tega dekleta zveni tako nezadržno idrijsko. Iz knjige izvemo, da je rojena leta 1972. Nekoliko pozno smo v roke dobili njen pesniški prvenec, ki je leta 1996 izšel pri grosupeljski založbi Mondena kreativne komunikacije. Recenzijo 72 strani obsežne zbirke je napisal Goran Gluvič. Kaj je namesto pravljice? Pesmi, seveda. V proste verze iskreno prepisan popolnoma intimen svet ženske na meji med otroštvom in zrelostjo. *Včasih sem rada morska deklica .. Kot so pravljice za sanjave otroke, so pesmi za sanjave odrasle. Mavrica izkušenj, zdaj še vse nekako lahkotno, brez usodnosti, z nasmehom ob prvih krvavih praskah. To so besede vetra, / vetrne besede, / ljubezen moja./ Sreča? In res še verjamem / v pravljice./ In res ne bom nikoli odrasla. / Zato bi bilo edino prav, / da življenje kot pametnejše / popusti! Da življenje ne bo popustilo, avtorica še kako dobro ve. Nekje je temen, mrzel gozd. / In v njem lisjaček, / ki sanja, / da mu je toplo, / in da je srečal srebrno lisičko, / in da je srečen z njo. / Če se ne zbudi, bo zmrznil. / In če se zbudi, bo sam.* Sanjati nam je pa vseeno dovoljeno, mar ne? Knjiga je dokaj trdna in zaključena celota in očitamo ji (pravzaprav založbi) lahko le nekoliko (pre)skromno opremo.

Metka Tušar

NAMESTO PRAVLJICE

Cerkljanska skozi čas

FRANC PAVŠIČ

*Nekaj misli in pripomb
ob izidu knjige V. Prezlja
Cerkljanska skozi čas*

Založba Bogataj, Idrija, 1997

Avtor knjige je imel ob pisanju dober namen pomagati in olajšati morebitnemu zgodovinarju Cerkljanske pri iskanju virov za dogajanja v tem geografskem prostoru. Hvale vredne so prav označbe tistih virov, do katerih je sicer težko priti in so shranjeni v določenih arhivih (župnijskih, državnih itd.), še težje pa je odkriti tiste, ki jih hranijo posamezniki, ki se včasih niti ne zavedajo njihovega pomena in vrednosti. Posebno zahtevno je tudi raziskovati zgodovinska dogajanja, ki jih hranijo tuji arhivi (za nas italijanski in nemški, avstrijski). Tudi tu je v določeni meri uspel, še več, ni jih le navedel in prevedel, temveč jih je celo objavil kot faksimile. Žal pa knjiga vsebuje tudi dogodke, ki niso resna zgodovina, temveč bolj šale, ker pa so že zapisane, zagotovo ne bodo šle v pozabo. To je pa tudi nekaj. Resno in s kančkom previdnosti pa je treba sprejemati »odkritja«, do katerih se je sam dokopal in nimajo zgodovinske znanstvene potrditve. Taka je npr. trditev, da izvira beseda Cerkno od metamorfoze imena kmetije »V Čern« (str. 28), s katere naj bi se ime preneslo na bližnji potok Cernica, od te pa na Cerknico. No, tako enostavno to ni. Čeprav je bilo ime naselja zapisano prvič že davnega leta 1247, je nastanek imena Cerkno zagotovo mnogo starejše od navedene kmetije. Verjetno je še predrimsko, tja do 1000 let pred n.š. Znano je, da so imena rek, hribov in gora, pokrajin itd. poimenovala že plemena Ilirov in Keltov. Po njih so mnoga naša imena krajev ohranila v njih jedru skrito podlago njihovega jezika. Za keltsko podlago sodijo zgodovinarji vsa tista imena, ki so še do danes ohranila kot podlago zloge, kot so npr.: kuk, kar, ker, čer, ter, tar itd., kar velja tudi za Karne kot del keltskega plemena, ki naj bi nekoč prebival tudi v naših krajih.

Nekaj primerov: Tar v Istri ali romansko preoblikovani Ter-gestum (Trst), Tar-čent itd. Tako verjetno tudi koren »cer« izdaja keltsko ime Cerknice. Ne pozabimo, da so imena rek, gora, pokrajin ipd. vedno starejša od naselij in da ta često dobivajo imena od njih. Ne pozabimo, da je tod vodila stara rimska vojaška in trgovska pot iz furlanske nižine čez Bukovo, Zakriž in Staro Oselico in dalje v Norik. Ob tej poti so bila tudi počivališča (mansiones) in utrdbe, ki so nedvomno že tedaj imela svoja imena, čeprav danes nimamo zanje pismenega dokaza.

Nasprotno mislim, da je ime vasi Police morda res slovenskega in zato tudi mlajšega nastanka. Nekoliko me moti njena množinska oblika, ker sem v nekem starejšem zapisu naletel na zapis Poljice – torej lahko tudi malo polje. Dvom ostane.

O ugotavljanju nastanka imena Poče menim, da je avtor zelo blizu resnice, ugovor je le pri tolmačenju italijanske besede »pozso« (vodnjak), namesto besede »pozsa«, kot je zapisano tudi na srednjeveškem zemlje-vidu. Beseda »pozsa« pa pomeni luža, široka jama ali zemljišče, polno stoječe vode, kar odgovarja avtorjevemu opisu.

Dokaj nejasno nam avtor poroča o praznovanju 500-letnice posvečenja stare (podčrtal FP) cerkve sv. Uršule v Jagrščah. Cerkev je bila »zgrajena in posvečena 12. maja 1493«. Neka darovalka, pravi avtor, »je takrat cerkvi sv. Uršule podarila zvon, ki je bil tudi posvečen 13. avgusta 1995«. V nadaljevanju avtor objavlja v prevodu še vsebino posvetitvenega akta tržaškega škofa Varasessusa (str. 85–87). Na katero staro cerkev je avtor zapisa mislil, mi ni jasno. G. Prezelj se je odgovoru izognil. So organizatorji petstoletnice proslavljali zgraditev in posvetitev sedanje cerkve sv. Uršule ali kakšno drugo staro cerkev. Malo dvomim, da bi prebivalci Jagršč zgradili že pred petsto leti tako mogočno, zidano cerkev, kakršna stoji danes na vrhu hriba, in to v času, ko je celo Idrija imela le skromno leseno cerkvico. Ko sem v letih po vojni poučeval na osnovni šoli v Šebreljah, mi je tamkajšnji župnik, danes pokojni g. Slavko Podobnik povedal za posvetitveni akt cerkve sv. Uršule, toda ne sedanje, temveč male zidane cerkvice, ki je stala na polju pod vasjo. Ko sem tista leta večkrat koračil čez navedeno polje, so ruševine te cerkvice še stale. Je pa res, da je s tistim dnem leta 1493 vasica Jagršče stopila v zgodovino.

Morda je bilo o tem že kje kaj zapisano, vendar kljub temu mislim, da moj dvom terja odgovor.

Ekstlibrisi slovenskih knjižnic in knjižničarjev

JELKA BEZELJAK

EX·LIBRIS

MKČ·IDRIJA

*Karbidovka
linariz original 3/5
Nande Rupnik 1997*

Ekstlibris, lastniški znak v knjigi, navadno izdelan v grafični tehniki, z napisom *ex libris* (iz knjig, iz moje knjižnice), z lastnikovim imenom in pogosto z umetniškim motivom, ima v Sloveniji že dolgo tradicijo. Prvi Slovenec z ekstlibrisom je bil Jurij Slatkonja (1466–1522), glasbenik, novomeški prošt in prvi dunajski škof. Društvo Ekstlibris Sloveniae je lani praznovalo svojo tridesetletnico delovanja. Ob tem jubileju je Knjižnica Ivana Tavčarja iz Škofje Loke pripravila že tretjo razstavo ekstlibrisov. V začetku januarja 1997 je razposlala natečaj z naslovom Razpis za izdelavo ekstlibrisov za knjižnice, knjižničarje in bibliotekarje vsem slovenskim splošnoizobraževalnim knjižnicam, Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani in štiridesetim likovnim umetnikom na območju občin Škofja Loka, Žiri, Železniki in Gorenja vas-Poljane.

Do 30. septembra 1997 se je na razpis odzvalo 29 avtorjev iz najrazličnejših krajev Slovenije in poslalo 81 ekstlibrisov, od tega 43 novih. Žirija, ki so jo sestavljali člani Leon Koporec, akademski slikar, Dušan Koman, umetnostni zgodovinar, ter Ana Florjančič, višja knjižničarka in ravnateljica Knjižnice Ivana Tavčarja Škofja Loka, je pripravila izbor ekstlibrisov za nagrado in diplome, jih ocenila ter predlagala ekstlibrise za objavo v katalogu in razstavo. Prvo nagrado je prejela akademska slikarka Andrejka Čufer iz Maribora za ekstlibris, posvečen bogati knjižni zbirki botanika in farmacevta Štefana Predina. Med prejemnike desetih diplom pa se je uvrstil tudi predstavnik iz Idrije, gospod Nande Rupnik, ki je naredil ekstlibris za Mestno knjižnico in čitalnico Idrija. Izdelal je linorez z motivom luči, karbidovke, ki osvetljuje temo, kot knjige, iz katerih črpamo znanje, razsvetljujejo duha.

V imenu vseh knjižničarjev in ljubiteljev knjig se gospodu Nandetu Rupniku iskreno zahvaljujemo za sodelovanje na natečaju in obogatitev naše knjižnice z dvema čudovitima ekstlibrisoma.

Poletni etnološki tabor Ledine '98 ali težave in radosti terenskega dela

MIRJAM GNEZDA

Med 19. in 26. julijem '98 je v Ledinah nad Spodnjo Idrijo potekal etnološki raziskovalni tabor, ki ga je organiziral Lokalni podjetniški center občin Idrija in Cerklje ob Gori z namenom oživljanja starih obrti in znanj. Udeležilo se ga je deset študentk etnologije in dve diplomirani etnologinji. Delo je bilo razdeljeno na šest področij: domače obrti, pridelava in predelava lanu, čipkarstvo, kontrabant, ljudsko zdravilstvo in urejanje foto dokumentacije

predmetov, ki jih hrani turistična kmetija Pr' Jureč. Rezultati tabora so bili predstavljeni domačinom z razstavo v tamkajšnji učilnici župnišča, zbornik in etnološki film pa sta ji sledila kasneje.

Kadarkoli je pogovor na fakulteti nanesele na poletne raziskovalne taborne, so se študentje etnologije name obračali z vprašanji o Ledinah. »Ti, domačinka, boš že vedela!« In tako sem se tudi počutila. Domačinko. Vse do dne, ko sem spakirala svoje stvari v potovalko in ob dogovorjeni uri čakala na avtobusni postaji v Idriji. Ne, nisem šla na daljše potovanje. Za en teden sem se preselila v 9 km oddaljene Ledine. Temu se v etnoloških krogih strokovno reče stacionarna metoda ali metoda neposrednega opazovanja z udeležbo. Po pravici povedano sem se bala, da ne bi česa zamudila, če bi se vsak dan vozila spat domov. Moje bojzani so se izkazale za utemeljene, kajti kakor hitro sem razpakirala potovalko, mi je postalo jasno, da tu nisem domačinka. Čeprav se nikoli nisem identificirala s tipom »mestne gospodične«, se mi je dozdevalo, da mi na čelu piše: mesto Idrija. Pa ne zgolj zaradi razpoznavne govornice in mojega – že skoraj pregovornega – lokalpatriotizma, temveč zato, ker v Ledinah moj status domačinke preprosto ni veljal. Pri terenskem delu sem sprva naletela še na mnogo večje težave kot moje kolegice.

Z Natalijo sva za raziskovanje izbrali temo čipkarstva. Idrija in čipke. Ledine in čipke. Vse popolnoma logično in samoumevno. Po prvem dnevu dela na terenu sem bila razočarana nad rezultatom. Odkrili nisva nič presenetljivega, novega, še nepoznanega. Vsaj z moje strani ne. Kolegica, sicer Savinčanka, pa je bila navdušena. Takrat sem spoznala veliko napako, ki je ni mogel zabrisati niti idrijski govor, po katerem so me domačini takoj prepoznali in sprejeli medse. Do informatorjev sem pristopila kot pristopi prijazni učitelj k svojim – pomoči potrebnim – učencem pred tablo. Odgovore na vprašanja sem jim nevede vnaprej »sufilirala« in ko so mi povedali tisto, kar sem od njih pričakovala oz. hotela slišati, sem s pogovorom zaključila. Po odkriti napaki je osnovne informacije iskala kolegica, ki se je s tematiko prvič srečala in ji ni bilo težko postavljati »radovednih« vprašanj. Sama sem bila zadolžena za podrobnosti, za detajle. In od takrat naprej sva bili odlični »team«, ki je deloval po načelu deduktivne metode, t.j. od splošnega k posameznemu.

Začetno zadrego ob vstopu v hišo sva hitro premagali in le redka vrata so ostala zaprta. Število informatorjev se je iz dneva v dan večalo, tematika se je vedno bolj odpirala in teden dni je bil prekratek za vse. Nekje je bilo pač potrebno potegniti črto in reči konec. Morale smo seveda še napraviti izsledke ter pripraviti razstavo. Odšla sem – tako kot vse ostale – s težkim srcem, vendar sem s seboj odnesla neštete zgodbe, ki jih je v Ledinah in okolici napisalo življenje v preteklosti. Za lepši danes in bogatejši jutri nas vseh. Mici, Pavla, Ančka, Viktor, Julči, Johana, družina Bogataj in vsi ostali, ki ste nas prijazno sprejeli – hvala!

40 let Radio kluba Cerkno

MIRAN VONČINA

POZIVNI ZNAKI OPERATORJEV

S50E
KLUB
S52CD, S54E
TONE ČRV
S54DL
DARKO LAHARNAR
S59WA, S50U
DANILO BRELIH
S57EK, S50K
MARKO MUNIH
S52RD, S59X
BOGOMIR REJC
S51HB, S51B
BRANKO HVALA
S51SO, S50R
LEO DJOKOV
S59VM, S50O
MIRAN VONČINA
S59EA, S58D
DANI VONČINA
S58AB, S59P
DAMIJAN PETERNELJ

Začetki radioamaterstva v Cerknem segajo v leto 1956, ko je prišel v Cerkno kot mlad orodjar Viktor Kravanja YU3NQ. Na šolanju v Mariboru je naredil izpit za radioamaterja operatorja in delal v radioklubih YU3ABC in YU3DDE. Skupaj z domačini je v letu 1956 ustanovil radio klub, dovoljenje za delo radijske postaje pa so dobili 22. decembra 1958 in s tem tudi pozivni znak YU3IXY. Klubski prostor so si zgradili na pod-

strešju današnje upravne stavbe tovarne ETA, čez dvorišče pa so postavili VS1AA anteno. Prvo radijsko postajo so kupili od Antona Erjavca YU3NV iz Idrije. Poleg Viktorja Kravanje sta bila aktivna še Andrej Drobnič in Marko Podobnik. Prvi predsednik kluba je bil Anton Grajžl. Po letu 1960 so se klubu pridružili še Alojz Hvala, ki je do tedaj delal v radio klubu Mežica YU3EST, ter Anton Razpet in Stane Uršič, malo kasneje pa še Dominik Štravs in Zdravko Čelik. O živahni dejavnosti še danes pričajo ohranjeni dnevnik radijske postaje YU3IXY.

V tem začetnem času so organizirali tudi konstruktorsko dejavnost. Posebno prizadevni so bili Boris Jurman, Oton Doljak, Andrej Drobnič ter Alojz Melinc. Najraje so iz trofejnih aparatov izdelovali eno- in dvocevne radijske sprejemnike.

S preselitvijo elektrogospodarske šole v Novo Gorico se je aktivnost precej zmanjšala, ponovno oživitev pa beležimo po letu 1969, ko sta se v delo kluba vključila Srečko Grošelj YU3ZZ in Pavle Lapanje YU3TLW. Izdelali so nov kratkovalovni oddajnik in sprejemnik ter tako pomembno izboljšali pogoje za delo; aktivnost se je zelo povečala.

Leta 1970 se je upravni odbor pod predsedstvom ing. Franca Tušarja odločil, da klub pristopi k izgradnji lokalne radijske postaje v Cerknem. Člani kluba so sami izdelali srednjevalovni oddajnik, mešalno mizo in studio poleg prostora radio kluba. Prvič se je Radio Cerkno oglasil v etru 3. januarja 1971 in od takrat dalje deluje neprekinjeno, v istih prostorih. Kasneje so na Brdcih zgradili novo oddajniško hišico, postavili dva antenska stolpa in nanju namestili novo boljšo anteno ter nov oddajnik moči enega kilovata, kar je povečalo slišnost. Danes Radio Cerkno oddaja na UKV frekvencah in je slišen na področju Cerkljanske in Idrijske, delno pa tudi na Tolminskem. Radio Cerkno oddaja svoj lasten program vse dni v tednu.

Izčrpno je bilo to obdobje opisano in predstavljeno ob 25-letnici kluba v posebni brošuri, ki jo je takrat pripravil in izdal upravni odbor kluba, zato smo na tem mestu nanizali samo najvažnejše dogodke in aktivnosti iz tega začetnega, pionirskega obdobja.

Osnovna radioamaterska dejavnost ponovno oživi leta 1978 s prihodom Mirana Vončine YU3TKT, ki je upravnemu odboru predlagal nove cilje in nove prijeme, predvsem pri delu z mladimi. Tako je klub nabavil novo moderno KV in UKV postajo in antene. Na osnovni šoli se je več let zapored organiziralo tečaje za radioamaterje operatorje in v nekaj letih se je število članov povečalo na 30. Največ je klub štel 78 članov. S povečano aktivnostjo so nastajali tudi novi problemi. Radioamaterji nismo mogli delati v času oddajanja Radia Cerkno, pojavljati so se začele tudi pritožbe zaradi drugih motenj, lega Cerknega pa je oteževala dostop do boljših zvez. Leta 1980 so člani kluba na Črnem vrhu nad Cerknim postavili

18 metrov visok antenski stolp, Planinsko društvo Cerkno pa je klubu odstopilo v uporabo en prostor v planinskem domu. Začelo se je intenzivno delo na DX in tekmovalnem področju. Kupili smo 2 KV postaji Yaesu, eno UKV postajo ter močnejši linearni ojačevalnik. S pridobitvijo so se na široko odprla vrata v svet dolgih zvez in tekmovanj. Leta 1981 je bil pridobljen pozivni znak sekcije YU3DSA. V letu 1990 smo tekmovalno lokacijo in antenski stolp prestavili na najvišjo točko Črnega vrha. Postavljeni so bili trije antenski stolpi in dograjeno podstrešje kontejnerja. Ta lokacija omogoča konkurenčno delo v tekmovanjih, kar potrjujejo rezultati, seveda pa jo še vedno izpopolnjujemo in izboljšujemo.

Vzporedno z graditvijo klubske postojanke na Črnem vrhu nad Cerknim so posamezni člani kluba – Darko Laharnar S54DL in Tone Črv S52CD na Bukovskem vrhu, Marko Munič S57EK na Kalu v Idrijskih Krnicah, Dani Vončina S59EA in Miran Vončina S59VM na Jelenku na Vojskem – zgradili svoje radioamaterske postojanke, ki vse omogočajo izredno dobre pogoje za delo na KV in delno tudi na drugih področjih. Kot resnično dobra se je izkazala postojanka na Bukovskem vrhu oziroma ena najboljših na nizkih frekvencah, predvsem pa na 1,8 in na 3,5 Mhz, za kar ima največ zaslug prav Tone S54E, ki je za izdelavo anten porabil okrog 5 km žice, kar predstavlja velik tehnični in časovni izziv, ki se ga ne loti prav vsak. Rezultati niso izostali, saj sta bila s te lokacije dosežena dva svetovna rekorda v CQ WPX tekmovanjih, Tone S52CD v SSB delu in Marko S50K v CW delu tekmovanja.

Od leta 1990 razvijamo tudi digitalne komunikacije, saj se že več kot deset članov kluba poslužuje možnosti, ki jih nudi packet radio. Dostop imamo do več digitalnih repetitorjev, ki so locirani na Gradišču, na Kuku in na Kobariškem Stolu, pač odvisno od naših mikrolokacij. Doma smo izdelali super vozle – digipeater, ki je v fazi preizkušanja, potem, pa bo postavljen na Lajšah in vključen v slovensko PR omrežje, s tem pa bo pomembno izboljšal dostop do informacij, ki jih nudijo posamezni BBS (digitalni poštni predali), TCP/IP in DX-clustri, izboljšal pa se bo tudi dostop do Interneta.

Izobraževalna dejavnost kluba je bila v zadnjih petnajstih letih izredno intenzivna, saj je v klubu naredilo izpite za različne operaterske kategorije preko 200 operatorjev.

Danes je v klubu 39 članov, od tega 18 operaterjev 1. kategorije, 10 jih ima drugo kategorijo, 11 pa tretjo. Poleg teh pa so naši člani tudi naši rojaki in prijatelji iz ZDA in prav je, da jih navedemo:

Ben W0HBN in Vida KA0KTX Veach ter Sharon KC1YR in Lee KA1USL Gartenberg. V klubu imamo dva člana z doktoratom elektrotehniških znanosti, pet pa jih je diplomiralo na različnih fakultetah.

OPIS TEKMOVANJ

CQWDXC

NAJVEČJE IN NAJZAHTEVNEJŠE TEKMOVANJE, KI SE ODVIJA ZADNJO SOBOTO IN NEDELJO V OKTOBRU IN NOVEMBRU, TRAJA 48 UR. CILJ JE VZPOSTAVITI ČIMVEČ ZVEZ Z RADIOAMATERJI IZ ČIMVEČ RAZLIČNIH DRŽAV SVETA.

CQWPX

PODOBNO KOT PREJŠNJE, ODVIJA SE ZADNJO SOBOTO IN NEDELJO V MARCU OZIROMA MAJU VSAKO LETO. CILJ JE VZPOSTAVITI ČIMVEČ ZVEZ Z RAZLIČNIMI POZIVNIMI PODROČJI NA SVETU.

ARRL

TEKMOVANJE RADIOAMATERJEV IZ ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE IN KANADE PROTI OSTALEMU SVETU.

WAE

ORGANIZIRA NEMŠKI ZVEZNI RADIO KLUB DARC, TEKMUJEJO EVROPEJCI Z OSTALIM SVETOM, POTEKA PA V ZAČETKU AVGUSTA IN SEPTEMBRA.

ALL ASIA

ORGANIZIRA JAPONSKA NACIONALNA RADIOAMATERSKA LIGA, TEKMUJEJO RADIOAMATERJI IZ AZIJE Z RADIOAMATERJI IZ OSTALEGA SVETA.

EUHFC

EVROPSKI ŠAMPIONAT NA KRATKOVALOVNIH OBMOČJIH, KI GA ORGANIZIRA SLOVENIA CONTEST CLUB – SLOVENSKI TEKMOVALNI KLUB. CILJ TEKMOVANJA JE VZPOSTAVITI ČIMVEČ RADIJSKIH ZVEZ MED RADIOAMATERJI V OKVIRU EVROPE.

DIPLOME

DXCC
PRIZNANJE ZA POTRJEANE ZVEZE
S 100 RAZLIČNIMI DRŽAVAMI SVETA

5 B DXCC
ISTO KOT PRI DXCC, SAMO NA PETIH
FREKVENČNIH OBMOČJIH
5 KRAT PO 100 DRŽAV

DXCC 160
POTRJEANE ZVEZE Z 100 DRŽAVAMI NA
SVETU NA 160-METRSKEM OBMOČJU.
ZARADI SPECIFIČNIH POGOJEV DELA JE
DIPLOMA IZREDNO TEŽKO DOSEGLJIVA

WAZ
POTRJEANE ZVEZE S 40 CONAMI
NA KATERE JE RAZDELJENA
ZEMELJSKA OBLA
5 KRAT PO 40 CON

5 B WAZ
ISTO KOT WAZ, LE DA NA PETIH
FREKVENČNIH OBMOČJIH, OSVOJLJIVA JE
Z DOLGOTRAJNIM SISTEMATIČNIM IN
ZAVZETIM DELOM NA RADIJSKI POSTAJI

Prav je, da se pove, da je nekaj članov prenehalo z aktivnostjo v klubu oziroma so se včlanili v druge klube, ki razvijajo dejavnosti, bližje njihovim interesom ali pa gledanju na radioamaterstvo, kar je tudi prav.

Poleg številnih priznanj za tekmovalne dosežke je klub prejel tudi nagrado občine Idrija. Tone Črv je leta 1997 prejel nagrado občine Cerklje ob Savi za dosežene tekmovalne dosežke in svetovni rekord. Zveza radioamaterjev Slovenije je v letu 1998 podelila srebrno plaketo Miranu Vončini S500, bronasto plaketo Leotu Djokovu S50R in srebrno značko Danilu Brelihu S50U za tekmovalne dosežke in prispevke k izgradnji kluba.

Glede na to, da so naše postojanke po hribovih okrog stalnih – domačih lokacij, smo se odločili, da bomo organizirano delali v največjih kratkovalovnih tekmovanjih, za kar vsako leto izdelamo plan, ki je potem vodilo v vseh naših klubskih aktivnostih. V klubu bi bili pripravljene začetki z razvojem tudi drugih panog radioamaterstva, pogoj je samo eden, in sicer, da bi eden od članov s svojo aktivnostjo, zagnanostjo in pristopom k delu dal garancijo, da rezultati ne bi izostali. Tudi sedaj se poleg uspešne udeležbe na tekmovanjih ukvarjamo z zbiranjem držav po DXCC listi, kot tudi CQ zon. Rezultat so tri diplome 5BDXCC in ena 5BWAZ, Tone in Danilo pa sta osvojila vsak svojo DXCC 160 M, kar je resnično velik dosežek.

Z lokacije na Črnem vrhu je bilo do sedaj vzpostavljenih preko 150 tisoč zvez z radioamaterji iz 320 držav. Od lanske pomladi smo predstavljeni na domači strani na internetu (<http://lea.hamradio.si/~s50e/index.html>; najlažje dostopna z domače strani občine Cerklje ob Savi ali Zveze radioamaterjev Slovenije). Domača stran je bila v novembru 1997 ocenjena kot najizvirnejša domača stran v izboru TV Slovenija.

Tekmovalne postojanke članov kluba so poznane in cenjene kot konkurenčne med široko srenjo radioamaterjev sveta, saj so reportaže in zapisi o njih objavljeni v največjih časopisih s področja radioamaterstva, kot so QST, CQ Contest, National Contest Journal, OH DX Ring, CQ ZRS in SCC novice in tudi v drugih časopisih in revijah. Posebno atraktivne pa so fotografije z zimskim motivom postojanke na Črnem vrhu na QSL kartici, ki je bila izdana ob obeležitvi 40-letnice kluba.

Klub je sponzor plakete za najtežjo kategorijo v EUHFC tekmovanju, ki ga organizira Slovenija Contest Club.

Načrtov in dela v bodoče je kar precej, saj bo potrebno povečati konkurenčnost tekmovalne lokacije na Črnem vrhu in tudi vseh ostalih. To pomeni predvsem boljše antenske stolpe, večje in kakovostnejše antenske sisteme ter dodatno opremo, ki je je vedno premalo. Še več, veliko več pa bo treba narediti na pripravi in taktiki v tekmovanjih na posameznih frekvenčnih območjih.

In nenazadnje še retorično vprašanje, kaj radioamaterstvo pravzaprav je, hobi, šport ali še kaj tretjega? Pravzaprav je vse to in še kaj zraven, saj je za vsakega radioamaterja to najprej zanimiv hobi, nekaj novega, ki lahko preraste v čisto pravi šport, kar dokazujejo naši visoki tekmovalni dosežki v največjih in najprestižnejših mednarodnih tekmovanjih. To je tudi sredstvo promocije, ne samo kluba, ampak tudi okolja, v katerem delujemo. Seveda pa je tudi znano, da so in smo prav radioamaterji v preteklosti posredovali zveze in informacije, ko so vsi drugi sistemi zvez odpovedali!

Prav in pošteno pa se je ob koncu tega zapisa zahvaliti vsem večjim in manjšim sponzorjem, ki so s svojimi prispevki omogočili, da smo lahko z veliko lastnega dela in znanja vzpostavili tako dobre pogoje za tekmovalno dejavnost, in tudi vsem sedanjim in bivšim članom za vsako delovno uro in finančne prispevke, ki so vsi vgrajeni v uspehe kluba. Tako naj bo še naprej!

Uvrstitve članov Radio kluba Cerkno S50E v mednarodnih tekmovanjih.

tekmovanje	vrsta dela	freq.	pozivni znak	uvrstitev	
CQWDXC	SSB	7LP	S59CM		2.EU
CQWDXC	SSB	21	S57EK		4.EU
CQWDXC	CW	1.8 Qrp	S51HB	1.W	
CQWDXC	CW	21	S57EK		6.EU
ARRL	CW	14	S59WA	5.W	
ARRL	CW	21	S57EK	7.W	2.EU
ARRL	SSB	14	S59CM	4.W	
ARRL	SSB	21	S57EK	6.W	2.EU
CQWPX	SSB	21	S57EK	9.W	3.EU
CQWPX	CW	7	S59AB	7.W	2.EU
WAE	SSB	ALL	S59AB		4.EU
ALL ASIA	SSB	3.7	S52CD		1.EU
ALL ASIA	SSB	7	S59WA		1.EU
ARRL 10	MIX	28	S51SO	3.W	
CQWDXC	SSB	7	S59AB	4.W	1.EU PL
CQWDXC	SSB	21	S57EK	6.W	1.EU PL
CQWDXC	SSB	1.8	S51HB	5.W	4.EU
CQWDXC	SSB	3.7	S52CD	8.W	6.EU
CQWDXC	SSB	28	S51SO		4.EU
ARRL	SSB	28	S50R	4.W	
ARRL	SSB	21	S50K	8.W	
ARRL	SSB	14	S59WA	7.W	
ARRL	SSB	3.7	S54DL	9.W	
ARRL	CW	21	S50K	6.W	2.EU
CQWPX	SSB	21	S50K	7.W	2.EU
CQWPX	SSB	7	S50E	7.W	3.EU
CQWPX	CW	7	S52RD	9.W	7.EU
EUHFC	SSB	ALL	S52CD		5.EU
DIG	SSB	ALL	S50R	2.W	
ALL ASIA	SSB	3.7	S52CD		1.EU
JA INT DXC	SSB	3.7	S54DL		1.EU PL
CQWDXC	SSB	28	S50R		2.EU
CQWDXC	SSB	21	S50K	6.W	1.EU PL
CQWDXC	SSB	7	S59WA		5.EU
CQWDXC	SSB	1.8	S52CD	6.W	

P O R O Č I L A

	tekmovanje	vrsta dela	freq.	pozivni znak	uvrstitev	
	CQWDXC	CW	28	S50R		6.EU
	CQWDXC	CW	21	S50K	7.W	3.EU
	CQWDXC	CW	7	S52RD		6.EU
1995	CQWPX	SSB	1.8	S52CD	1.W	WR
	CQWPX	SSB	1.8	LP	S59VM	3.EU
	CQWPX	SSB	ALL LP	S50R	6.W	1.EU
	CQWPX	CW	1.8	S50K	1.W	WR
	CQ160	SSB	1.8	S50K	4.W	2.EU
	ARI INT DXC	MIX	ALL	S50R	5.W	
	JA INT DX	SSB	21	S50R		2.EU PL
	ALL ASIA	SSB	3.7	S52CD		1.EU
	EUHFC	SSB	ALL	S52CD		5.EU
	EUHFC	SSB	ALL	S50K		7.EU
	CQWDXC	SSB	ALL LP	S50R	6.W	
	CQWDXC	SSB	28 LP	S52CD		2.EU
	CQWDXC	SSB	21	S59WA		4.EU
1996	ARRL	CW	3.5	S50U	3.W	1.EU
	CQWPX	SSB	1.8	S54E	1.W	1.EU
	CQWPX	SSB	1.8 LP	S50U	2.W	2.EU
	CQWPX	CW	1.8	S50U	3.W	
	CQWDXC	SSB	1.8 LP	S54E	1.W	WR
	CQWDXC	SSB	1.8	S54DL	5.W	3.EU
	CQWDXC	SSB	7LP	S50U	6.W	5.EU
	CQWDXC	SSB	21	S50U		5.EU
1997	ARRL	SSB	1.8	S54DL	3.W	
	ARRL	CW	1.8	S50U	5.W	2.EU
	ARRL	CW	14	S50R	7.W	6.EU
	CQWPX	SSB	1.8	S54E	2.W	1.EU
	CQWPX	CW	1.8	S50U	2.W	2.EU
	CQWPX	CW	14ASS	S50R	1.W	1.EU
	EUDXC	SSB		S50R		5.EU
	EUHFC	CW/SSB		S50U		2.EU PL
	EUHFC	SSB		S54E		11.EU
	CQWDXC	SSB	1.8LP	S54E	2.W	2.EU
	CQWDXC	SSB	1.8	S54DL		6.EU
	CQWDXC	SSB	14	S50K		3.EU
	CQWDXC	CW	21	S50R		3.EU

LEGENDA

W-WORLD, UVRSTITEV V SVETOVNEM MERILU

EU-UVRSTITEV V EVROPSKEM MERILU

PL-PLAKETA

WR-SVETOVNI REKORD

Fotografska nagrada Unesco Dušanu Ježu

PO SLEDEH BENEŠKEGA PREDNIKA
FOTOGRAFIJA IZ CIKLUSA
BENEŠKE MASKE
MARKOV TRG 1997
AVTOR DUŠAN JEŽ

pisa, so večinoma povezane s prikazovanjem kulturne dediščine in utripa današnjega življenja v njej. Kot industrijski fotograf sodeluje Dušan Jež z eno največjih projektantskih hiš v Sloveniji, IBE d.d., pa tudi z drugimi slovenskim podjetji, področje svojega ustvarjalnega fotografskega dela pa postopoma širi tudi na področje slovenskih farmacevtskih podjetij.

Slovenski svobodni fotograf Dušan Jež je v marcu 1998 že drugič prejel mednarodno fotografsko nagrado *Unesco*. Ta svetovna organizacija je v letu 1997 priredila Mednarodno fotografsko tekmovanje svetovne kulturne dediščine. Dušan Jež je dobil nagrado za fotografijo s področja Beneške lagune, na njej pa je upodobljen utrip beneškega pustnega kamevala, v njegovem najbolj norčavem času in najbolj minljivem trenutku.

Dušan Jež je kot svobodni fotograf, ki se ukvarja z zelo različnimi zvrstmi fotografije, nagrado *Unesco* dobil že na svetovnem fotografskem natečaju »Družina«, ki so ga v Parizu pripravili leta 1993 skupaj s svojo japonsko podružnico ACCU. Takrat je bilo v konkurenci nad 10500 fotografij.

Dušan Jež se s fotografiranjem človeške kulturne dediščine ukvarja že več let. Kot sodelavec Mestnega muzeja Idrija je sodeloval pri fotografskem opremljanju novega, nagrajenega muzejskega kompleksa v gradu Gewerkenegg, prav tako pri fotografiranju kulturne dediščine Spodnje Idrije za knjigo profesorja Janeza Kavčiča. Bil je organizator in eden od fotografov, ki so sodelovali pri donaciji umetniških fotografij z idrijskega področja Psihiatrični bolnišnici Idrija. Pred nekaj leti je pripravil fotografije za koledar Arboretuma Volčji potok. Tudi fotografije, ki jih Jež redno pripravlja kot sodelavec časnika *Delo* za Sobotno prilogo tega časopisa,

»The International World Heritage Photo Competition«. Mednarodno fotografsko tekmovanje *Unesco* o svetovni kulturni dediščini se je uradno začelo 21. maja 1997 in je trajalo vse do decembra lanskega leta. Tekmovanje se je začelo na »Place de la Concorde«, kjer je mednarodno znana igralka in pevka Ute Lemper simbolično pritisnila sprožilec fotoaparata za prvi posnetek. Tudi Pariz je namreč na seznamu svetovne kulturne dediščine.

Na tekmovanju *Unesco* je mednarodna žirija ocenjevala nad 49000 fotografij iz 91 držav, 350 pa so jih nagradili in uvrstili na razstavo, ki bo potovala po svetu. Dušan Jež se je uvrstil v skupino prvih 100 nagrajenih fotografij. Tri glavne nagrade tega natečaja so dobili: španski fotograf Vicente Peiro Acensio (fotografija Katmanduja), kitajski fotograf Zhou Wanping (Veliki kitajski zid) in Kate Karrberg, Švedska (fotografija Laponske).

Običajno je na večjih fotografskih natečajih med 2000 in 5000 fotografij, tako da so tekmovanja s tako veliko udeležbo izjemno redka. Dušan Jež je hkrati verjetno edini fotograf na svetu, ki je mednarodno fotografsko nagrado *Unesco* dobil dvakrat.

Fotografsko tekmovanje o svetovni kulturni dediščini je imelo natančno določena pravila. Fotografirati je bilo treba enega od 506 naravnih in kulturnih spomenikov po vsem svetu, ki jih ščiti *Unesco*. *Unesco* je ob tem zapisal, da pomembni naravni in kulturni spomeniki ne pripadajo samo enemu narodu, pač pa celotnemu človeštvu. *Unesco* jih ščiti na podlagi konvencije o svetovni kulturni dediščini, ki je bila sprejeta pred natančno 25 leti. Ob tem jubileju je *Unesco*, skupaj s pokroviteljema, gigantom filmske industrije AGFA in največjo nemško letalsko družbo *Lufthansa*, organiziral to mednarodno fotografsko tekmovanje, na katerem so lahko sodelovali profesionalni in ljubiteljski fotografi iz vsega sveta. Razpis je bil preveden v številne svetovne jezike, tudi v slovenščino.

Benetke so za Dušana Ježa poleg motivov, ki jih išče po Sloveniji, eden glavnih fotografskih motivov že dolga leta. Razloga sta dva: najtežje je ustvarjalno fotografirati motive človeške kulturne dediščine, ki so že do skrajnosti »fotografsko izrabljeni«, kot so to na primer ravno Benetke. Toda ravno zato so Benetke dodaten izziv za ustvarjalnost. Drugi vzrok je, da je bil eden daljnih prednikov D. Ježa, ki so v devetnajstem stoletju živeli v Benetkah, tudi beneški plemič Josef Sigismund Pagliaruzzi, ki se je po starih zapiskih iz Benetk kasneje preselil v Kobarid in se tam poročil ter nadaljeval svoj rod.

Tokratna nagrada *Unesco* pomeni Dušanu Ježu veliko vzpodbudo pri nadaljnjem razvijanju fotografske ustvarjalnosti.

- Marija Bavdaž* profesorica biologije, upokojenka iz Idrije
Marijan Beričič upokojeni direktor Čipke iz Idrije
Jelka Bezeljak knjižničarka v Mestni knjižnici in čitalnici Idrija
Anthony R. Byrne znanstveni svetnik Inštituta Jožef Štefan v Ljubljani
Jože Čar geolog, profesor na Oddelku za geologijo NTF Univerze v Ljubljani
Mirjam Gnezda študentka etnologije in kulturne antropologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani
- Marijan Groff* ekonomist, direktor Slovenskega razvojnega kapitalskega sklada London
- Jože Janež* geolog, direktor podjetja Geologija Idrija
Ivica Kavčič dipl. inž. kemije, nekdanja idrijska županja v pokoju, Idrija
Janez Kavčič zgodovinar in umetnostni zgodovinar, višji kustos Mestnega muzeja Idrija
- Alfred Bogomir Kobal* zdravnik, specialist medicine dela
Olga Kolenc tehnična risarka na Geodetski upravi v Novi Gorici, slikarka in pesnica
Branko Korošec zgodovinar in kartograf, Ljubljana
Milan Koželj slavist in literarni kritik, učitelj slovenščine na Osnovni šoli Cerkno
Stanko Majnik upokojeni rudniški uslužbenec in filatelist iz Idrije
Branko Marušič zgodovinar na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU, enota v Novi Gorici
- Stanko Murovec* upokojenec iz Idrije, nekdanji idrijski župan
Slavica Pavlič zgodovinarica in umetnostna zgodovinarica, upokojena ravnateljica Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana
- Rajko Pavlovec* geolog, profesor na Oddelku za geologijo NTF Univerze v Ljubljani
Franc Pavšič upokojeni učitelj iz Kopra
Zvonko Perat prvi svetovalec na Zavodu RS za šolstvo in šport, Ljubljana
Veronika Rupnik dijakinja, Gimnazija Jurija Vege, Idrija
Mia Škvarča pesnica iz Idrije
Jožek Štucin pesnik glasbeni in literarni kritik, predmetni učitelj v Tolminu
France Šušteršič geolog, profesor na Oddelku za geologijo NTF Univerze v Ljubljani
Rafael Tepin akademski slikar, učitelj likovnega pouka na Osnovni šoli v Cerknem
Miran Vončina predsednik Radio kluba Cerkno

<i>založnik</i>	MESTNI MUZEJ IDRİJA
<i>naslov</i>	Idrijski razgledi Prelovčeva 9 Idrija
<i>uredniški odbor</i>	Jože Bavcon Samo Bevk Milan Cvelbar Jože Čar Jože Janež Janez Kavčič Romana Kokošar Ivana Leskovec Karmen Simonič Mervic Heda Petrič Moravec Ksenija Šabec Filip Šemrl Gorazd Trušnovec
<i>odgovorna urednica</i>	Ivana Leskovec
<i>glavni urednik</i>	Jože Janež
<i>številko uredili</i>	Jože Janež, Jože Čar, Janez Kavčič
<i>literarni urednik</i>	Jože Janež
<i>oblikovalka in tehnična urednica</i>	Heda Petrič Moravec
<i>lektorica</i>	Slavica Makuc Bric
<i>finančna podpora</i>	občina Idrija, občina Cerkno
<i>tisk</i>	Gorenjski tisk Kranj
<i>naklada</i>	1000 izvodov
<i>Idrija</i>	februar 1999

NAVODILA AVTORJEM
UREDNIŠTVO IDRİJSKIH RAZGLEDOV NAPROŠA AVTORJE, NAJ ODDAJAJO ČLANKE
V ENEM IZVODU NA PAPIRJU IN V DIGITALNEM ZAPISU NA DISKETI.
ČLANKU OBVEZNO DODAJTE SVOJ NASLOV IN TELEFONSKO ŠTEVILKO.